नौबहिनी गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

प्यूठान, ५ नं. प्रदेश, नेपाल

पार्श्वचित्र

२०७४

दुई शब्द

यस गाउँपालिकाको केन्द्र साविकको लुङ गा.वि.स.को कार्यालय, साविकका गा.वि.स.हरू स्याउलीबाङ, खवाङ, लिघा, लुङ, डाम्री र फोप्ली समावेश गरी मिति २०७२/११/२२ मा गाउँपालिका गठन गरिएपछि पहिलो प्रकाशित दस्तावेजको रूपमा आउन लागेको पार्श्वचित्र छोटो समयमै तयारी गर्न पाउँदा अत्यन्तै खुसी लागेको छ ।

राज्यको पुनर्संरचनाका सिलसिलामा स्थापित यस गाउँपालिकाको यथार्थ विद्यमान अवस्था झल्काउन पार्श्वचित्र तयारीले गाउँको विकासका वर्तमान अवस्थालाई चित्रित गरेको छ। यस्तो चित्रणले आगामी दिनमा ामीले तर्जुमा गर्नुपर्ने नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गरी हामीलाई उपलब्ध सीमित श्रोत साधनको अधिकतम सदुपयोग गरी गाउँपालिका विकासलाई गति प्रदान गर्न अवश्य पनि सहयोग पुऱ्याउने आशा तथा विश्वास लिएका छौं। यस अध्ययन प्रतिवेदनले प्राय:सबै क्षेत्र तथा वस्तुगत यथार्थ लाई समेट्ने प्रयास गरेको भएतापनि सीमित समय र स्रोत साधनको सीमाभित्र गरिएको अध्ययन आफैमा पूर्ण नहुन सक्छ। यसलाई समय सन्दर्भ अनुसार परिष्कृत र परिमार्जित गर्ने दायित्व हाम्रो काँधमा आएको महशुस हामी सबैले गरेका छौं ।

योजनावद्ध विकासको आधारको रूपमा रहने यो पार्श्वचित्र समयमै तयार गर्न लगाउने गाउँ कार्यपालिकाका सम्पूर्ण टिम, कार्यकारी अधिकृत तथा अन्य वडा तहमा महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी पुरा गर्ने कर्मचारी एवम् निर्वाचित जनप्रतिनिधि लगायत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने सम्पूर्ण विषयगत कार्यालय, संघ-संस्था तथा अन्य सबैमा गाउँपालिकाको तर्फबाट आभार प्रकट गर्न चाहन्छु। साथै अध्ययन प्रतिवेदन समयमै सम्पन्न गर्ने इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौंलाई हार्दिक धन्यबाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा समग्र गाउँपालिकाको विकासको आधार चित्र कोर्न यो प्रतिवेदन सहयोगी बनोस र दीर्घकालिन सोचका साथ अगाडि बढ्न हामी सबैलाई आधार प्राप्त होस भन्ने सुभेच्छा प्रकट गर्दछु ।

शिव रिजाल

अध्यक्ष

मेरो दुई शब्द

दिगो र योजनाबद्ध विकासलाई अगाडि बढाउनका लागि गाउँको समग्र तथ्याङ्क आवश्यक पर्दछ। यसै आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ। जसमा गाउँपालिकाको विभिन्न विषय समावेश गरिएको श्रोत नक्साहरू, विषयगत कार्यालयहरूबाट सङ्कलन गरिएका तथ्यहरूमा आधारित भई उपलब्ध भएसम्मका कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, वन, सिंचाई, खानेपानी, विद्युत आदिका तथ्याङ्क समावेश गरी गाउँ पार्श्वचित्र तयारी गरिएको छ।

यस गाउँपालिकाको अध्ययन गर्न चाहने विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता, योजना निर्माणकर्ता तथा गाउँवासीहरूलाई पार्श्वचित्रले सूचना प्रदान गर्न सहयोग पुग्ने छ भन्ने मैले आशा लिएको छु। पार्श्वचित्रमा उल्लेखित विवरणमा गाउँपालिकाको राजनैतिक तथा प्रशासनिक विवरण छुट्टिने नक्सा, भू-वर्गीकरण तथा भू-उपयोग नक्साका साथै राष्ट्रिय जनगणना २०६८ का विविध पक्षहरू समावेश गरिएका छन्।

अन्तमा प्रस्तुत पार्श्वचित्र तयारी गर्ने सिलसिलामा सूचना संकलन गर्न प्रत्यक्षर अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण विषयगत कार्यालय, संघ/संस्था, सामाजिक परिचालक, वडासचिवहरू, गाउँ कार्यपालिकाका कर्मचारीहरू, कार्यकारी अधिकृत तथा शुरुदेखि तथ्याङ्क संकलन, प्रशोधन गरी पार्श्वचित्रलाई यो रुप दिने परामर्शदाता श्री इन्टेन्सिभ स्टडीएण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौं लाई विशेष धन्यबाद दिन चाहन्छु।

धनबहादुर बुढा मगर

उपाध्यक्ष

मेरो भन्नु

कुनै पनि विकासको मार्ग तयार गर्ने योजनाका सही छनोट प्रभावकारी कार्यान्वयन, सरोकारवालाहरुको पूर्ण सन्तुष्टि सहितका उपयोग र निरन्तर अनुगमन एवम् मूल्याङकन र दिगोपनाका लागि सही र वस्तुनिष्ट निर्णय लिन तत् सम्बन्धी तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ। विगतबाट सिकेर वर्तमानको भोगाईका आधारमा भविष्यका लागि योजना तर्जुमा गर्नु वर्तमान पुर्नसंरचित स्थानीय तहको पहिलो आवश्यकता हो भन्नेमा दुई मत हुन सक्दैन।

आवश्यकता अनुसार योजना तथा कार्ययोजनाहरू अगाडि बढाउन नसकिएमा जनताले स्थानीयतहबाट राखेका अपेक्षा पुरा हुन सक्दैनन। यसै कारण वर्तमानका हाम्रो धरातलीय, सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थाका पहिचान गरी भविष्यका आवश्यकता आँकलन गर्ने उद्देश्यका साथ यो अध्ययन प्रतिवेदन (पार्श्वचित्र) सीमित समय तथा स्रोत र सीमाभित्र रही तयार गरिएको हो। पार्श्वचित्रलाई सामान्यरुपमा अध्ययन गर्ने जो कोहीले पनि यस गाउँपालिकाको वर्तमान अवस्था सहजै आँकलन गर्न सक्ने देखिन्छ। यो पार्श्वचित्रलाई एकातिर गाउँको सम्पूर्ण चिनारीका रूपमा हेर्न सकिन्छ भने अर्कोतर्फ हाम्रा सम्भावना र चुनौतिहरूलाई अवगत गर्न सकिन्छ।

पार्श्वचित्र तयारीको क्रममा आफ्ना महत्त्वपूर्ण समय प्रदान गर्ने गाउँपालिका अध्यक्षज्यू, उपाध्यक्षज्यू विषयगत कार्यालयका प्रमुख लगायत सम्पूर्ण कर्मचारी, वडाध्यक्षज्यूहरू, वडा सचिव साथीहरू, सामाजिक परिचालकहरू विभिन्न संघ/संस्थाका प्रमुख तथा अन्य कर्मचारीहरू तथा पार्श्वचित्र लाई यो रुप दिन सहयोग पुऱ्याउनु हुने परामर्शदाता श्री इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.काठमाडौं लाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।

अन्तमा, यो पार्श्वचित्र आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिमा सफल रहोस् भन्ने सुभेच्छा व्यक्त गर्दछु।

रामप्रसाद शर्मा

कार्यकारी अधिकृत

विषय सूची

खण्ड १ : भूमिका १

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ अध्ययनको उद्देश्य १

१.३ अध्ययनको महत्त्व २

१.४ अध्ययनको औचित्य २

१.५ अध्ययन विधि ३

१.६ अध्ययनका सीमाहरु ३

खण्ड २ : नौबहिनी गाउँपालिकाको परिचय ४

२.१ संक्षिप्त परिचय ५

२.२ भौगोलिक अवस्थिति ६

२.३ राजनैतिक तथा प्रशासनिक केन्द्र ६

२.४ भूक्षेत्र (टोपोग्राफी) ९

२.४.१ माटोको बनावट र उर्वराशक्ति ९

२.३.२ भू–आकृति ९

२.५ भूक्षेत्रको वर्गीकरण ११

२.५.१ हावापानी १४

२.६ गाउँपालिकामा रहेका सम्भाव्यता र अवसरहरु १५

२.७ गाउँपालिकाको समस्या, चुनौती, अवसर र सम्भावनाहरु १७

क) अवसर र सम्भावनाहरु १७

ख) चुनौती र समस्याहरु १७

२.८ गाउँपालिकाको अन्य गाउँपालिका/नगरपालिकासँगको सम्बन्ध १८

२.९ सिमसार क्षेत्र १८

२.१० नदी खोला तथा ताल तलैयाहरु १९

२.११ धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय महत्त्वका स्थलहरु २२

२.१२ मुख्य चाडपर्वहरु २५

२.१३ सँस्कृति, कला, भाषा र साहित्य २६

२.१४ प्राकृतिक गुफा तथा दृश्यहरु २७

खण्ड ३ : जनसाङ्‌ख्यिक विवरण २९

३.१ जनसंख्याको विवरण २९
३.२ वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण ३१
३.३ घरमूलीको लैङ्गिक विवरण ३४
३.४ १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण ३५
३.५ उमेर समूहअनुसार पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण ३६
३.६ उमेर समूहअनुसार जनसख्याको विवरण ३८
३.७ जातजाति समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण ४१
३.८ मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण ४२
३.९ धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण ४४
३.१० परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण ४६
३.११ महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण ४७
३.१२ महिलाका नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण ४८
३.१३ अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण ४९
३.१४ बाहिरी गारोको आधारमा घरको बनोटको विवरण ४९
३.१५ छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण ५०
३.१६ जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण ५१
३.१७ बसाई सराईको अवस्था ५३
३.१८ व्यक्तिगत घटना दर्ताको विवरण ५३
३.१९ मतदाता संख्या र मतदान केन्द्र ५५

खण्ड ४ : भू–उपयोग ५६

४.१ गाउँपालिकाको भू–उपयोगको विवरण ५६
४.१.१ सार्वजनिक जग्गाको विवरण ५८
४.२ बस्ती विकासको स्वरुप ५८
४.३ क्रमिक विकास भैरहेका बस्तीहरूको वर्तमान स्वरुप ५९
४.४ बस्ती विकासमा देखिएका चुनौतीहरू ६०
४.५ भू–क्षय सम्भावित क्षेत्र ६०
४.६ गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण ६१

खण्ड ५ : आर्थिक क्षेत्र तथा रोजगार स्थिति ६३

५.१ गाउँपालिकामा अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरुप ६३

५.२ आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था **६३**
५.३ आश्रित जनसंख्याको विवरण **६४**
५.४ कृषि **६४**
५.४.१ कृषक समूहको विवरण ६५
५.४.२ कृषि बालीमा लाग्ने रोग ६६
५.४.३ कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरुको विवरण ६७
५.४.४ बाली पात्रो ६७
५.४.५ कृषि बजारीकरण ६७
५.४.६ जग्गाको उर्वराशक्ति ६८
५.४.७ कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण ६८
५.४.८ कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण ६८
५.४.९ जग्गाको उर्वराशक्ति ६९
५.४.१० एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण ६९
५.४.११ कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण ६९
५.५ सिंचाइ **७०**
५.६ पशुपालन **७०**
५.६.१ पशु नश्ल ७१
५.६.२ पशुपंक्षीमा लाग्ने रोगहरु ७१
५.६.३ गाउँपालिकामा दुग्ध बजारीकरण ७२
५.७ निकासी पैठारी स्थिति **७२**
५.८ ढुवानी तथा भण्डार व्यवस्था **७२**
५.९ स्थानीय कच्चा पदार्थको उपलब्धता र उपयोगको स्थिति **७३**
५.१० अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू **७३**
५.११ गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको विशिष्टिकरण **७५**
५.१२ सहकारी संस्थाको विवरण **७५**
५.१३ संघ संस्था तथा विभिन्न समुहहरु **७६**
खण्ड ६ : भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार **७८**
६.१ यातायात **७८**
६.२ संचार **८०**
६.२.१ टेलिफोन/मोबाइल ८०
६.२.२ हुलाक सेवा ८०

६.३ विद्युत ८१
६.३.१ बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण ८१
६.३.२ जलविद्युत आयोजना सम्बन्धी विवरण ८२
६.३.३ खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण ८२
खण्ड ७ : सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा ८४
७.१ शिक्षा ८४
७.२ साक्षरता स्थिति ८५
७.२.१ शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ८६
७.२.२ विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ८७
७.२.३ उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण ८८
७.२.४ गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण ८९
७.२.५ शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू ९०
७.३ स्वास्थ्य ९१
७.३.१ गाउँघर क्लिनीक र नियमित खोप ९२
७.३.२ एच. आई. भी./एडसको अवस्था ९३
७.३.३ परिवार नियोजन ९३
७.३.४ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण ९४
७.३.५ खोपको विवरण ९४
७.३.६ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम ९५
७.३.७ शिशु तथा ५ वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर ९५
७.३.८ बालपोषण सम्वन्धी विवरण ९६
७.४ खेलकुद तथा खुला पार्क क्षेत्र ९७
७.५ नागरिक सुरक्षा सेवा ९७
७.५.१ बृद्धबृद्धाहरूको अवस्था ९७
७.६ महिला तथा बालबालिका ९८
७.६.१ महिला सम्बन्धी विवरण ९८
७.६.२ बालबालिका सम्बन्धी विवरण ९९
७.६.३ बालश्रमको अवस्था १०१
७.६.४ बालक्लब १०१
७.७ अपाङ्गताको विवरण १०२
७.८ सामाजिक सुरक्षा भत्ता १०४

७.९ खानेपानी तथा सरसफाई १०४

७.९.१ परिवारले प्रयोग गर्ने पिउने पानीको मुख्य श्रोतको विवरण १०४

७.९.२ खानेपानीको विवरण १०५

७.९.३ शौचालयको विवरण १०६

७.९.४ खुल्ला दिशा मुक्त क्षेत्र १०६

७.९.५ वडागत शौचालयको संख्याको विवरण १०७

७.१० फोहोर मैला व्यवस्थापन १०७

खण्ड ८ : वन तथा वातावरण १०८

८.१ प्राकृतिक वन तथा वनस्पती १०८

८.२ जैविक विविधता सम्वन्धी विवरण १०९

८.३ लघु वन पैदावार ११०

८.४ गाउँपालिकामा पाईने वन्यजन्तु ११०

८.५ वनजंगल १११

८.५.१ सामुदायिक वन १११

८.५.२ कवुलियती वन समूहको विवरण ११३

८.६ निजी आवादीमा रहेका रुख विरुवाहरुको अवस्था ११३

८.७ वनपैदावरको माग र आपूर्ति ११३

८.८ जडिबुटी सम्बन्धी विवरण ११४

८.९ वन संरक्षणका लागि चाल्नु पर्ने कदम ११४

८.१० खनिज ११५

खण्ड ९ : विकास सूचकाङ्क र गरिवीको स्थिति ११६

९.१ मानव विकास सूचकाङ्कको विवरण (HDI) ११६

९.२ मानव गरिवी सूचकाङ्क (Human Poverty Index) ११७

९.३ मानव विकास र गरिवी ११७

९.४ गरिवी न्यूनीकरण ११८

९.५ समग्र विकास स्थिति ११८

तालिका सूची

तालिका नं. १ : नौबहिनी गाउँपालिकाको वडागत संरचना ६
तालिका नं. २ : नौबहिनी गाउँपालिकाको वार्षिक औषत तापक्रम १४
तालिका नं. ३ : ताल तलैयाहरुको विवरण १८
तालिका नं. ४ : गाउँपालिकामा भएका नदी/खोलाहरुको विवरण २०
तालिका नं. ५ : नौबहिनी गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक, सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक महत्त्वका स्थलहरुको विवरण २४
तालिका नं. ६ : सांस्कृतिक महत्त्वका सम्पदाहरु २६
तालिका नं. ७ : प्राकृतिक गुफाहरु २७
तालिका नं. ८ : प्राकृतिक दृष्यावलोकनका स्थानहरु २८
तालिका नं. ९ : जनसंख्याको विवरण २९
तालिका नं. १० : वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण ३१
तालिका नं. ११ : घरमूलीको लैङ्गिक विवरण ३४
तालिका नं. १२ : १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण ३५
तालिका नं. १३ : उमेर समूहअनुसार पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण ३७
तालिका नं. १४ : उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण ३८
तालिका नं. १५ : नौबहिनी गाउँपालिकाको जनसंख्या र जातको विवरण ४१
तालिका नं. १६ : मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण ४२
तालिका नं. १७ : धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण ४४
तालिका नं. १८ : परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण ४६
तालिका नं. १९ : महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण ४७
तालिका नं. २० : महिलाको नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण ४८
तालिका नं. २१ : अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण ४९
तालिका नं. २२ : बाहिरी गारोका आधारमा घरको बनोटको विवरण ४९
तालिका नं. २३ : छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण ५०
तालिका नं. २४ : जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण ५१
तालिका नं. २५ : गाउँपालिकाको भवनहरुको विवरण ५२
तालिका नं. २६ : व्यक्तिगत घटना दर्ताको बार्षिक विवरण ५३
तालिका नं. २७ : भू–उपयोग विश्लेषण २०७४ ५६
तालिका नं. २८ : सार्वजनिक जग्गाको विवरण ५८
तालिका नं. २९ : गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण ६१
तालिका नं. ३० : आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था ६३
तालिका नं. ३१ : आश्रित जनसंख्याको विवरण ६४
तालिका नं. ३२ : कृषक समूहको विवरण ६५
तालिका नं. ३३ : विभिन्न बालीमा लाग्ने रोग विवरण ६६
तालिका नं. ३४ : कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरूको विवरण ६७

तालिका नं. ३५ : बाली पात्रो ६७
तालिका नं. ३६ : कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण ६८
तालिका नं. ३७ : कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण ६८
तालिका नं. ३८ : एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण ६९
तालिका नं. ३९ : कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण ६९
तालिका नं. ४० : गाउँपालिकामा हाल उपलब्ध मुख्य मुख्य सिंचाईको विस्तृत विवरण ७०
तालिका नं. ४१ : सहकारी संस्थाको नामावली ७५
तालिका नं. ४२ : सहकारी संस्थाको विवरण ७६
तालिका नं. ४३ : नौबहिनी गाउँपालिकामा दर्ता भएका विभिन्न संघ संस्थाहरुको विवरण ७६
तालिका नं. ४४ : गाउँपालिका स्थित सडकहरुको विवरण ७९
तालिका नं. ४५ : गाउँपालिका केन्द्र सम्म पुग्न लाग्ने अनुमानित समय ८०
तालिका नं. ४६ : बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने श्रोत ८१
तालिका नं. ४७ : गाउँपालिकामा भएका जलविद्युत आयोजनाहरुका विवरण ८२
तालिका नं. ४८ : खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण ८२
तालिका नं. ४९ : साक्षरता दर ८५
तालिका नं. ५० : शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ८६
तालिका नं. ५१ : विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ८७
तालिका नं. ५२ : उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण ८८
तालिका नं. ५३ : गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरुको विवरण ८९
तालिका नं. ५४ : गाउँपालिकामा शिक्षण पेशामा संलग्न स्थायी तथा अस्थायी शिक्षक विवरण ९०
तालिका नं. ५५ : गाउँपालिका भएको स्वास्थ्य संस्थाको विवरण ९२
तालिका नं. ५६ : परिवार नियोजनको अस्थायी विधि ९३
तालिका नं. ५७ : सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण ९४
तालिका नं. ५८ : खोपको विवरण ९५
तालिका नं. ५९ : बालपोषण सम्बन्धी विवरण ९६
तालिका नं. ६० : खेलकुद तथा खुला पार्क क्षेत्रको विवरण ९७
तालिका नं. ६१ : गाउँपालिकामा रहेका बालक्लबहरुको विवरण १०२
तालिका नं. ६२ : अपाङ्गताको विवरण १०३
तालिका नं. ६३ : सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाएका व्यक्तिहरुको विवरण १०४
तालिका नं. ६४ : परिवारले प्रयोग गर्ने पानीको मुख्य श्रोत १०४
तालिका नं. ६५ : खानेपानीको विवरण १०५
तालिका नं. ६६ : शौचालयको प्रकार १०६
तालिका नं. ६७ : वडागत शौचालयसंख्याको विवरण १०७
तालिका नं. ६८ : सा.व.उ.स.को विवरण ११३
तालिका नं. ६९ : कवुलियती वन समूहको विवरण ११३
तालिका नं. ७० : मानव विकास सूचकको विवरण (HDI) ११६
तालिका नं. ७१ : प्यूठान जिल्लाको गरिवीको दरको विवरण ११७
तालिका नं. ७२ : गाउँपालिकाको गरिवी दरको विवरण ११८

तालिका सूची

नक्सा १ : नौबहिनी गाउँपालिकाको समग्र वस्तुगत विभाजन ४
नक्सा २ : नौबहिनी गाउँपालिकाको वडा विभाजन ७
नक्सा ३ : नौबहिनी गाउँपालिकाको नाम सहितको वडा विभाजन ८
नक्सा ४ : नौबहिनी गाउँपालिकाको उचाइ विभाजन १०
नक्सा ५ : नौबहिनी गाउँपालिकाको भिरालोपन १३
नक्सा ६ : नौबहिनी गाउँपालिकाको नदि सञ्जाल २१
नक्सा ७ : नौबहिनी गाउँपालिकाको धार्मिक स्थलहरू २३
नक्सा ८ : नौबहिनी गाउँपालिकाको जनसङ्ख्या विवरण ३०
नक्सा ९ : नौबहिनी गाउँपालिकाको वडागत क्षेत्रफल विवरण ३२
नक्सा १० : नौबहिनी गाउँपालिकामा रहेको घरधुरी विवरण ३३
नक्सा ११ : नौबहिनी गाउँपालिकाको लैङ्गिक जनसंख्या ४०
नक्सा १२ : नौबहिनी गाउँपालिकामा बसोबास अवस्था ५४
नक्सा १३ : नौबहिनी गाउँपालिकाले ओगटेको भूभाग ५७
नक्सा १४ : नौबहिनी गाउँपालिकामा सडक सञ्जाल ७८

खण्ड १ : भूमिका

१.१ पृष्ठभूमि

दिगो र योजनाबद्ध विकासलाई अगाडि बढाउनका लागि वैज्ञानिक योजना पद्धतिको आवश्कता पर्दछ। वैज्ञानिक योजना पद्धति निर्माणका लागि भरपर्दो तथ्याङ्कको अपरिहार्यता हुन्छ। त्यसैले तुलनात्मक अध्ययन, अनुसन्धान, विश्लेषण, विवेचना गर्न, सम्भावनाहरूको खोजी गर्न सही तथ्याङ्कले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। कुनै पनि स्थानीय तहमा रहेका विषयगत कार्यालयहरू तथा अन्य संघ संस्थाहरूको तथ्यगत स्थिति झल्कने गरी उपलब्ध भए सम्मका सूचनाहरूलाई व्यवस्थित ढंगले संकलन गरी यो गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ।

नेपाल सरकार संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्देशन गरे बमोजिम गाउँपालिकाहरूले आफ्नो क्षेत्रको विकासको लागि भरपर्दो तथ्याङ्कीय आधार तयार गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ। चौधौं योजना (२०७३/७४-२०७५/७६) ले पनि गाउँपालिकाहरूको तथ्याङ्कीय आधार तयार गर्ने कार्यलाई नीतिगत प्राथमिकता दिएको र गाउँपालिकाहरूले भौगोलिक सूचना केन्द्र स्थापना र मानव स्रोत विकास योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने थप दायित्व उल्लेख गरेको छ। यसै प्रयोजनको लागि गाउँपालिकाको वस्तुस्थिति झल्कने गरी पार्श्वचित्र (Profile) तयार गरिएको हो।

१.२ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका मुख्य उद्देश्यहरु निम्नानुसार छन्।

क) गाउँपालिका क्षेत्र भित्र रहेका सेवा सुविधाहरुको बारेमा जानकारी गराउने।

ख) गाउँपालिका क्षेत्र भित्रको सम्भावना र समस्याहरुको अवगत गराउने।

ग) गाउँपालिकाको जनसंख्या तथा विकासात्मक वस्तुस्थिति औंल्याउने।

घ) गाउँपालिका भित्र बसोवास गर्ने मानिसहरुको आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक, तथा पेशागत स्थितिको बारेमा जानकारी गराउने।

ङ) गाउँपालिका क्षेत्र भित्र रहेका प्राकृतिक स्रोत साधन तथा सीपको पहिचान गरी समष्टिगत विवरण प्रस्तुत गर्ने।

च) गाउँपालिकाको वास्तविक र वस्तुगत सूचना संकलन तथा व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने।

छ) गाउँपालिका क्षेत्रको तथ्याङ्कको आधारमा जिल्ला तथा राष्ट्रिय स्तरसम्म सूचना उपलब्ध गराई व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने ।

ज) स्थानीय आवश्यकता र स्रोत साधनको विनियोजनको अवस्थाको जानकारी गराउने ।

झ) गाउँपालिकास्तरमा सञ्चालित कार्यक्रमको पृष्ठपोषण (Feedback) प्रदान गरी आगामी कार्यक्रमको लागि मार्गनिर्देश गर्न सहयोग पु¥याउने ।

ञ) गाउँपालिकाको भावी योजना तथा कार्यक्रम र नीति निर्माणको कामलाई आधार प्रदान गर्ने ।

१.३ अध्ययनको महत्त्व

नेपाल सरकार, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्देशन गरेबमोजिम गाउँपालिका/नगरपालिकाहरूले आफ्नो क्षेत्रको विकासको लागि भरपर्दो तथ्याङ्कीय आधार तयार गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ। गाउँपालिकाको भावी योजना तथा कार्यक्रम र नीति निर्माणको कामलाई आधार प्रदान गर्ने उद्देश्यका साथ तयार गरिएको पार्श्वचित्रले तुलनात्मक मूल्याङ्कनका लागि त्यस ठाउँको वस्तुस्थिति सम्वन्धी जानकारी स्पष्ट प्रस्तुत गर्दछ। विभिन्न स्थानको आवश्यकतामा आधारित विकासका कार्यक्रम तथा रणनैतिक योजना तर्जुमा गर्नका लागि यस अध्ययनले नौबहिनी गाउँपालिकालाई सहयोग गर्नुका साथै समानुपातिक विकासमा अन्य सरोकारवालाहरुलाई समेत यस क्षेत्रको तथ्यपरक जानकारी प्रदान गर्दछ। यसका अलावा गाउँपालिका पार्श्वचित्रको यो अध्ययन सम्बन्धित क्षेत्रका संघ संस्था एवम् अनुसन्धानकर्ता, योजनाकार, शिक्षाकर्मी, समाजसेवी लगायत सरोकारवालाहरुलाई उपयोगी हुने भएकोले यस अध्ययनको महत्त्व रहेको विषय प्रस्ट हुन्छ ।

१.४ अध्ययनको औचित्य

स्थानीय आवश्यकता तथा सहभागितामा आधारित विकासात्मक कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्न नेपाल सरकारले स्थानीय तह अन्तर्गत गाउँपालिकाहरुलाई दिँदै आएको अनुदानहरुमा क्रमश वृद्धि गर्दै लगेको देखिन्छ। विकास खर्च थप गर्नुका साथै नेपाल सरकारले गाउँपालिकाहरुको न्यूनतम शर्त मापनका सूचकहरु पनि निर्धारण गरेको छ। ती सूचकहरु मध्ये हरेक गाउँपालिकाले आ-आफ्नो क्षेत्रको वस्तुगत विवरणमा आधाारित (Rural Municipality Profile) तयार गर्नु एक हो। भौतिक विकासका दृष्टिले कमजोर स्थिति रहेको नेपालको सन्दर्भमा यस प्रकारको कार्यले विशेष महत्त्व राख्दछ। यसले वर्तमानको यथार्थलाई विश्लेषण गरी सोको आधारमा गाउँपालिकाले उपलब्ध श्रोत साधनको व्यवस्थापन र उचित कार्यक्रमहरुको तर्जुमा, कार्यान्वयन एवम् अनुगमन मुल्यांकनका निम्ति मार्गदर्शकको काम गर्ने हुनाले यो अध्ययनको औचित्य रहन्छ ।

१.५ अध्ययन विधि

यस गाउँपालिकाको पार्श्वचित्रका तयारी गर्दा प्रयोग गरिएका विधीहरु निम्नानुसार छन् –

- ✓ यसमा विषयगत कार्यालय तथा विभिन्न संघसंस्थाहरुबाट उपलब्ध तथ्यांकहरु समावेश गरी विश्लेषण गरिएको छ।
- ✓ राष्ट्रिय जनगणना, विभिन्न सर्वेक्षण आदिका नतिजाहरु समावेश गरिएको छ।
- ✓ यस अध्ययन प्रतिवेदनमा तथ्याङ्को विश्लेषणका क्रममा विभिन्न तालिकाहरु, चित्र तथा नक्साको प्रयोग गरी वर्णनात्मक तथा तुलनात्मक रुपमा विश्लेषण गरिएको छ।

पार्श्वचित्र तयार गर्ने कार्य प्राथमिक तथा द्वितीय सूचना संकलन गरी गरिएको छ। भू-उपयोग, सडकहरू र सो को गुणस्तर तथा वातावरणीय समस्याहरू जस्ता प्राथमिक तथ्याङ्कहरू, डिजिटल तथ्याङ्क (GIS data), स्थल स्वरुप नक्शा, हवाई नक्शा, नापी नक्शा, स्थलगत निरीक्षण तथा अन्तरर्वाता गरी संकलन गरिएको छ। वडा तहका समस्याहरू र खाँचोहरू वडाबासीहरूबीच सहभागितामूलक छरितो मूल्याङ्कन पद्दति (Participatory Rapid Appraisal) अपनाई जानकारी लिइएको छ। यसका साथै गाउँपालिकाको स्थिति विभिन्न सरकारी एवम् गैर-सरकारी निकायहरूका पदाधिकारीहरू, वुद्धिजिवीहरू उपलब्ध प्रतिष्ठित व्यक्तित्वहरू संग छलफल एवम् अर्न्तवार्ता गरी गाउँपालिकाका प्रमुख समस्या एवम् विकासका सम्भावनाहरू माथि जानकारी लिईएको छ। गाउँपालिकाका समग्र तथ्याङ्कहरू जस्तै भौतिक, वातावरणीय, सामाजिक, आर्थिक, वित्तीय एवम् संस्थागत तथ्याङ्कहरू गाउँपालिका कार्यालय लगायत गाउँपालिका स्थित सरकारी एवम् गैरसरकारी कार्यालयहरूको रेकर्डबाट र केही तथ्याङ्कहरू विभाग तथा अन्य निकायहरूबाट प्रकाशित प्रतिवेदन एवम् पुस्तकहरू अध्ययन गरी संकलन गरिएको छ।

१.६ अध्ययनका सीमाहरु

राष्ट्रिय योजना आयोग र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्धारण गरे बमोजिम गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयार गर्दा प्रयोग गरिएका तथ्यांकहरुको स्रोत र आधार वर्ष खुलाईएको छ। गाउँपालिकाका विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी कार्यालय, अन्य संघसंस्थाले उपलब्ध गराएका तथ्याङ्क, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, विभिन्न मन्त्रालय, विभागहरु, सम्बन्धीत गाउँपालिका आदि स्रोतहरुबाट उपलब्ध तथ्याङ्को आधारमा यो वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ। पार्श्वचित्रको अवधारणा अनुसार यसले नौबहिनी गाउँपालिकाको सम्पूर्ण पक्षको यथार्थ जानकारी सरल एवम् स्पष्ट रुपमा दिन्छ। अध्ययनलाई यथासक्य वस्तुगत बनाउने प्रयास गरिएको छ। तैपनि स्रोत, साधन तथा समयको परिधीले यस अध्ययनलाई केही सीमिततामा बाधेको छ। यस अध्ययनमा निर्धारित उद्देश्यका आधारमा आवश्यकता अनुसार तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ।

खण्ड २ : नौबहिनी गाउँपालिकाको परिचय

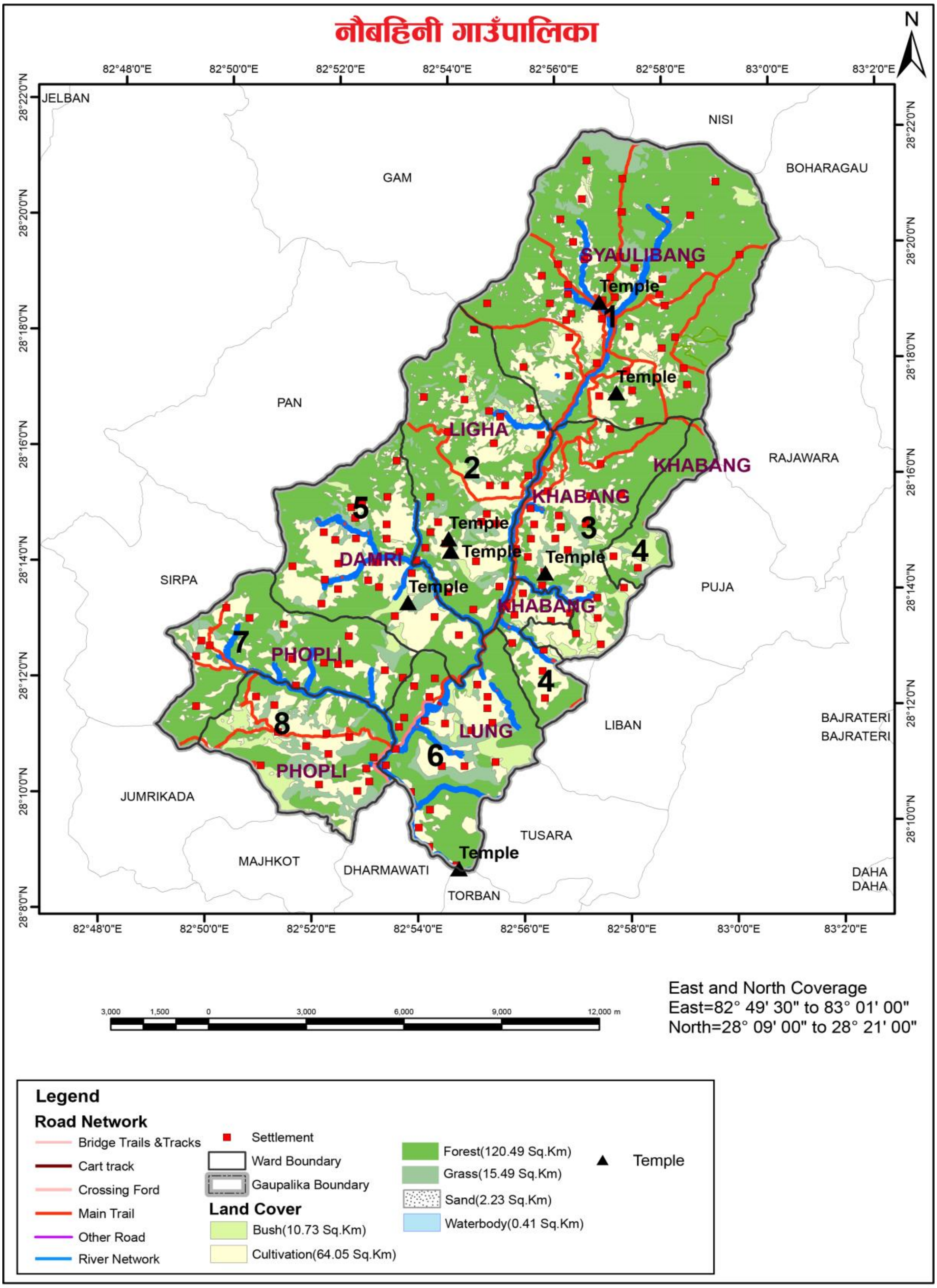

नक्सा १ : नौबहिनी गाउँपालिकाको समग्र वस्तुगत विभाजन

२.१ संक्षिप्त परिचय

नौबहिनी गाउँपालिका ५ नं. प्रदेश अन्तर्गत साविकका गा.वि.स. स्याउलीवाङ, खवाङ, लिघा, लुङ, डाम्री र फोप्ली मिलेर बनेको हो। नेपालको मानचित्रमा नौबहिनी गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति २८°०९'००" देखि २८°२१'००" उत्तरी अक्षांश देखि र ८२°४९'३०" देखि ८३°०१'००" पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ। यसको स्थापना २०७३ फाल्गुन २२ नेपाल सरकारले मन्त्रीस्तरीय निर्णयअनुसार भएको हो।२०६८ को जनगणना अनुसार यस गाउँपालिकाको जनसंख्या ३०,२९२ रहेको छ जसमध्ये महिलाको जनसंख्या १६,६७२ (५५.०४प्रतिशत) र पुरुषको जनसंख्या १३,६२० (४४.९६ प्रतिशत) रहेको छ। यस गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाती तथा धर्म मान्ने व्यक्तिहरुको बसोबास रहेको छ। तथ्याङ्क अनुसार सबैभन्दा बढी मगर जाति १३,५४६ जना (४४.७२%), दोस्रोमा क्षेत्री५,६८८ (१८.७८%) र कामी ५,५४५(१८.३१%) हरुको बसोबास रहेको छ। औषत पारिवारिक आम्दानीमा कृषि व्यवसायको सबैभन्दा ठूलो हिस्सा रहेको छ र स्थानीय बासिन्दाको आम्दानीको अन्य मुख्य श्रोत व्यापार, साना घरेलु उद्योग, सेवामुलक व्यवसाय नोकरी साथै विकल्पमा वैदेशिक रोजगारी पनि एक हो। परम्परागत प्रणालीको कृषि व्यवसायको विकल्प खोजिरहेका यहाँका बासिन्दा आधुनिक जीवनशैलीमा समेत रमाउन थालेका छन्। विगतमा स्थानीय जनशक्ति मजदुरी तथा अध्ययनका लागि विदेशिने क्रम बढिरहेको छ। अधिकांश घरमा विद्युतीकरण भएको भएतापनि केही सिमान्तकृत वर्गमा रहेका नागरिक भने विद्युतीय उपभोगको पहुँचमा पुग्न सकिरहेका छैनन्। योजनाबद्ध विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनमा कठिनाई तथा आवश्यक आर्थिक व्यवस्थापनमा कठिनाई हुनुले यस गाउँपालिका क्षेत्रको अपेक्षित विकास हुन सकिरहेको देखिँदैन। गाउँपालिकाको शैक्षिक विकास हेर्दा यस गाउँपालिकामा आधारभूत देखि माध्यमिक शिक्षासम्म प्रदान गर्ने शिक्षण संस्थाहरु रहेका छन् जसमा सामुदायिक र संस्थागत गरी ९ वटा मा.वि, ७ वटा नि.मा.वि र २६ वटा प्रा.वि गरी जम्मा ४२ वटा शिक्षण संस्थाहरु संचालित छन्। यस गाउँपालिकामा आधारभूत देखि माध्यामिक शिक्षा सम्म प्रदान गर्ने विद्यालयहरु रहेका छन् भने उच्च शिक्षाको लागि स्थानीय विद्यार्थीहरु नजिकका नगरपालिका तथा जिल्ला बाहिर निर्भर हुनुपरेको देखिन्छ। तसर्थ उच्च शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा र व्यवहारिक शिक्षा विकासको लागि नयाँ शिक्षा योजना ल्याउनुपर्ने देखिन्छ। विभिन्न समुदाय, जातजातीका मानिसको बसोबास रहेको यस क्षेत्रमा विभिन्न चाडपर्व मनाउने गरिन्छ। जस्तै दशैं, तिहार, माघि, होलि, कृष्णजन्माष्टमी आदि यहाँका प्रमुख चाडपर्वको रुपमा रहेको पाइन्छ।

२.२ भौगोलिक अवस्थिति

नेपालको मान चित्रमा नौबहिनी गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति २८°०९'००" देखि २८°२१'००" उत्तरी अक्षांश देखि र ८२°४९'३०" देखि ८३°०१'००" पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ। प्यूठान जिल्लामा अवस्थित २१३.४१ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल रहेको यस नौबहिनी गाउँपालिका समुद्र सतहबाट न्यूनतम ८७४ मिटरदेखि अधिकतम ३६०६ मिटरसम्मको उचाइमा रहेको छ। २१३.४१ वर्ग.कि.मी. क्षेत्रफल रहेको यस गाउँपालिकाको पूर्वमा गौमुखी र झिमरुक गाउँपालिका, पश्चिममा रोल्पा जिल्ला, उत्तरमा रोल्पा र बाग्लुङ्ग जिल्ला र दक्षिणमा प्यूठान नगरपालिका र झिमरुक गाउँपालिका पर्दछन्। यस गाउँपालिकाको अधिकांश क्षेत्र वनजंगलले ओगटेको छ। जंगल तथा जलाधार क्षेत्रको कमी नभएको यस गाउँपालिका भएर परिसरमा सानाठूला खोला तथा नदीहरु बग्ने गर्दछन्।

२.३ राजनैतिक तथा प्रशासनिक केन्द्र

नेपालको संविधानको धारा २९५ को उपधारा (३) बमोजिम गठित गाउँपालीका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या तथा सीमाना निर्धारण आयोगले मिति २०७३/०९/२२ मा पेश गरेको प्रतिवेदन र नेपाल सरकारको मिति २०७३/१०/२२ को निर्णय अनुसार माननीय सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रीको संयोजकत्वमा गठित समितिले मिति २०७३/११/२० मा साविकका गा.वि.स.हरु स्याउलीवाङ, खवाङ, लिघा, लुङ, डाम्री र फोप्ली गाभेर जम्मा ८ वडाहरु कायम गरि नौबहिनी गाउँपालिका स्थापना गरिएको हो। यस गाउँपालिकाको वडागत संरचना देहायबमोजिम रहेको छ :

तालिका नं. १ : नौबहिनी गाउँपालिकाको वडागत संरचना

समावेश भएका साविक गा.वि.स./न.पा.हरु	साविक वडा नं.	कायम भएको वडा नं.
स्याउलीवाङ	१-९	१
लिघा	१-९	२
खवाङ	५,६,८,९	३
खवाङ	१-४,७	४
डाम्री	१-९	५
लुङ	१-९	६
फोप्ली	७-९	७
फोप्ली	१-६	८

स्रोत : नौबहिनी गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

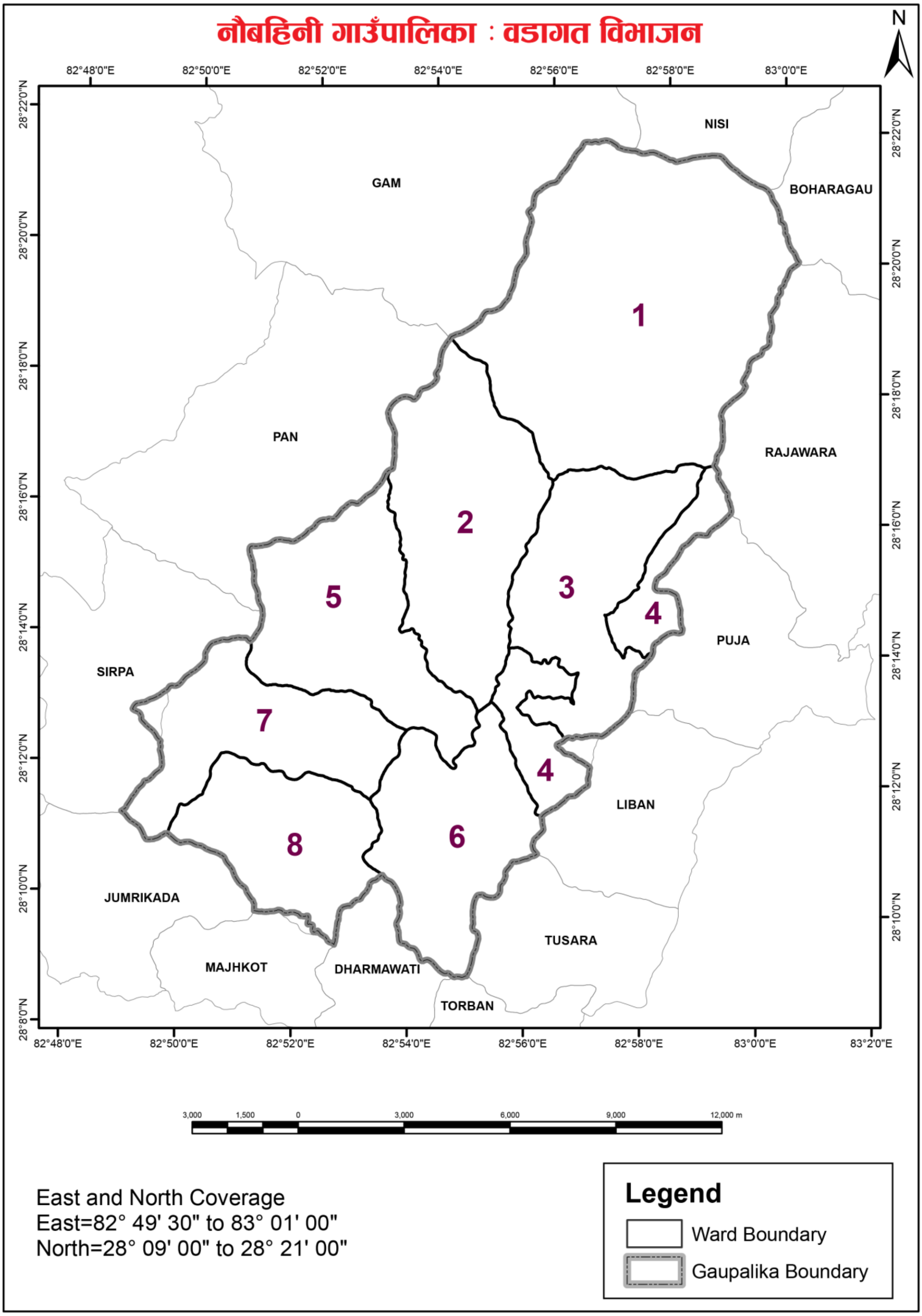

नक्सा २ : नौबहिनी गाउँपालिकाको वडा विभाजन

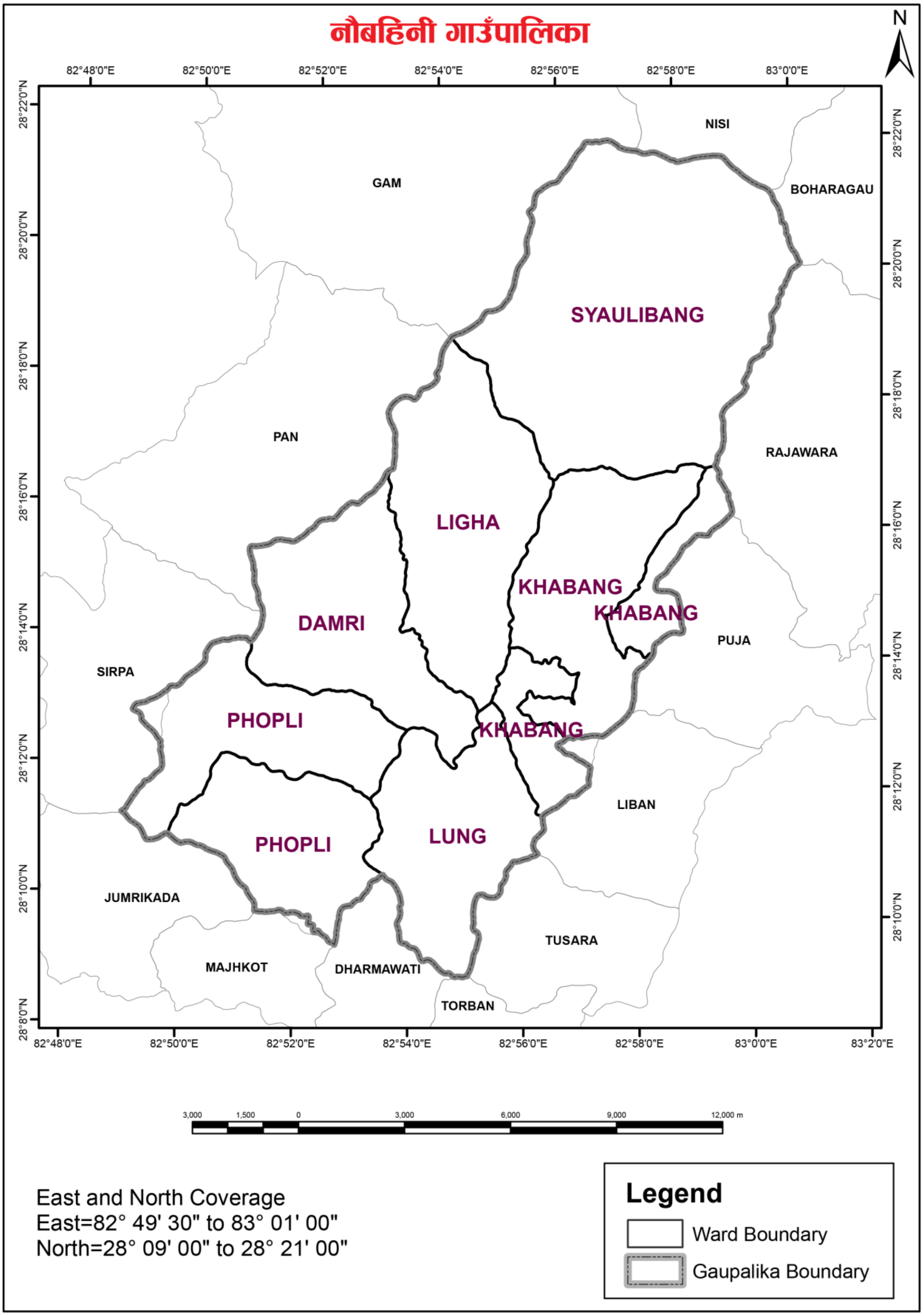

नक्सा ३ : नौबहिनी गाउँपालिकाको नाम सहितको वडा विभाजन

२.४ भूक्षेत्र (टोपोग्राफी)

२.४.१ माटोको बनावट र उर्वराशक्ति

नौबहिनी गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफल २१३.४१वर्ग कि.मी. मा ५६.४५ प्रतिशत जमिन वन जंगलले ओगटेको छ भने ३०.०१ प्रतिशत खेतीपातीको लागि उपयुक्त देखिन्छ। प्राकृतिक सम्पदाका हिसाबले यो गाउँपालिका कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटो हुनुको साथै जलाधार भएको गाउँपालिका हो। गाउँपालिकाको प्रमुख खाद्यान्न तथा अन्न बालीमा धान, गहुँ, मकै, कोदो, मास, रहर, फापर, आदि हुन्।

२.३.२ भू-आकृति

नौबहिनी गाउँपालिका हालको नयाँ संरचना अनुसार प्रदेश नं. ५ अन्तर्गत रहेको पहाडी जिल्ला प्यूठानमा पर्दछ। गाउँपालिका समुद्र सतहबाट ८७४ मिटरदेखि ३६०६ मिटर सम्मको उचाइमा रहेको छ। यो गाउँपालिकाको भू-आकृति तथा माटोको बनोट मुख्यतया तीन भागमा विभाजन भएको देखिन्छ जुन निम्नअनुसार छन् :

(क) लेकाली भाग (२१३४ मि.भन्दा माथि)

२१३४ मि.भन्दा माथिको भाग लाई लेकाली भागमा विभाजित गरिएको छ। यो भाग सामान्यतया २,१३४ मीटर भन्दा अग्लो भएकोले हिउँदमा निकै जाडो हुने र हिँउ समेत पर्ने गर्दछ। यस क्षेत्रमा कडा खाले ग्रेनाईटढुङ्गा, दर्शनढुङ्गा आदि प्रशस्त पाईने गर्दछ। बसोवास कम भएता पनि यस क्षेत्रमा अधिकांश मगर वस्ती छन्। अन्न उत्पादन पनि कम हुने यस क्षेत्रमा पशुपालनमा भेंडा, बाखा, चौंरी आदि पाल्ने गरिन्छ। अन्नमा आलु, मकै, फापर, कोदो, मात्र उत्पादन हुने यस क्षेत्रमा सल्ला गुराँस, धुपी, खस वाँस आदि विरुवा पाइन्छन्।

(ख) पहाडी भाग (९१५-२१३४)

९१५ मीटर उचाई देखि २१३४ मीटरसम्मको भाग पहाडी भागमा पर्दछ। स्वस्थ्यकर हावापानी समेत भएका यस भेगमा पाखोबारीमा समेत राम्रो खेती हुन्छ। घनावस्ती भएको यस भागमा मकै, गहुँ, धान, कोदो, आलु उत्पादन गरिन्छ। यस भेगको जंगलमा कटुस, चांप, ओखरचिउरी, पिपल टिमुर, चिलाउने, साल आदिका रुख पाइन्छन्।

(ग) बेशी (३०५-९१५)

तराई तथा भित्री मधेशको समेत हावापानी पाउने यस भेगमा समथर खेतबारी रहेकोले राम्रो खेती हुन्छ। घनाबस्ती समेत रहेको यस क्षेत्रमा व्यापारिक कृयाकलाप फस्टाउनुको साथै साना घरेले उद्योगहरु समेत रहेको छन्। साल, साझ, शिरिस, वैदार, बाँस, निगालो, चिउरी आदिका रुखहरु पाइन्छन्। मकै, धान, गहुँ, तोरीको खेतीगरिन्छ। सामान्यतया ९१५ मिटर भन्दा होचो धर्मावती (झिम्रुक), र लुङ्ग र यिनका सहायक नदीका आसपासका समतल भू-भागहरु यस अन्तर्गत पर्दछन्। यस क्षेत्रमा गर्मीमा बढी गर्मी र हिउँदमा न्यानो हावापानी कायम हुन्छ।

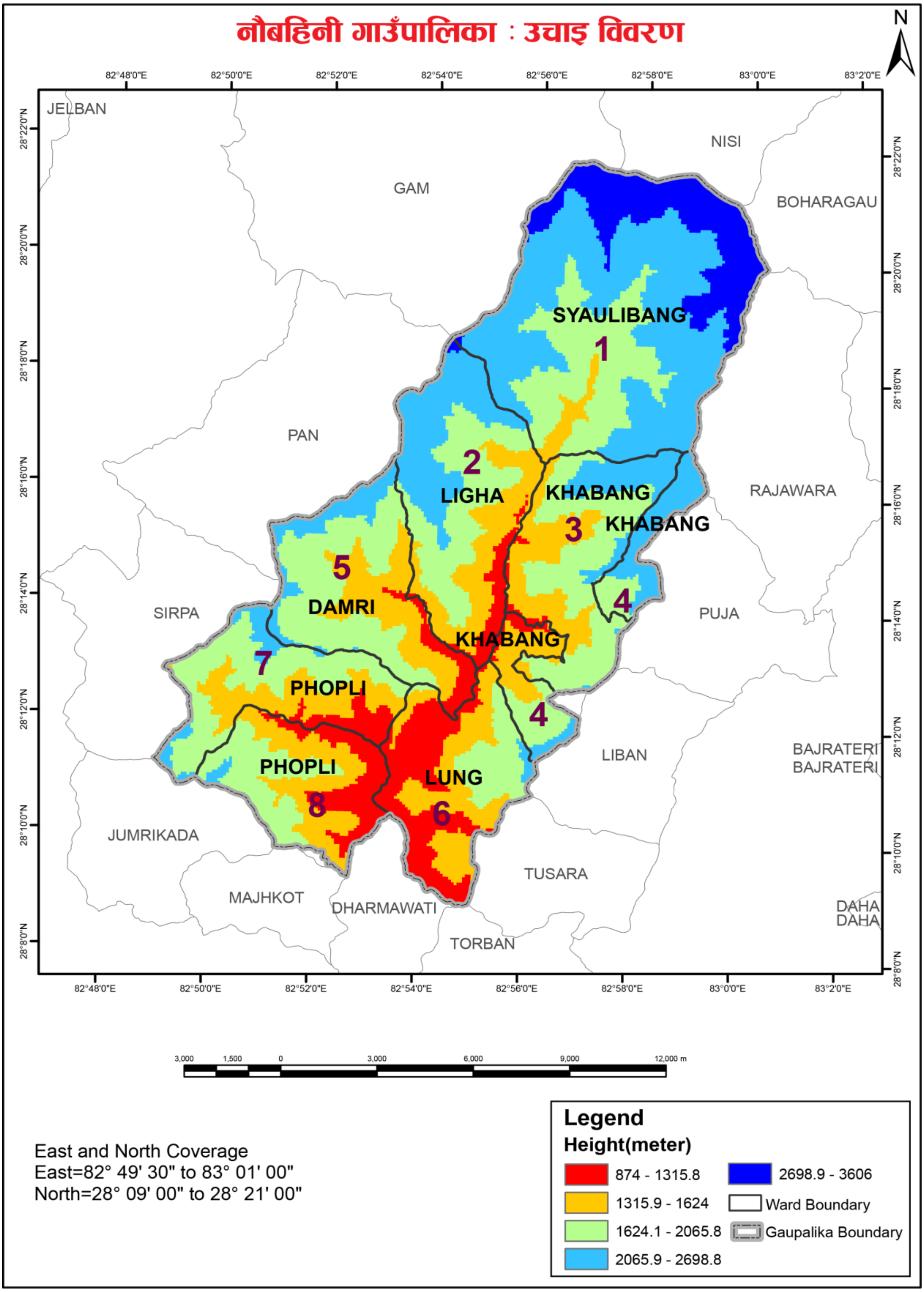

नक्सा ४ : नौबहिनी गाउँपालिकाको उचाइ विभाजन

२.५ भूक्षेत्रको वर्गीकरण

नौबहिनी गाउँपालिकाको भूमिलाई भू-बनौट, प्रणाली, तथा भू-स्खलन जस्ता प्रवृत्तिका आधारमा अध्ययन गर्दा भूमिको बर्गीकरणलाई त्यसको उपयोगको सम्भाव्यता र सघनता घट्दै जाने (Degrading)क्रममा राखिएको छ। अर्को शब्दमा, भू-स्खलन वा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति भूबनोट अनुसार फरक पर्दै जान्छ। त्यसै क्रमले भूमिको स्थायित्वलाई मजबुत बनाउने उपायको भौतिक लक्षण (Physical Characteristics)का आधारमा माटोको अवस्था र भिरालोपनको वर्णन गरिएको छ।

यस गाउँपालिकाको भू-उपयोगको अवस्थालाई हेर्दा यहाँ धेरै भिरालो भूमि रहेको पाइन्छ। पहाडी भूमि भएको कारणले यस गाउँपालिकाको भिरालोपनामा विविधता देखिन्छ। नक्सामा गाउँपालिकाको भिरालोपना देखाइएको छ। कुनैपनि स्थानको माटोको प्रकृति अनुसारको भू-बनोट हुन्छ। नौबहिनी गाउँपालिकामा भूमिलाई भू-वनौट, पारिस्थितिक प्रणाली, तथा भू-स्खलन जस्ता तत्वका आधारमा अध्ययन गर्दा यहाँको जमिनमा ५ डिग्रि देखि ४० डिग्रि सम्मको भिरालोपन देखिन्छ। जसलाई तल उल्लेख गरिएको छ।

(क) Slope 1°-5° (माटोको गहिराई पर्याप्त भएको, पानीको निकास राम्रोगरी हुने कान्ला बनाई खेती गर्न सकिने)

यस्तो जमिनमा माटोको गहिराई पर्याप्त हुन्छ र पानी सतहमा तथा अर्ध भूमिगत अवस्थामा समेत सजिलै निकास हुन्छ। मनसुनी खेती गर्नका लीग यस्तो भूमिमा गह्राहरू बनाउनु पर्दछ। सतहगत जल प्रवाह एवम् अर्ध भूमिगत पानीको निकासलाई भू-क्षय हुन नपाओस् भनी नियन्त्रणका उपायहरू अपनाउनु पर्दछ। माटोका भौतिक गुणहरू तथा जमिनको भिरालोपनका कारण वर्षाको पानीबाट नयाँ खोल्सीहरू बन्ने र ती खोल्सीहरू प्रकारान्तरमा चौडा हुँदै गएर भू-क्षयको प्रवृत्ति बढ्ने हुनाले यस वर्गको जमिनको संरक्षण गर्न विशेष ध्यान दिनु पर्दछ। यस वर्गको जमिनमा परम्परागत, मध्यम वा आधुनिक विधिबाट खेती गर्न सकिन्छ। मनसुनको समयमा हुने वर्षाका कारण चरन तथा वनस्पतिलाई पनि मनग्गे फाइदा पुग्दछ। यस्तो जमिनमा धान खेती गर्न सकिन्छ। सिंचाई सुविधा उपलब्ध भएको छ भने मोटो दानादार भएको अवस्थामा समेत धान बाली लगाउन सकिन्छ। सिंचाइ भएमा हिउँदे एवम् बसन्ते बाली पनि लगाउन सकिन्छ।

(ख) Slope 5°-30° (माटोको गहिराई ५०-१०० से.मी. भएको, पानीको निकास राम्रो हुने, कान्ला बनाएर मात्र खेती गर्न सकिने)

५°-३०° स्लोप रहेको, पानीको निकास राम्रो हुने गरेको तथा माटोको पत्रको गहिराई ५० से.मी. देखि १०० से.मी. सम्म रहेको जग्गा यस वर्गमा पर्दछ। यस वर्गको जमिनमा पहिरो जाने, जमिन भासिने जस्ता भू-क्षयीकरणका प्रवृत्तिहरू सामान्यरुपमा देखा परिरहन्छन्। त्यसैले जमिनलाई सामान्यरुपमा व्यवस्थापन नगरिएमा यस्ता प्रवृत्तिमा झन् वृद्धि हुने हुन्छ। वन, वनस्पतिका लागि यो जमिन त्यति सहज हुँदैन। गाईबस्तुको आवत-जावतबाट भू-क्षयीकरणमा वृद्धि हुने हुनाले चरन विकासलाई यस प्रकारको जमिनमा प्रश्रय दिन ठीक हुँदैन। तर, पालैपालो निश्चित स्थानहरूमा गाईबस्तु थुनेर चराउने हो भने त्यसले जमिनको उत्पादकत्वमा सघाउ पनि

पुऱ्याउँछ। यस प्रकारको जमिनमा विशेष गरी मनसुन खेतीका लागि भू-क्षय रोक्न गह्राहरू बनाउन अनिवार्य हुन्छ। यसमा खेतीका परम्परागत र मध्यम स्तरीय प्रविधि नै अपनाउनुपर्ने हुन्छ। यस प्रकारको भिरालोपन भएको जमिनमा खेती गर्दा माटोको भौतिक गुणहरूसँग व्यवस्थापन सिपको सम्मिश्रणले मुख्य भूमिका खेलेको हुन्छ। सिंचाईको प्रयोग नियमित रुपमा पहिले देखि नै भइरहेको खण्डमा सिंचाइ गर्दा भू-क्षयको समस्या आउँदैन, तर नयाँ सिंचाई प्रणाली शुरु गर्ने हो भने शुरुमा विशेष सावधानी अपनाउनु पर्दछ। आकस्मिक बढी सिंचाई भएको खण्डमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति तुरुन्त शुरु हुन सक्दछ।

(ग) Slope 30°–40°(माटोको गहिराई २० से.मी. मात्र भएको, पानीको निकाससहज भएको तथा जमिनको भिरालोपन ३०० (१.७ मिटरमा १ मी.) भन्दा बढी भएको, काठ दाउरा उत्पादन गर्न उपयुक्त)

माटोको पत्र २० से.मी. मात्र गहिराई भएको पानीको निकास सहज भएको तथा जमिनको भिरालोपन ३०° (१.७ मिटरमा १ मि.) भन्दा बढी भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारको ज्यादा भिरालोपन भएको जग्गामा गह्रा बनाएर खेती गर्नु फाइदाजनक देखिँदैन। यस प्रकारको जनिममा वर्षाको पानीबाट छिटो खोल्सीहरू बन्ने वा बाढीले क्षती पुऱ्याउने ठूलो सम्भावना रहन्छ। यस प्रकारको जमिनमा वनस्पतीहरू लगाउन, उपयुक्त देखिन्छ। यहाँ काठ र इन्धनका लागि वन पैदावारको उत्पादन वृद्धि गर्नु उपयुक्त हुन्छ। पहिरो जाने वा बाढी बाट क्षति हुने यस प्रकारको जमिनका सामान्य लक्षण हुन्। यस्तो क्षेत्रमा जङ्गलको विकास गरी इन्धन, पशु आहार तथा काठ उत्पादन गर्न सकिन्छ। जङ्गल फडानी भएको छ भने पनि यस्तो क्षेत्रमा या त बोटविरुवालाई पुन: हुर्काउन सकिन्छ या त वृक्षारोपण गर्न सकिन्छ। यस वर्गमा पर्ने जमिनहरूमा गाई बस्तुलाई चराउने चलन कडाइकासाथ नियन्त्रण गर्नुपर्छ। यदि इन्धन, पशु, आहार तथा चरनको लागि उपयोग गर्ने हो भने पनि वार्षिक उपयोगले भविष्यको उत्पादकत्वलाई जोखिममा पार्ने खालको हुनुहुँदैन। यस प्रकारको क्षेत्रमा यस्तो वन पैदावार उपयोग गर्ने तरिका, स्थान र पहुँचको लागि सडक विस्तार कार्य विशेष र सुरक्षित योजना बनाउनु पर्दछ। यस्तो जमिन खेतिको लागि उपयुक्त हुँदैन।

(घ) Slope > 40° माटोको गहिराई २० से.मी. भन्दा कम भएको, भू-क्षय भइरहने पुनरुत्पादनको संभावना कम भएको

ज्यादै भिरालो भएको, मध्यम भिरालोपन भए पनि माटो पत्र (तह) २० से.मी. भन्दा कम भएको वा जस्तोसुकै भिरालोपन भए पनि वर्षे पानीबाट क्षति भएको, धेरै खोल्सीहरू सिर्जना भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारको जमिन अति नै कमजोर, भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति भएको तथा पुनर्निर्माण र पुनस्थायीकरणको सम्भावना पनि अत्यन्त कम भएको कारण अन्न एवम् वनस्पती खेतीका लीगि अनुपयुक्त मानिन्छ। यस प्रकारको जमिनलाई घाँस वा बोट-विरुवा लगाएर हराभरा बनाई राख्नु पर्छ, किनभने माथि उल्लेख गरिए झैं एकातिर यस्तो जनिमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति ती तीव्र रहेको हुन्छ भने अर्कातिर एक पटक भू-स्खलन भइसकेको क्षेत्रलाई पुन: अधिग्रहण (Reclaim) गर्न असम्भव नै हुन्छ। उच्च भू-भागमा माटोको तापक्रम कम रहने भएबाट तथा भिरालोपन भएबाट माटो सजिलैसँग बग्दछ।

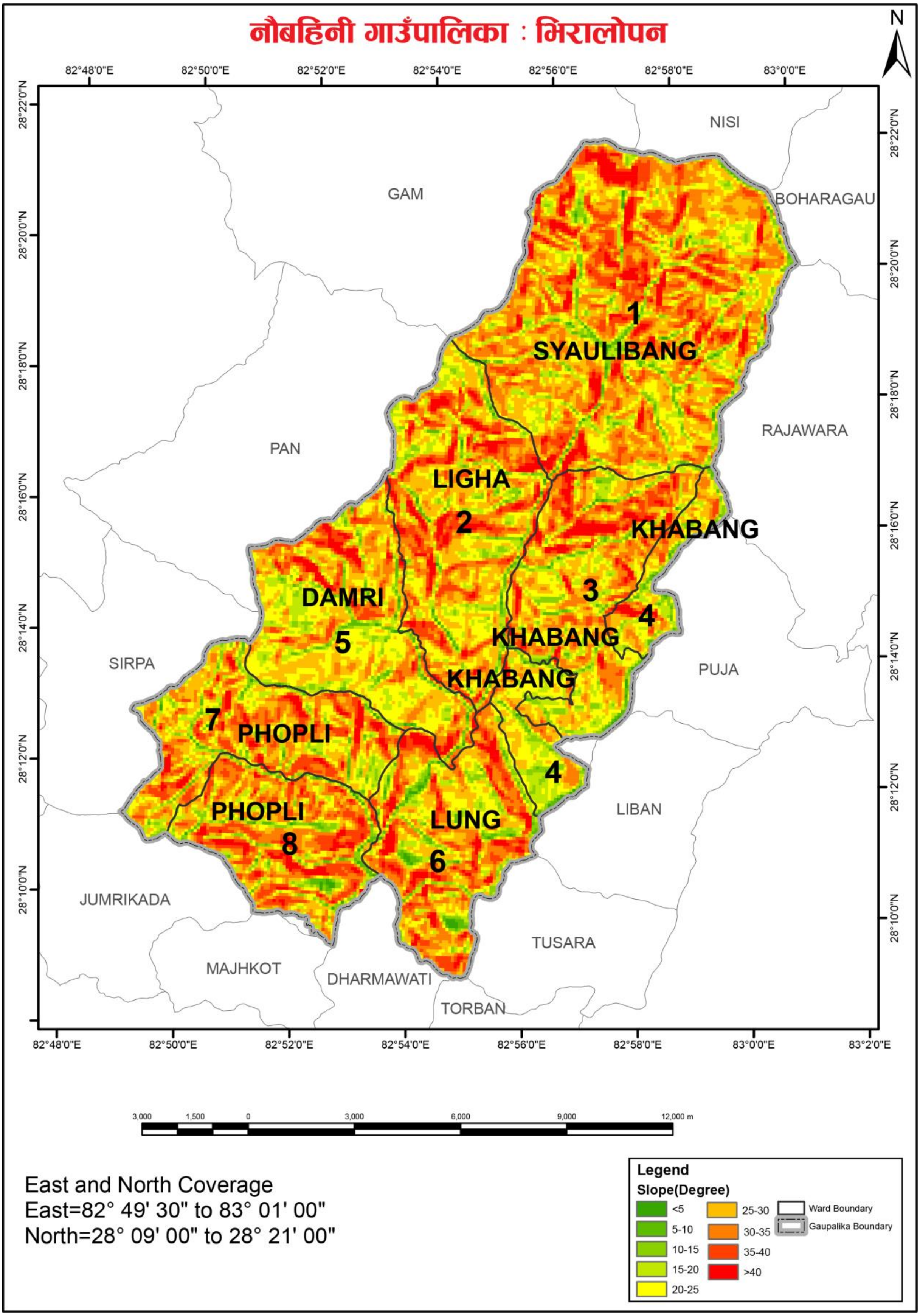

नक्सा ५ : नौबहिनी गाउँपालिकाको भिरालोपन

२.५.१ हावापानी

नौबहिनी गाउँपालिकामा विविध किसिमको हावापानी पाइन्छ। धरातलीय स्वरुप अनुसार यस गाउँपालिकाको हावापानीलाई मुख्य गरि २ क्षेत्रमा वाड्न सकिन्छ :

(१) उष्ण हावापानी (बेसी खोच)

(२) समशितोष्ण हावापानी

गाउँपालिकाको सालाखाला औषत अधिकतम तापक्रम ३२.४ डिग्री सेल्सीयस र न्यूनतम ८.२ डिग्री सेल्सीयससम्म रहेको पाइन्छ। यस गाउँपालिकाको १२ महिनाको औषत तापक्रम र वर्षाको विवरण तलको तालिकामा दिइएको छ।

तालिका नं. २ : नौबहिनी गाउँपालिकाको वार्षिक औषत तापक्रम

महिना	औषत अधिकतम (°C)	औषत न्यूनतम (°C)	वर्षा मि.मि	सापेक्षित आर्द्रता
बैशाख	३२.४	१९.३	८८.३	४६.९
जेष्ठ	३१.२	२३.१	२४७.८	८७.८
आषाढ	३१.२	२३.५	४४८.७	९०.१
श्रावण	३०.१	२२.७	४३३.३	९०.८
भाद्र	३२.३	२१.०	१४८.५	८९.५
आश्विन	२४.०	१७.५	७२.६	८४.५
कार्तिक	२६.५	११.०	०.०	७८.४
मंसिर	२२.८	८.२	०.०	८७.०
पुष	२१.६	८.०	२२.३	८५.९
माघ	२२.५	९.४	३१.०	८४.९
फाल्गुण	२४.८	१२.०	०.०	७८.१
चैत्र	३०.७	१४.८	६५.९	७४.५

स्रोत: जल तथा मौसम विज्ञान विभाग, काठमाडौं

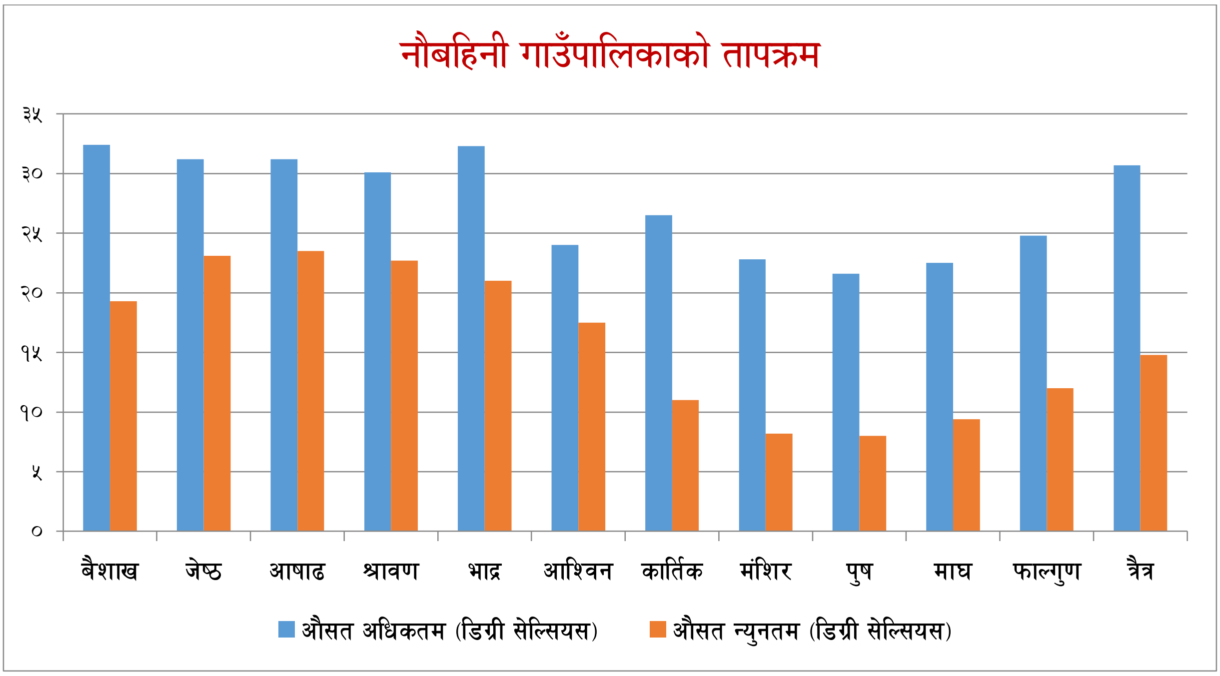

२.६ गाउँपालिकामा रहेका सम्भाव्यता र अवसरहरु

गाउँपालिका क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका कृषि व्यवसायहरु, स-साना उद्योग, व्यापार, सेवामूलक व्यवसाय, नोकरी जस्ता थप आर्थिक विकासका सम्भाव्यताका क्षेत्रहरू रहेका छन्।

- ✓ यस नौबहिनी गाउँपालिकाको विभिन्न क्षेत्रमा अध्ययन गर्दा कृषि पेशा अंगाल्ने घर परिवारको संख्या उच्च रहेको छ। गाउँपालिकामा रहेको खेती योग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे तरकारी बाली, फलफूल, तरकारी, मसला तथा जडीबुटी र पशुजन्य उत्पादन वृद्धि गर्न सकिने सम्भावनाहरू रहेको छ। आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सो को अधिकतम लागत मूल्यले प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि उत्पादनमा आवश्यकता अनुसार वृद्धि हुन सकेको छैन। जनचेतना, सीप तथा व्यवसायीकरणको अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ।
- ✓ गाउँपालिकामा रहेको उर्वर भूमिमा वस्ती विकास, भूमण्डलीय तापक्रमको वृद्धि, वैज्ञानिक कृषि योजनाको कमी तथा अन्य भौतिक पूर्वाधार निर्माणले गर्दा खेतीयोग्य भूमिको उर्वराशक्ती क्रमश: क्षीण हुँदै उत्पादन र उत्पादकत्वमा ह्रास आएको देखिन्छ। पुराना परम्परागत कुलोहरूको मर्मत सुधार गरी खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाईको व्यवस्था गर्न सके आयआर्जन गर्न सकिन्छ।

- ✓ गाउँपालिकाको ग्रामीण क्षेत्रमा दुग्ध उत्पादन तथा पशुपन्छी उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको हुँदा यो व्यवसायलाई विस्तार गर्नुको साथै वैज्ञानिक र व्यवसायमुखी बनाउन सकिन्छ ।
- ✓ यस गाउँपालिकामा भएका प्राकृतिक श्रोत र साधनलाई व्यवस्थित तथा वातावरणमैत्री प्रविधि अपनाएर उचित प्रयोग गर्न सकेमा ग्रामीण इलाकाहरूमा स्थानीय स्तरमा आवश्यक रोजगारीको स्थिति श्रृजना गर्नाको साथै स्थानीय श्रोत परिचालनमा समेत दिगोपना ल्याउन सकिने देखिन्छ।
- ✓ गाउँपालिकाका क्षेत्रमा प्राकृतिक नदी तथा खोलाहरु भएको र थप केही अन्य ठाउँहरूमा ताल निर्माण गरी स्थानिय जल पर्यावरणको प्रर्बद्धन गर्न सकिन्छ ।
- ✓ गाउँपालिकाको सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहरूलाई संगठित र संस्थागत गरी वन क्षेत्रमा गैर काष्ठजन्य उत्पादनहरू जडिबुटी खेतीको अलावा मह उत्पादनलाई पनि प्रवर्द्धन गरी बजारीकरण गर्न सकेमा सोक्षेत्रको आर्थिक उन्नती गर्न थप टेवा पुग्ने देखिन्छ।
- ✓ विभिन्न ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक एवम् पुरातात्विक महत्त्वका स्थलहरु रहेको यो गाउँपालिकाका गहनाको रुपमा रहेको नौबहिनी मन्दिर, झाँक्रीढुङ्गा, घोडेढुङ्गा, शिवालय मन्दिर आदि हुन् । यी स्थानहरूलाई व्यवस्थित गर्न सकेको खण्डमा निश्चित रुपले आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरू बढ्न गई थप आर्थिक अवसरहरू श्रृजना गर्न सकिने देखिन्छ।
- ✓ गाउँपालिका तथा नेपालमै बेरोजगारी बढ्दै गइरहेको र सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा रोजगारीको प्रशस्त अवसरहरू नभएकोले बैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण बढेको देखिन्छ। यस गाउँका इच्छुक युवाहरूलाई सिपमुलक तालिम प्रदान गरी एकिकृतरुपले स्वदेशमा नै रोजगार श्रृजना गर्ने व्यवस्था भएमा गाउँको आर्थिक विकासमा यस क्षेत्रले ठुलो योगदान पुऱ्याउने सम्भावना देखिन्छ।

यसका अतिरिक्त नौबहिनी गाउँपालिकाको विकासका लागि विभिन्न सम्भावनामूलक उपायहरुलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- ✓ गाउँपालिकाक्षेत्र भित्र रहेका नदी तथा खोलाहरुबाट आधुनिक कुलो तथा नहर मार्फत् पानी सिंचाई गरी व्यावसायीक रुपमा खेती गर्न सके कृषी उत्पादनमा उल्लेखनीय वृद्धि हुन सक्छ ।
- ✓ स्थानीय कच्ची सडकको स्तर वृद्धि गरी कालोपत्रे गर्न सके स्थानीय वासिन्दाले भरपुर सुविधा लिनुका साथै समग्र गाउँपालिकाको सुन्दरतामा वृद्धि हुन सक्छ ।
- ✓ तरकारी, पशुपालन तथा अन्य कृषि उत्पादनको बजारको लागि समस्या नभएकोले व्यवसायिक कृषि उत्पादनलाई नै जोड दिनु सहज तथा उचित देखिन्छ ।

- ✓ यस क्षेत्रमा विभिन्न धार्मिक, साँस्कृतिक स्थानहरु रहेकाले पर्यटन विकास गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ ।
- ✓ सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी संघसंस्थाहरु यस क्षेत्रमा क्रियाशिल रहेकाले गाउँपालिकाको विकासमा साझेदारी हुन सक्ने देखिन्छ ।

२.७ गाउँपालिकाको समस्या, चुनौती, अवसर र सम्भावनाहरु

यस नौबहिनी गाउँपालिकाको सामाजिक तथा भौतिक विकासका लागि विद्यमान चुनौती तथा समस्याहरुलाई निम्न बुँदामा संक्षेपिकरण गर्न सकिन्छ ।

क) अवसर र सम्भावनाहरु

- ✓ उर्वर कृषि जमिन, वन ,नदी नाला, प्राकृतिक र जैविक विविधता जस्ता प्राकृतिक सम्पदाको उपलब्धता देखिन्छ ।
- ✓ सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी संघसंस्थाहरु यस क्षेत्रमा क्रियाशील रहेकाले गाउँपालिकाको विकासमा साझेदारी हुन सक्ने देखिन्छ ।
- ✓ शिक्षित मानविय श्रोतमा वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ ।
- ✓ युवा जनसमुदायको बाहुल्यता देखिन्छ ।
- ✓ राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीसंग आवद्ध भएको छ ।
- ✓ शिक्षा केन्द्रहरुको संचालनमा व्यवस्था
- ✓ पर्यटन क्षेत्रको विकास

ख) चुनौती र समस्याहरु

- ✓ गाउँपालिकाको क्षेत्रभित्र आवश्यक रोजगारमूलक ठुला उद्योगधन्दा र कलकारखाना नहुनु ।
- ✓ सार्वजनिक निर्माण र विकासमा सम्बन्धित निकायहरुको समन्वयको अभाव ।
- ✓ वातावरण संरक्षणको योजना नहुनु ।
- ✓ गाउँपालिका क्षेत्रमा खानेपानी तथा सार्वजनिक चर्पीको अझै पनि उचित व्यवस्थापन हुन नसक्नु ।
- ✓ गाउँपालिका क्षेत्र भित्रका धेरै सडकहरु कच्ची तथा कम गुणस्तरको रहनु ।
- ✓ कृषियोग्य भूमी भएतापनि व्यवसायिक खेतीको विकास हुन नसक्नु ।
- ✓ आय श्रोतको कमिले गाउँपालिकाको स्तरीय विकास प्रकृयामा समस्या उत्पन्न हुनु ।
- ✓ योजनाबद्ध बस्ती विकासको अभाव ।
- ✓ आकासे पानीमा निर्भर सिचाई ।
- ✓ परम्परागत कृषि प्रणाली ।
- ✓ सार्वजनिक निर्माणका कार्यहरुमा सम्बन्धित निकाय एवम् कार्यालयहरुवीच समन्वय हुन नसक्नु ।

२.८ गाउँपालिकाको अन्य गाउँपालिका/नगरपालिकासँगको सम्बन्ध

गाउँपालिकाहरु बिच कुनै न कुनै रुपमा एक आपसमा सम्बन्ध रहेको हुन्छ। सम्बन्धको प्रकृति र दुरी गाउँपालिकाहरू बिच फरक-फरक हुन सक्छ। मानव विकासको निम्ती विभिन्न स्थानहरूमा आवत जावत गर्नु पर्ने, उपलब्ध स्रोत र साधनको परिचालन गर्ने क्रममा एक गाउँले अर्को गाउँमा निर्भर रहनु पर्ने हुन्छ। ती अन्तर निर्भरताका मुख्य क्षेत्रहरू, यातायात, बसाईसराई, कृषि तथा पशु उपज, वन पैदावर, पर्यटन, रोजगारी, प्राकृतिक स्रोत उपयोग एवम् व्यवस्थापन, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि हुन्। विविध कारणले अन्तर नगरपालिका/गाउँपालिका सम्बन्ध अझ बढी सुदृढ भएको देखिन्छ। नौबहिनी गाउँपालिकाको छिमेकी नगरपालिका, गाउँपालिका तथा जिल्ला समन्वय समिति जस्ता सरकारी निकायहरुसँग राम्रो सम्बन्ध रहेको छ। फलत: यस क्षेत्रको विकासात्मक क्रियाकलापको सञ्चालनमा समन्वय गर्ने गरिएको छ। त्यसैगरी विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थासँग समेत राम्रो सम्वन्ध रहेको छ।

२.९ सिमसार क्षेत्र

नदी, नाला, तलाउ, पोखरी, कुवा, धाप तथा दलदले क्षेत्रहरू खासगरी जहाँ जमिन लुक्दैन पानी सुक्दैन त्यस्ता क्षेत्रहरूलाई सिमसार भनिन्छ। यो क्षेत्रहरु जल पर्यावरणीय प्रणालीका आधारहरु हुन्। ताल क्षेत्रहरूलाई विभिन्न किसिमका दुर्लभ चराचुरुङ्गीहरू र सरिसृप (Reptiles) हरूको बास मानिन्छ। ताल तलैयाहरू जैविक विविधताले भरिपूर्ण रहेका हुन्छन्। यस गाउँपालिकामा केही संख्यामा तालहरू रहेका छन्। ती तालहरुको विवरण तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ३ : ताल तलैयाहरुको विवरण

क्र.सं.	तालतलैयाको नाम	तालतलैया		कैफियत
		साविक गाविसको नाम	अब कायम रहने स्थान (प्रस्तावित गापा को वडा नं.	
१	दरवाराताल, दहवसे ताल, कोठी दह ५,६ घोडेढुंगा	स्याउलिवाङ		
१,२, ५, ६, र ८				
२		खवाङ		
३		लिघा		
४		डाम्री		
५	पोखरा, शिब मन्दिर, लाकुरगैरा, गर्तिलला (८)	फोप्ली	८	

श्रोत: जिल्ला समन्वय समितिको कार्यलय, प्यूठान २०७३

२.१० नदी खोला तथा ताल तलैयाहरु

स्वच्छ जल सम्पदाको दृष्टिले नेपाल ब्राजिल पछि विश्वको दोस्रो सबैभन्दा समृद्ध राष्ट्र र एसियामा पहिलो राष्ट्र मानिन्छ। नेपालमा ६ हजारभन्दा बढी नदिनालाहरू रहेका छन्। यी नदीनालाहरूबाट सिँचाई सुविधा, खानेपानीको आपूर्ति, जल यातायात, पर्यटन र मत्स्य पालनको क्षेत्रमा बहु-आयामिक रुपले प्रयोग गर्न सकिने देखिन्छ। तर समग्रमा जल उपयोग ज्यादै न्यून भई इन्धनका विविध साधनको प्रयोग गरिरहनु परेको कुरालाई नकार्न सकिन्न। जल सम्पदाको हिसाबले यस नौबहिनी गाउँपालिका समृद्ध गाउँपालिकाको रुपमा रहेको छ यस गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न नदी-नालाहरुको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ४ : गाउँपालिकामा भएका नदी/खोलाहरुको विवरण

सि.नं.	जालाधारको नाम	क्षेत्रफल कि.मी.	गाउँपालिकामासमेटिएका साविकका गाविसहरु	प्राथमिकत.क्रम
१	पनेरा खोला	१८.३३	स्याउलीबाङ ३,४,५,६,७	३४
२	गधिरा खोला	२९.३६	खवाङ ७,८ स्याउलीवाङ ५,७,८,९	३३
३	स्याउलीवाङ खोला	७२.८९	खवाङ १,२,३,४,५,६,७,८,९ लिवाङ १,९ लिघा १,२,३,४,५,६,७,८,९ लुङ ७, स्याउलीवाङ १,२,३,४,८,९	२९
४	ग्वाई खोला	२९.८६	डामृ १,२,३,४,५,६,७,८,९ लिघा १,५,६,७,८,९ फोप्ली	१२
५	बल्ले खोला	२९.११	डामृ २,३,४,९ लुङ्ग ६ फोप्ली ३,४,६,७,८,९	११
६	लुङ्ग खोला	४०.४४	डामृ ७,८ खबाङ १ लिबाङ ९ लिघा ७ लुङ्ग १,२,३,४,५,६,७,८,९ फोप्ली १,२,३,४,५,६	१०
७	माथिल्लो झिम्रुख २	६९.९१	खवाङ १,७ लिवाङ १,२,३,४,५,६,७,८,९ लुङ्ग ८	७
८	माझिल्लो झिम्रुक १	२५.३८	लुङ्ग ९	३
९	माझिल्लो झिम्रुक २	३७.१२	फोप्ली २	१
१०	झिम्रुक खोला जलाधार	४३.०३	फोप्ली २,९	५
११	माडी खोला ५	४०.१	धुवाङ ९	१६
१२	खार खोला		स्याउलीबाङ	
१३	अधेरी खोला		फोप्ली	
१४	द्धार खोला		फोप्ली	
१५	कुर्तिवाङ्ग खोला		लिघा	
१६	हर्रा खोला		लुङ्ग	
१७	रिङ्गागाठ खोला		खवाङ	
१८	कुला खोला		लुङ्ग	

श्रोत:जिल्ला समन्वय समितिको कार्यालय, प्यूठान २०७३

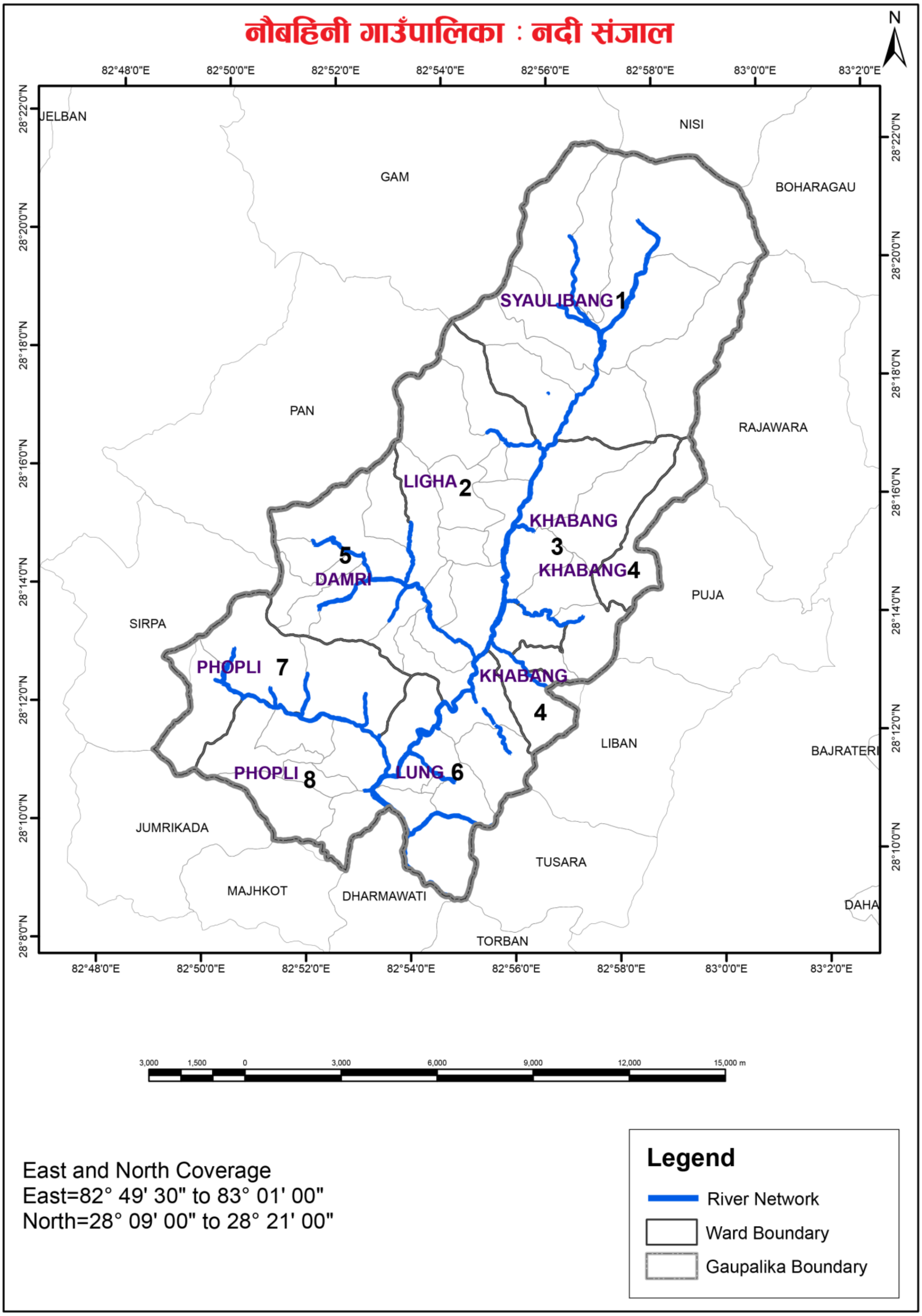

नक्सा ६ : नौबहिनी गाउँपालिकाको नदि सञ्जाल

२.११ धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय महत्त्वका स्थलहरु

एउटा विशिष्ट भौगोलिक संरचनाले श्रृजना गरेको हावापानी, जनजीवन, वन वनस्पति र वन्यजन्तु तथा साँस्कृतिक विविधताको कारण नेपाल विश्वमा नै एउटा पर्यटकीय गन्तब्य स्थलकोरुपमा परिचित छ। पर्यटन हाम्रो लागि प्रकृतिले प्रदान गरेको बरदान हो। अत्यन्त रमणीय विश्वकै उच्च हिमश्रृंखलाहरु, अनवरत बग्ने कञ्चन हिम नदीहरु, झरना, तालतलैया, प्राकृतिक गुफा, विविधतायुक्त वन जंगल यहाँको प्राकृतिक निधिहरु हुन। यहाँको संस्कृति, जाति तथा रहनसहन समेत पर्यटनका आकर्षक पक्षहरु हुन्। यी सम्पुर्ण पर्यटकीय सम्पतिको पूर्ण सदुपयोग गरेमा देशको आर्थिक संम्वृद्धिमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याई देशको अर्थतन्त्रलाई सबल बनाउन सकिने निश्चित छ। तसर्थ पर्यटन नीति २०६५ ले मुलभूतरुपमा पर्यटन मार्फत स्वरोजगार श्रृजना, गरिबी निवारण, मूर्त तथा अमूर्त सम्पदाको खोज अनुसन्धान, हवाई तथा स्थलमार्गको थप विकास र विस्तार गर्ने र पर्यटन पुर्वाधारलाई दिगो विकासको अवधारणा अनुरुप अगाडि बढाउने उद्देश्य लिएको छ।

प्राकृतिक सौन्दर्यको धनी, जैविक विविधता एवम् साँस्कृतिक विविधताले भरिपूर्ण रहेको कारण नेपालको आकर्षक पर्यटन गन्तव्यहरु मध्ये नौबहिनी गाउँपालिका पनि एक महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको पाइन्छ। नौबहिनी गाउँमा स्वदेशी पर्यटकहरुको आकर्षक वृद्धि गर्न सकिने देखिन्छ। सम्भावित पर्यटकीय क्षेत्रहरुको उचित व्यवस्थापन गरी आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटक भित्र्याउन सके गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रमा टेवा पुग्ने देखिन्छ। विभिन्न किसिमका जातजातिको विभिन्न किसिमका संस्कृति, रहनसहन तथा चाडपर्वलगायत उल्लेख्य संख्यामा रहेका धार्मिक परम्परा तथा नौबहिनी गाउँपालिकामा रहेको धार्मिक, सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक स्थलहरु गाउँपालिका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणको रुपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना देखिन्छ। यहाँ अवस्थित मन्दिरहरुले हिन्दू पुराणहरुमा उल्लेख गरेझैं देवी शक्ति र धार्मिक अर्थ बोकेकाले धेरै स्थानीयवासीहरुलाई यसले आकर्षित गरेको छ। आर्थिक श्रोतको सीमितताका कारण यस क्षेत्रमा मन्दिर, प्राकृति स्थलको संरक्षण तथा प्रचार प्रसार पर्यटकीय दृष्टिकोणले पर्याप्त हुन सकेको छैन। यहाँका धार्मिक सम्पदा एवम् प्राकृति स्थल पर्यटनको दृष्टिले धेरै महत्त्व राख्दछन्। यी धार्मिक सम्पदाहरु साथ साथै प्राकृतिक स्थलले नौबहिनी गाउँपालिकाको पर्यटन क्षेत्रमा उल्लेख्य योगदान गर्ने कुरामा कुनै शंका छैन। नौबहिनी गाउँपालिकामा रहेको धार्मिक, सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक स्थलहरुको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ :

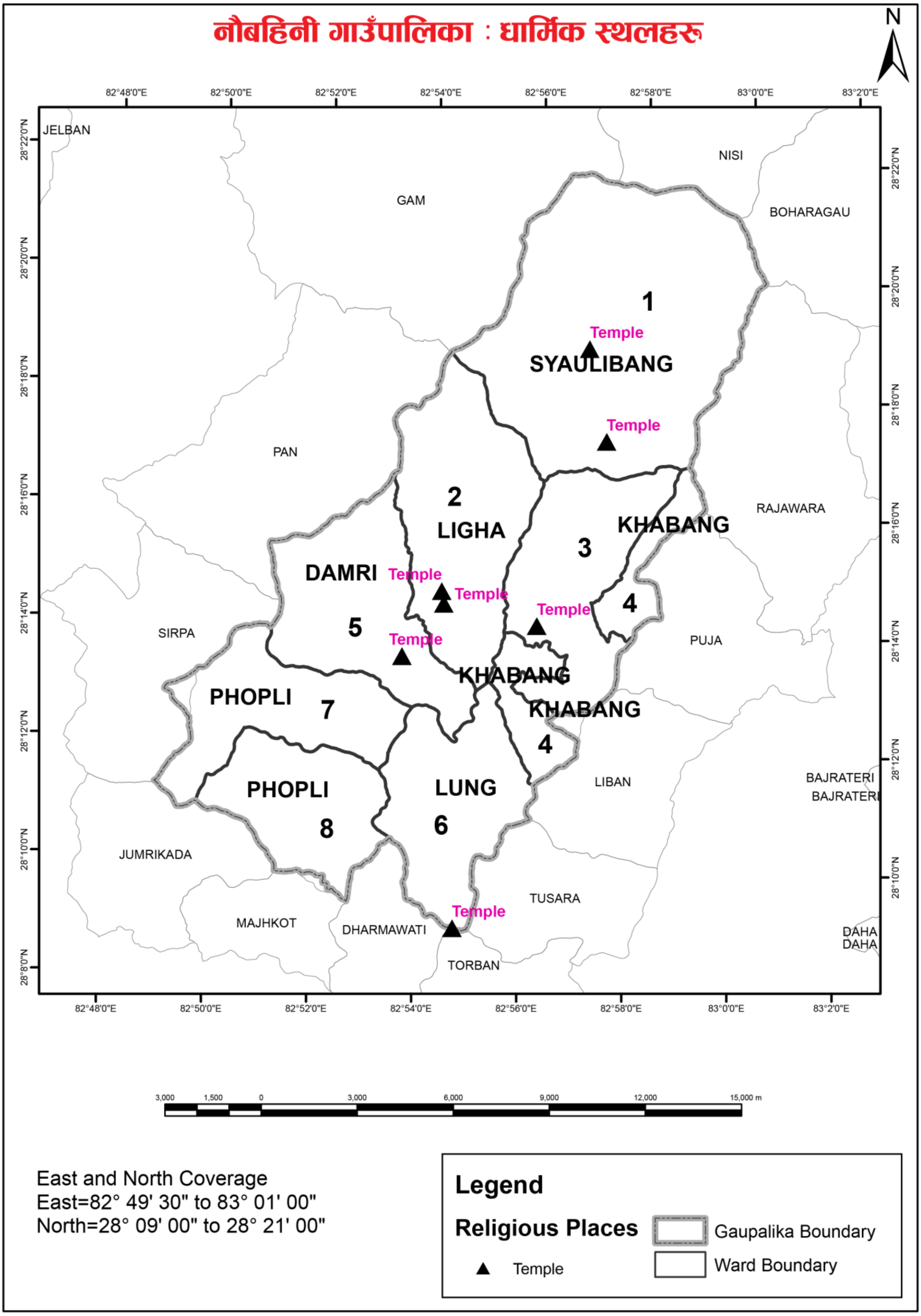

नक्सा ७ : नौबहिनी गाउँपालिकाको धार्मिक स्थलहरू

तालिका नं. ५ : नौबहिनी गाउँपालिकामा रहेका धार्मिक, सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक महत्त्वका स्थलहरुको विवरण

प्रमुख क्षेत्रहरु	भ्रमण उद्देश्य	साविकका गाविस
दियाल्नाचौर	प्राकृतिक	लिवाङ्ग
बहाने-स्याउलिवाङ-ढोरपाटन पदमार्ग	प्राकृतिक र सांस्कृतिक	स्याउलीवाङ्ग र अन्य गाविस
नौबहिनी मन्दिर	धार्मिक	स्याउलीवाङ्ग
इश्नाथानकोट	धार्मिक सांस्कृतिक	तुषारा, लिवाङ्ग
शिवालय मन्दिर	धार्मिक	लुङ- ९
झाँक्रीढुङ्गा	धार्मिक	स्याउलीवांग- ९
घोडेढुङ्गा	धार्मिक	स्याउलीबाङ- ५
फोप्लीको कुल पूजा	धार्मिक	फोप्ली
लुङ्गको देवाली	धार्मिक सांस्कृतिक	लुङ्ग
माके महाराजको मन्दिर	धार्मिक	
बराह देवस्थल	धार्मिक	
झुलेनी मन्दिर	धार्मिक	
भर्सन्थान	धार्मिक	
लिस्ने पहाड	प्राकृतिक	जुम्रीकाँडा/फोप्ली
जहाँधुरी	प्राकृतिक	लुङ-६
कोठेभीर	प्राकृतिक	स्याउलीबाङ- ६

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान २०७३

क) नौबहिनी

नौ बहिनी देवताले नौ बहिनी महिलाको रुप धारणा गरि नौ वटै दिशा तर्फ नाता सम्बन्ध राखी विभिन्न अनुहारका र विभिन्न स्वभावका मानिसहरुको जन्म दिएकोले ति सबै दाजुभाइ र दिदी बहिनीहरु एकै ठाउँमा भेट भई नौ वटै बहिनीहरुको पुजा आजा गरेको हुँदा यहि स्थानमा देवस्थल स्थापना गरी आजा पुजा गरेको भन्ने जनविश्वास रहेको छ।

मानिसहरु नौबहिनीबाट विभिन्न अनुहार र विभिन्न स्वभावका जन्माएकोले नौ बहिनी देवतालाई जाती र सबै धर्मावलम्बीहरुले दर्शन गर्न र पुजाआजा गर्ने गरिएको हो। नौ बहिनी देवता मात्र नभई विशाल रुप भएकोले मानिसको भौतिक आध्यात्मिक, सामाजिक, शैक्षिक, राजनीतिक आदि क्षेत्रमा सम्बन्ध राख्ने शक्ति नै नौ बहिनी देवता हो। नौ बहिनी देवताको बासस्थान विशेष गरि ठुला लेक कैलाशमा रहने भएकाले साविकको स्याउलिवाङ गाविसमा पर्ने कोठिभिर शिखरमा कस्तुरी मृग पाइने, पाँच औले लगायतका अन्य महत्त्वपूर्ण

जडिबुटी पाउनुका साथै मानवजातीको कल्याण गर्ने नै नौ बहिनी देवताको काम र कर्तव्य हो भन्ने विश्वास गरिन्छ । नौ बहिनी क्षेत्रमा अवलोकन गर्दा यहा प्राकृतिक रुपले कुनै ठाउँमा खेतबारीको आकार, पशुहरु पालेका, शिकार खेलेका, मृगहरु चरेका आदि आकृति देख्न पाइन्छ ।

भौगोलिक रुपमा यो स्थान रोल्पा, बाग्लुङ्ग र प्यूठान जिल्लाको संगम पहाडी स्थल हो । नौबहिनीको प्रमुख देवस्थल साविकको गा.वि.स. स्याउलीबाङको ठूलोगाँउस्थित पधेरेखोलाको किनारमा पर्दछ । ऐतिहासिक किंवदन्तीका अनुसार नौबहिनी दिदीबहिनीहरुको भेट यस स्थानमा भएकाले देवस्थल स्थापना गरी पूजा गर्ने थालिएको हो । यस स्थलको परिवेशलाई प्राकृतिक छटाहरुले सुन्दर तुल्याएका छन् भने शिकार गर्ने हतियारहरुको भग्नावशेष र गाई पाल्ने छाप्रोका प्रमाणहरुले यस स्थलको ऐतिहासिक महत्त्व पनि दर्शाएको छ ।

२.१२ मुख्य चाडपर्वहरु

यस गाउँपालिकामा विभिन्न जाती, धर्म सम्प्रदाय र भेषभुषाका मानिसहरु बसोबास गर्दछन् । यहाँ अधिकांश हिन्दू धर्म मान्ने मानिसहरु रहेका छन् हिन्दु धर्म सँगैबौद्ध धर्म र क्रिस्चियन धर्म मान्ने मानिसहरु पनि छन् । सबै जातजाती र सम्प्रदायका आ-आफ्नै खाले धर्म संस्कृति र चालचलनहरु छन् । बैशाखी पूर्णिमा, असार १५ मा दही चिउरा, बैशाख संक्रान्ति, जेठानी पूर्णिमा, भदौरे औँसी, साउने संक्रान्ति, नागपञ्चमी, ऋषितर्पणी पूर्णिमा, बडा दशैँ, सराया, तिहार, देउली, कार्त्तिक पूर्णिमा, माघे संक्रान्ति, फागु पूर्णिमा (होली), रामनवमी, ठूलो एकादशी, बुद्धजयन्ती आदि यहाँका जनमानसले मनाउने मुख्य चाडपर्वहरु रहेका छन् ।

२.१३ सँस्कृति, कला, भाषा र साहित्य

विशेषत : प्यूठान जिल्लाका प्रमुख स्थलहरुमा लाग्ने मेलामा नौबहिनीबासीहरु सहभागि हुनेगर्दछन्। परम्परागत संस्कृतिमा आधारित असारे गीत, तीज गीत, झ्याउरे भाका र दोहोरी गीत आदि यस गाउँपालिकामा सर्वाधिक लोकप्रिय छन्। रजबारा मेला, खैरा, फूलबारीको मेला, गुरुङ्गको घाँटु नाच आदि नृत्य एवम् पर्वहरु भव्यताका साथ मनाइन्छ। यस वाहेक, भाइटिकाको अर्को दिन तृतीयादेखि पञ्चमीसम्म डल्ले सराया (बिजुवार नजिक) उल्लासजनक रुपमा मनाइन्छ भने दाखाक्वाडीको हिक्मतेश्वर मेला पनि उत्तिकै महत्त्वका साथ लिइन्छ। यी अवसर एवम् पर्वहरुमा लट्ठी र तरवारको रोमाञ्चक खेल देखाइन्छ। बिजुलीकोट जात्रा, मसानपाटी (सारिवांग) को कात्तिके जात्रा र मरन्ठानाको ठूलासिम मेला पनि उत्तिकै हर्षोल्लासका साथ मनाइन्छ। खलंगामा घण्टाकर्ण देखि ऋषितर्पणी पूर्णिमा सम्म लाखे नाच, गाईजात्रा, पल्टन जात्रा, गणेश जात्रा र माघे पूर्णिमामा मनाइने खरजात्रा पनि लोकप्रिय छन्। प्रायत: जात्राहरु खलंगा वरिपरि प्रचलित छन्। नृत्यहरुको सन्दर्भमा पुरसुंगे मारुनी नाच, मादीखोला नाच र यहाँका अन्य लोक नाचहरुको आफ्नै पहिचान र इतिहास छ। यस्ता नृत्य र पर्वहरु यहाँ आउने पर्यटकहरुका लागि आकर्षणका केन्द्रविन्दु हुन सक्छन् र स्थानीय जनतालाई पर्यटनबाट लाभान्विन गराउनका लागि पूर्ण सक्षम हुन्छन्।

तालिका नं. ६ : सांस्कृतिक महत्त्वका सम्पदाहरु

स्थानीय उल्लेखनीय गीत/धुनहरु	प्रमुख देउली
असारे गीत	लुङ देवाली
झ्याम्रे (झ्याउरे भाका)	लुप्लुङ देवाली
दोहोरी गीत	जिसी देउली
जात्रा/मेला	**समय**
बदरपाटा खैरा फूलबारीको मेला	
हिक्मतेश्वर मेला	वैशाख पूर्णिमा
बिजुलीकोट जात्रा	फागु पूर्णिमा
गाईजात्रा पल्टन मेला	ठूलो एकादशी
खैराजात्रा	कार्त्तिक पूर्णिमा
कात्तिके जात्रा मसानपाटीको	माघे संक्रान्ति
ठूलासिम मेला	वडा दशैं
रजवारा मेला रोपाइँ जात्रा	तिहार
कृष्ण जात्रा	साउने संक्रान्ति

सुन्दरनगरी बहाने कुनौटा पूर्णिमा मेला	नागपञ्चमी
स्थानीय उल्लेखनीय नृत्यहरु	ऋषितर्पणी पूर्णिमा
कौडा नृत्य	जेठासी पूर्णिमा
सालैज्यू नृत्य	भाद्र औंसी
सिगारु नृत्य	असार १५ (दही च्यूरा)
चौरी नृत्य	वैशाख संक्रान्ति
धामी नृत्य	शिवालय मन्दिर पूजा
मारुनी नृत्य	तरेली नृत्य (नेवारी परम्परा अर्न्तगत)
सोरठी नृत्य	थाई तथा भूमी बराह
मगर नृत्य	उधौली/उभौली पूजा
सराय नृत्य	
हनुमान नृत्य	
नाग/नागिनी नृत्य	
लाखे नृत्य	

२.१४ प्राकृतिक गुफा तथा दृश्यहरु

नौबहिनी गाउँपालिकाका गुफाहरु ऐतिहासिक मूल्य र जैविक विविधताले भरिपूर्ण छन्। साधारणतया: यस्ता प्राकृतिक धरोहरहरु गाउँपालिकाको पहाडी चट्टानहरुका बीचमा अवस्थित छन्। यस गाउँपालिकाका पहाडहरुमा चुनढुंगाको प्रशस्तता पाइन्छ, जुन अम्लीय पानीको प्रभावमा विभिन्न किसिमका प्राकृतिक आकृतिहरुको निर्माण हुन्छ, जुन धार्मिक महत्त्वको विषय बन्न जान्छन्। जस्तै: गौमुखीको आकृति र पहाडी चट्टानमा बनेका विभिन्न देवीदेवताहरुका आकृति यसका अनुपम उदाहरणहरु हुन्। लक्षित समूह छलफलका आधारमा तयार पारिएको नौबहिनी गाउँपालिकाका केही महत्त्वपूर्ण गुफाहरु निम्न बमोजिम छन् :

तालिका नं. ७ : प्राकृतिक गुफाहरु

सि.नं.	गुफाको नाम	स्थान
१	मल्लरानी गुफा	फोप्ली
२	भोकर गडेभीर गुफा	खवांग, डाम्री

श्रोत: नौबहिनी गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

प्यूठान जिल्लाको नौबहिनी गाउँपालिकामा मनोरम दृष्यावलोकनका लागि धेरै संख्यामा उच्च डाँडाहरु अवस्थित छन्, जुन प्राकृतिक पर्यटनका लागि आकर्षणका केन्द्रहरु हुन सक्छन् । यी पहाडी डाँडाहरुलाई प्राकृतिक हरियो वन र ढकमक्क फुल्ने लालीगुराँस र जंगली पुष्पहरुले मनमोहक तुल्याएका हुन्छन् । प्राय:जसो यी डाँडाहरु प्राकृतिक महत्त्वका साथै धार्मिक हिसावले पनि अग्रपंक्तिमा पर्दछन् । यी डाँडाहरु वनभोज तथा प्याराग्लाइडिंग जस्ता मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापका लागि पनि प्रवल सम्भावना राख्दछन् । लक्षित समूहको छलफलका आधारमा गाउँपालिकाका केही प्रमुख प्राकृतिक दृष्यावलोकनका लागि महत्त्वपूर्ण डाँडाहरु तालिकामा उल्लेख गरिएका छन् :

तालिका नं. ८ : प्राकृतिक दृष्यावलोकनका स्थानहरु

क.सं.	प्राकृतिक दृष्य	साविकका गा.वि.स
१	लिस्ने पहाड	जुम्रीकाँडा/फोप्ली
३	तीनचुले लेक	लिघा)
६	जहाँधुरी	लुङ-६
७	कोठेभीर	स्याउलीबाङ- ६

श्रोत: नौबहिनी गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

खण्ड ३ : जनसाङ्खिक विवरण

३.१ जनसंख्याको विवरण

कुनैपनि स्थानको जनसंख्या विकासको साधन र साध्य दुवैको रुपमा रहेको हुन्छ। विकासको लागि आवश्यक अन्य आर्थिक, भौतिक साधनहरुको परिचालन मानव श्रोतबाट नै हुने भएकाले विकास योजना तर्जुमा गर्दा यसको बनावटको विविध पक्षहरुको अध्ययन र विश्लेषण आवश्यक हुन्छ। नेपालमा जनसंख्याको विविध पक्षको तथ्याङ्क प्रत्येक १० वर्षमा हुने राष्ट्रिय जनगणनाको साथै गाउँपालिकास्तरमा घरधुरी सर्वेक्षण मार्फत समेत प्राप्त हुने गरेको छ। यहाँ राष्ट्रिय जनगणनाबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा जनसंख्याका विविध पक्षहरुको विश्लेषण गरिएको छ।

राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार नौबहिनी गाउँपालिकाको जनसंख्या ३०,२९२ रहेको छ जस मध्ये पुरुष ४४.९६ प्रतिशत (१३,६२० जना) र महिला ५५.०४ प्रतिशत (१६,६७२ जना) रहेका छन्। सोही अनुसार लैंगिक अनुपात (Sex Ratio) अर्थात् प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या ८१.६९ रहेको छ। जनघनत्व (प्रति वर्ग किलोमिटरमा रहेको जनसंख्या) १४२ जना प्रति वर्ग किलोमिटर रहेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या मध्ये ४६.७२ प्रतिशत १५ देखि ५९ वर्ष उमेर समूहका, ४५.४२ प्रतिशत १४ वर्ष वा सो भन्दा कम उमेरका, र ७.८६ प्रतिशत ६० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेर समूहका रहेका छन्। राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार नौबहिनी गाउँपालिकामा ५,८०९ घरपरिवार रहेका छन्। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ बमोजिम यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या मध्ये ३.२५ प्रतिशत (९८६ जना) अपाङ्गता भएकाहरू रहेका छन्। जसमध्ये ५३० जना पुरुष र ४५६ जना महिला छन्। हाल यस गाउँपालिकामा प्रति परिवार औषत ५.२१ जना सदस्य रहेको देखिन्छ। नेपालको परिवारको औषत आकार ४.८८ रहेको छ। देशमा सबैभन्दा बढी रौतहट जिल्लामा ६.४४ र सबैभन्दा कम कास्कीमा ३.९२ रहेको देखिन्छ।

तालिका नं. ९ : जनसंख्याको विवरण

विवरण	२०६८
जम्मा जनसंख्या	३०,२९२
पुरुष	१३,६२०(४४.९६)
महिला	१६,६७२(५५.०४
लैंगिक दर	८१.६९
जम्मा घरधुरी	५,८०९
औषत परिवार आकार	५.२१
६ वर्ष र सोभन्दा माथिको साक्षरता दर	५४.७८
जनघनत्व (प्रतिवर्ग कि.मी.)	१४२

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

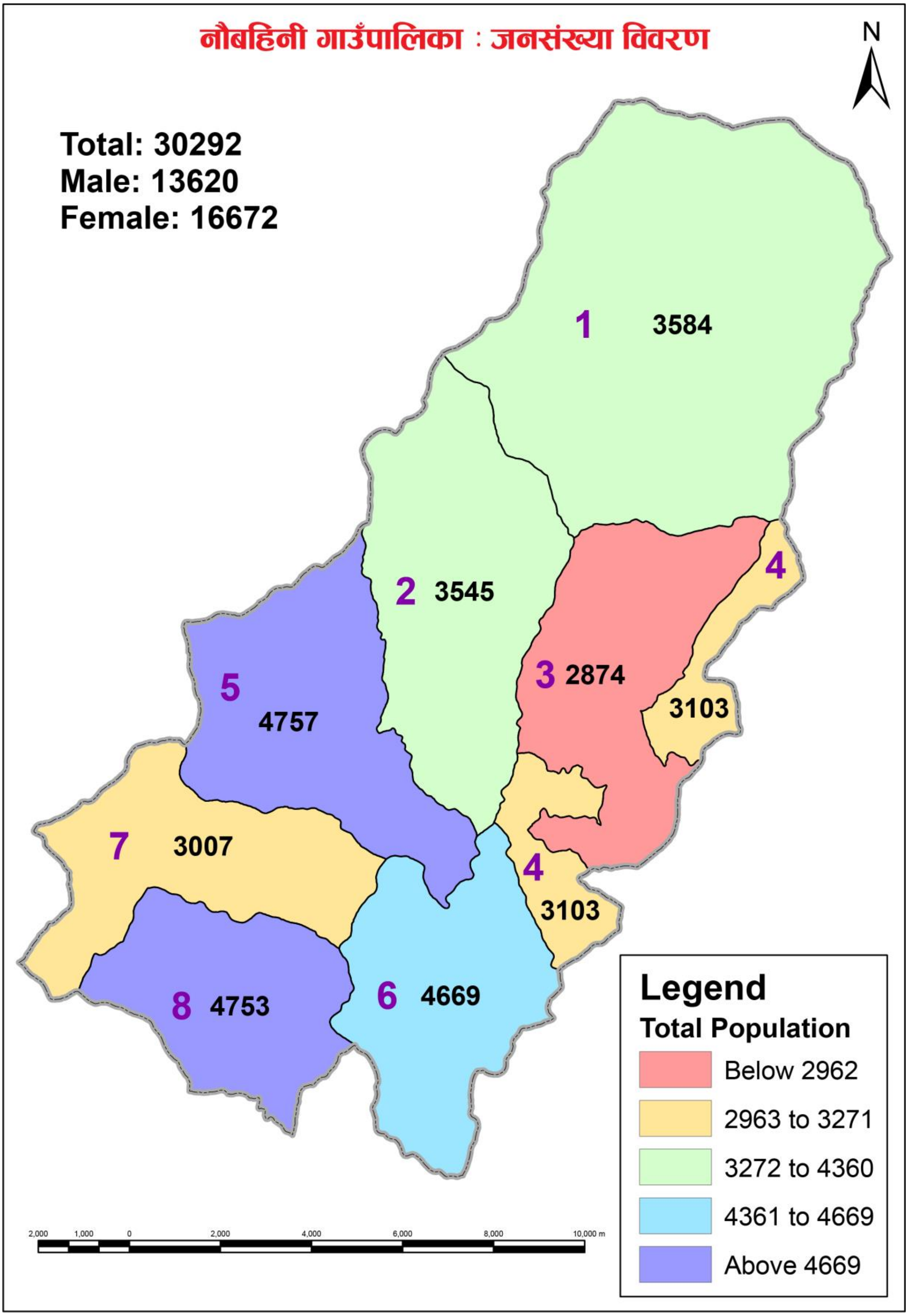

नक्सा ८ : नौबहिनी गाउँपालिकाको जनसङ्ख्या विवरण

३.२ वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

तालिका नं. १० : वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

वडा नं.	जम्मा क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	औषत घरधुरी आकार	जम्मा घरधुरी संख्या	जम्मा जनसंख्या	पुरुष	महिला	जनघनत्व
१	६१.६२	५.६४	६३६	३,५८४	१६१४	१९७०	५८
२	२९.८५	६.०३	५८८	३,५४५	१६४६	१८९९	११९
३	२३.५	५.४७	५२५	२,८७४	१२७९	१५९५	१२२
४	१२.३३	४.९९	६२२	३,१०३	१३९३	१७१०	२५२
५	२५.०९	५.३९	८८२	४,७५७	२१६६	२५९१	१९०
६	२२.१३	४.५८	१०१९	४,६६९	२०१९	२६५०	२११
७	२०.५९	५.०४	५९७	३,००७	१२९८	१७०९	१४६
८	१८.३१	५.०६	९४०	४,७५३	२२०५	२५४८	२६०
जम्मा	२१३.४१	५.२१	५,८०९	३०,२९२	१३,६२०	१६,६७२	१४२

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

यस नौबहिनी गाउँपालिकामा जम्मा ८ वटा वडाहरुमा तुलनात्मक अध्ययन गर्दा सबैभन्दा धेरै जनसंख्या भएको वडा नं ५ रहेको छ जसमा जम्मा जनसंख्या ४,७५७ (पुरुषको २,१६६ जना र महिलाको २,५९१ जना) रहेको छ। यस वडाको औषत परिवार आकार ५.३९ र घरधुरी संख्या ८८२ रहेको छ। त्यस्तै सबैभन्दा थोरै जनसंख्या भएको वडामा वडा नं. ३ रहेको छ जसको जनसंख्या २,८७४ (पुरुषको १,२७९जना र महिलाको १,५९५ जना) रहेको छ भने घरधुरी संख्या ५२५ र औषत परिवार संख्या ५.४७ रहेको छ। सबै भन्दा बढी जनघनत्व भएको वडा नं ८ रहेको छ जसको जनघनत्व २६० व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मी. रहेको छ भने वडा नं १मा सबैभन्दा कम जनघनत्व ५८ व्यक्ति प्रति वर्ग कि.मी. रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ। उल्लेखित विवरणलाई तल स्तम्भ चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ।

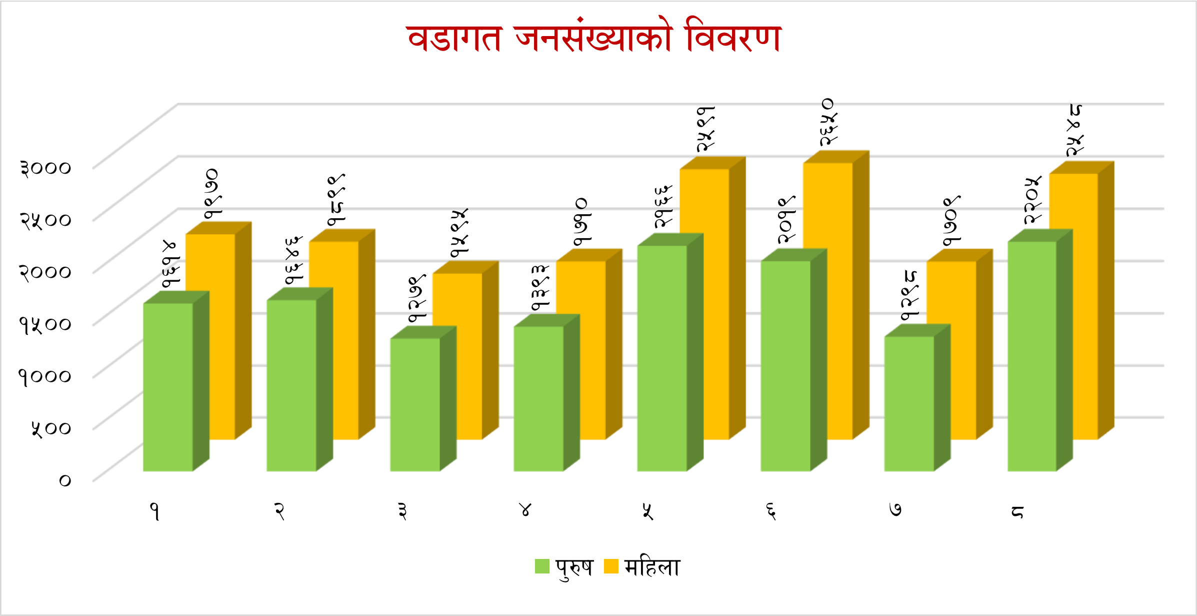

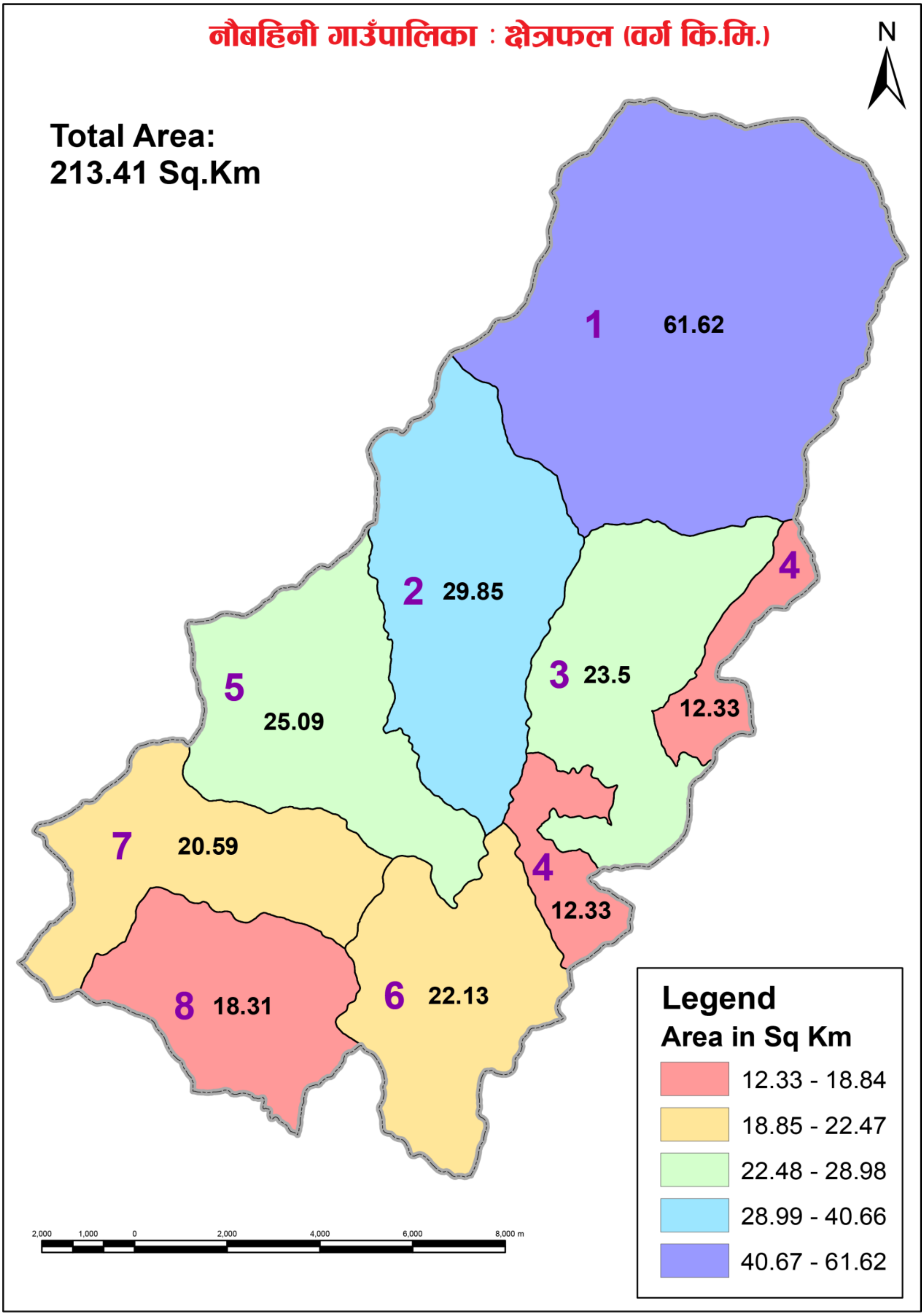

नक्सा ९ : नौबहिनी गाउँपालिकाको वडागत क्षेत्रफल विवरण

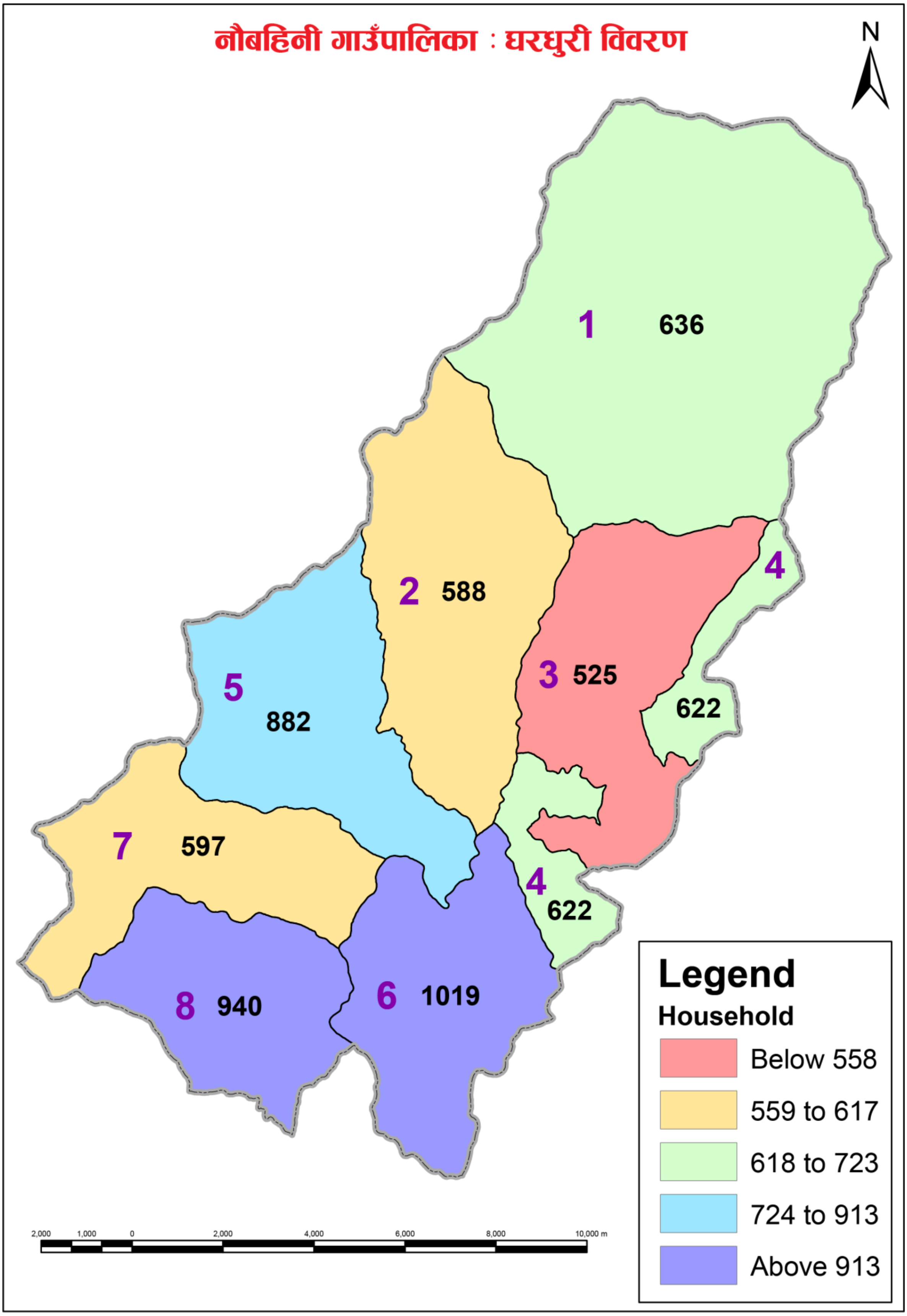

नक्सा १० : नौबहिनी गाउँपालिकामा रहेको घरधुरी विवरण

३.३ घरमूलीको लैङ्गिक विवरण

चौधौं योजनामा उल्लेख भए अनुसार महिला घरमूली २५.७ प्रतिशत, सम्पतिमाथि महिलाको स्वामित्व २६ प्रतिशत, महिला साक्षरता दर ५७.४ प्रतिशत र श्रम सहभागिता दर ५४ प्रतिशत रहेको छ। यसै तथ्यांकलाई आधार मानी स्थानिय सरकारको रुपमा गठित यस नौबहिनी गाउँपालिकामा रहेको घरमूलिको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ११ : घरमूलीको लैङ्गिक विवरण

वडा	१	२	३	४	५	६	७	८	जम्मा	प्रतिशत
पुरुष	३४३	२५१	३३९	३६६	६४१	५४६	३३९	४५५	३,२८०	५६.४६
महिला	२९३	३३७	१८६	२५६	२४१	४७३	२५८	४८५	२,५२९	४३.५४
जम्मा	६३६	५८८	५२५	६२२	८८२	१,०१९	५९७	९४०	५,८०९	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

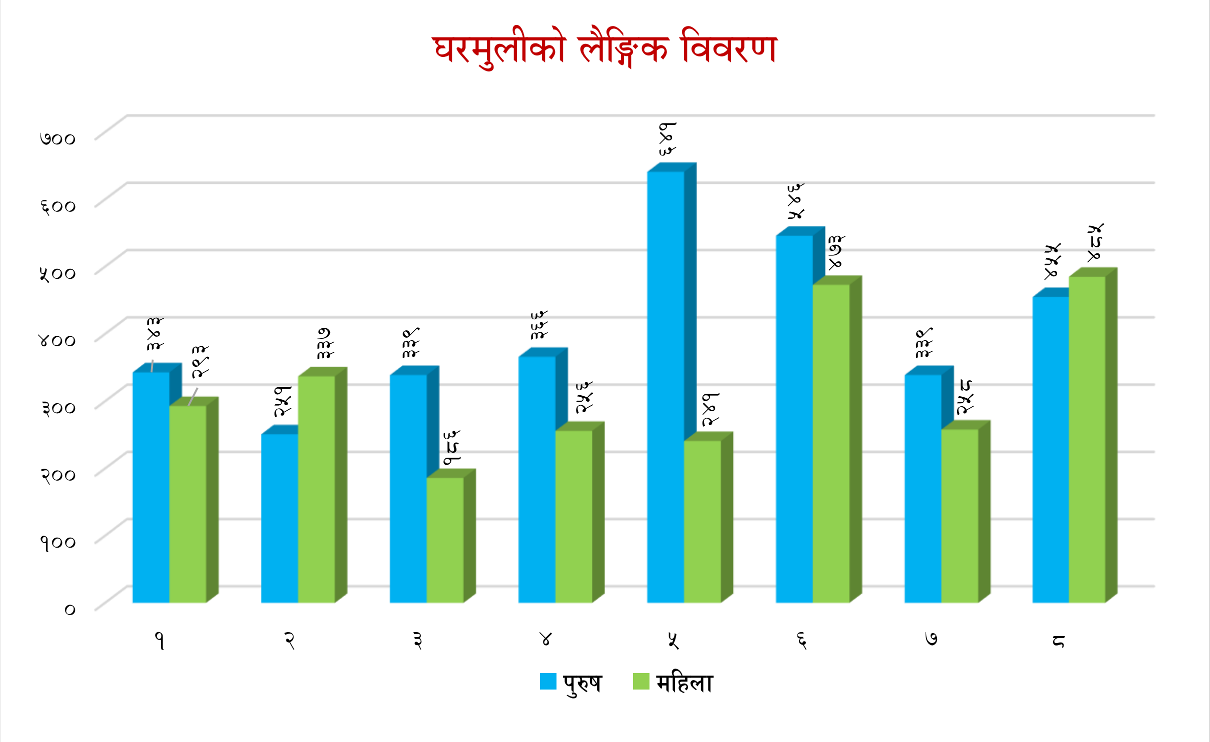

२०६८ को केन्द्रीय तथ्यांक विभागको नतिजाअनुसार जम्मा ५,८०९ घरधुरी संख्या रहेको यस गाउँपालिकामा ५६.४६ प्रतिशत घरमा चाहिँ पुरुषहरु नै घरमुली भएर घरको मुख्य जिम्मेवारी लिइएको पाइन्छ भने ४३.५४ प्रतिशत घरमा महिलाहरु घरमुली भई घरको मुख्य जिम्मेवारी लिइएको देखिन्छ। यो अवस्था समग्र देशको अवस्थासंग मिल्दोजुल्दो नै देखिन्छ। लैङ्गिक आधारमा घरमुलीको संख्या पुरुष र महिलाको बीचमा धेरै अन्तर देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

३.४ १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको वैवाहिक स्थितिको विवरण

वैवाहिक स्थिति भन्नाले विवाह गरेका, विवाह गरेर पनि सम्वन्ध विच्छेद भएका साथै श्रीमान वा श्रीमती गुमाएर एकल भई बसेको अवस्थालाई जनाउँछ। लैङ्गिक आधारमा समाजको वैवाहिक स्थिति असमान देखिन्छ। नेपाली समाजमा महिलाले श्रीमान्को मृत्यु भए पनि विवाह गर्नु हुँदैन भन्ने मान्यता र विधुवालाई हेरिने दृष्टिकोण रुढिवादी र परम्परागत रहेको छ। जसले गर्दा समाजमा बहुविवाह तथा विदुर र विधुवाको संख्यात्मक स्थिति असमान देखिन्छ। सामान्यतया पितृसत्तात्मक समाज रहेको हाम्रो देशमा विधुवा महिलाको संख्या पुरुषको संख्या भन्दा दुई गुणा बढी देखिन्छ। सामाजिकरुपमा महिला र पुरुषको वैवाहिक स्थितिमा असमानता देखिन्छ तसर्थ नौबहिनी गाउँपालिकाको वैवाहिक स्थितिको विवरण तालिका तथा स्तम्भमा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. १२ : १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको वैवाहिक स्थितिको विवरण

	कहिल्यै विवाह नभएको	एक विवाह	बहु विवाह भएको	पुन: विवाह भएको	विधवा/विधुर	पारपाचुके भएको	छुट्टिएको	जम्मा
पुरुष	३७५६	४१६१	१५२	५८४	२६०	२९	१८	८,९६०
महिला	३९०७	६५६८	३७	७७३	७३६	३८	४८	१२,१०७
जम्मा	७६६३	१०७२९	१८९	१३५७	९९६	६७	६६	२१,०६७
प्रतिशत	३६.३७	५०.९३	०.९०	६.४४	४.७३	०.३२	०.३१	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

यस गाउँपालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका विवाहित व्यक्तिहरूको वैवाहिक स्थितिको अवस्था देखाइएको छ। जसमा २१,०६७ जना मध्ये १३,४०४ जना विवाहित र ७,६६३ जना अविवाहित देखाइएको छ। १०,७२९ जना (५०.९३ प्रतिशत) एक विवाह गर्नेको संख्या र बहु विवाह गर्ने १८९ जना (०.९० प्रतिशत) रहेको छ। पुन: विवाह गर्ने १,३५७ जना (६.४४ प्रतिशत), विधुवा/विधुर ९९६ जना (४.७३ प्रतिशत), पारपाचुके भएका ६७ जना (०.३९ प्रतिशत) र छुट्टिएका ६६ जना (०.३१ प्रतिशत) रहेका छन्। गाउँपालिकामा एक विवाह गर्ने महिलाको संख्या एक विवाह गर्ने पुरुषको भन्दा २४०७ (२२.४३ प्रतिशत) ले बढी रहेको छ भने बहु विवाह गर्ने पुरुषको संख्या बहु विवाह गर्ने महिलाको संख्या भन्दा ११५(६०.८५ प्रतिशत) ले बढी रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

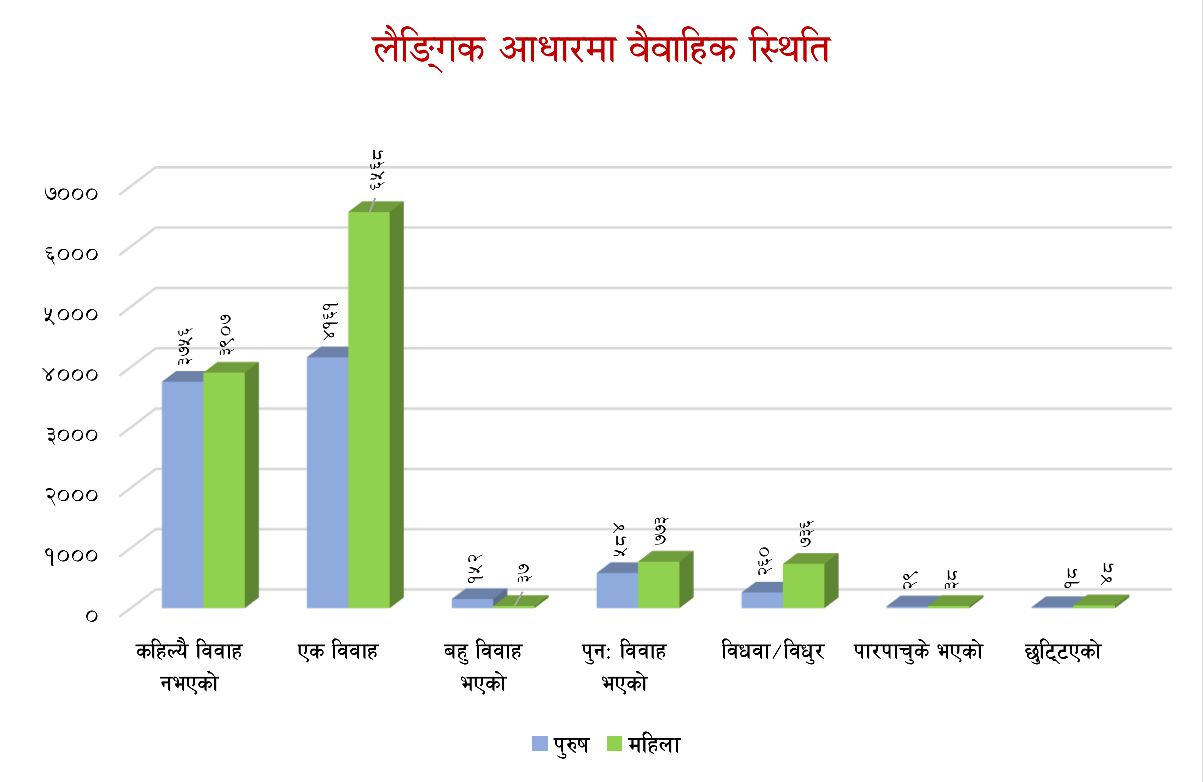

३.५ उमेर समूहअनुसार पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण

कुनै पनि देशले विवाहका लागि कानूनमै न्यूनतम उमेर तोकेको हुन्छ। उक्त उमेर नपुग्दै विवह गरिन्छ भने त्यसलाई बालविवाहको रुपमा तथा कम उमेरमा गरेको विवाहका रुपमा लिने गरिन्छ। नेपालमा मुलुकी ऐन, (एघारौं संशोधन २०५८) २०२० ले विवाह गर्दा महिला र पुरुषको उमेर संरक्षकको मञ्जुरी भए अठार वर्ष र संरक्षकको मञ्जुरी नभए वीस वर्ष नपुगी विवाहवारी गर्न नहुने कानूनी व्यवस्था गरेको छ। वर्तमान समयमा शिक्षाको प्रचारप्रसारका कारणले गर्दा व्यक्तिहरूमा विस्तारै चेतनामा अभिवृद्धि हुँदै आएको कारण वालविवाहको चलन घट्दै गइरहेको पाइन्छ। तापनि अझै केही स्थानहरुमा गलत सामाजिक परम्परा र मूल्य मान्यताका कारण नाबालक अवस्थामै विवाह गरिदिने चलन रहेको देखिन्छ। साथै पछिल्लो क्रममा इन्टरनेट, टेलिभिजन र मोवाइलमा बालबालिकाको पहूँच वृद्धि भई दुरुपयोग बढेर आफुखुसी वालविवाह गरेका घटनाहरू पनि सुनिन्छ।

राष्ट्रिय जनसाङ्खिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षणका अनुसार बाल विवाह गर्ने क्रममा १५ देखि १९ वर्षका किशोरीको प्रतिशत तुलनात्मक रुपमा घट्दै गएको देखिन्छ। प्लान नेपाल लगायत अन्य संस्थाहरू मिलेर गरेको अध्ययन प्रतिवेदन सन् २०१२ अनुसार २६.७ प्रतिशत किशोरीहरू र ५.८ प्रतिशत किशोरहरूले बाल विवाह गरेको देखिन्छ। जुन २०६८ को जनसाङ्खिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षण भन्दा घट्दो क्रममा देखिन्छ।यस नौबहिनी गाउँपालिकाको उमेर अनुसार वैवाहिक स्थितिको तल विवरणात्मक विश्लेषण गरिएको छ।

तालिका नं. १३ : उमेर समूहअनुसार पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण

लिङ्ग	१० वर्ष सम्ममा	१०-१४ वर्ष	१५-१९ वर्ष	२०-२४ वर्ष	२५-२९ वर्ष	३०-३४ वर्ष	३५-३९ वर्ष	४०-४४ वर्ष	४५-५० वर्ष	५० वर्ष माथि	जम्मा
पुरुष	८	१६१	२३०९	१९३७	५७९	१४५	४७	१४	६	३	५,२०९
महिला	४६	८०२	५२७४	१७६७	२४१	६०	१६	१२	०	१	८,२१९
जम्मा	५४	९६३	७,५८३	३,७०४	८२०	२०५	६३	२६	६	४	१३,४२८
प्रतिशत	०.४०	७.१७	५६.४७	२७.५८	६.११	१.५३	०.४७	०.१९	०.०४	०.०३	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

तालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका विवाहित व्यक्तिहरूको पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण देखाइएको छ। नौबहिनी गाउँपालिकामा १५ वर्षदेखि १९ वर्षसम्मको उमेर समूहमा विवाह गर्नेको संख्या ७,५८३ अर्थात् सबैभन्दा बढी (५६.४७प्रतिशत) देखिन्छ भने त्यसपछि २० वर्ष देखि २४ वर्षसम्मको उमेर समूहको संख्या ३,७०४ (२७.५८प्रतिशत) देखिन्छ। तेस्रोमा १० देखि १४ वर्ष उमेरसमूहको संख्या ९६३(७.१७ प्रतिशत) रहेको छ भने १० वर्षसम्मका उमेरसमूहका बालबालिकाको पनि पहिलो विवाह गर्दाको जनसंख्या ५४ (०.४० प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। माथिको तालिकामा गाउँपालिकामा गलत सामाजिक परम्परा र मूल्य मान्यताका कारण नाबालक अवस्थामा नै विवाह भएका व्यक्तिहरु पनि उल्लेख गरिएको छ जुन अहिले केहि हदसम्म निर्मूल भइसकेकोछ र यस्ता गलत सामाजिक कार्य केहि विकट ठाउँमा अझै पनि भएको कारणले ती ठाउँमा यस्ता गलत परम्परा फेरि नदोहोर्‍याउन शिक्षा तथा चेतनामूलक कार्यक्रम गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

समय परिवर्तनको दौरान सँगै २०६८ को आँकडा भन्दा सकारात्मक हुँदै गएको भएतापनि बाल विवाहको अन्त्य भने भएको छैन। विवाहको उपयुक्त उमेर नपुग्दै भएको विवाहले समाजमा विभिन्न समस्याहरु निम्त्याएको कुरा लाई हामी नकार्न भने सक्दैनौ यसलाई समाधान गर्न सरकार र सरोकारवालाहरु बाट उचित शिक्षा तथा चेतनामूलक कार्यक्रमको प्रचार प्रसार गरी नियन्त्रण गर्नु पर्ने देखिन्छ। माथि उल्लेखित विवरणलाई तल स्तम्भ चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ।

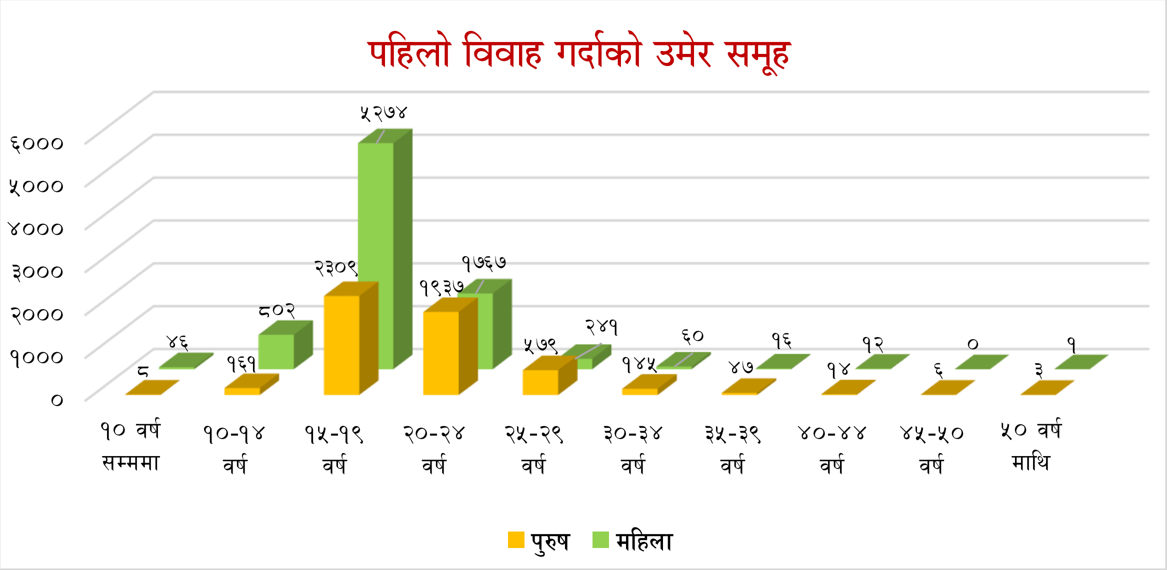

३.६ उमेर समूहअनुसार जनसख्याको विवरण

तालिका नं. १४ : उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

उमेर समूह	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत	लैङ्गिक अनुपात
०-४	२२२१	२१९४	४,४१५	१४.५७	१.०१
५-९	२४३९	२३७१	४,८१०	१५.८८	१.०३
१०-१४	२२२४	२३०९	४,५३३	१४.९६	०.९६
१५-१९	१२६३	१७४७	३,०१०	९.९४	०.७२
२०-२४	७२०	१४०१	२,१२१	७.००	०.५१
२५-२९	५५९	११८३	१,७४२	५.७५	०.४७
३०-३४	४९३	९३५	१,४२८	४.७१	०.५३
३५-३९	५०८	८५२	१,३६०	४.४९	०.६०
४०-४४	५५३	७४१	१,२९४	४.२७	०.७५
४५-४९	४९४	६५१	१,१४५	३.७८	०.७६
५०-५४	४७३	५९२	१,०६५	३.५२	०.८०
५५-५९	४९४	४९३	९८७	३.२६	१.००
६०-६४	४०४	४६८	८७२	२.८८	०.८६
६५-६९	३१४	३१५	६२९	२.०८	१.००
७०-७४	२३२	१९४	४२६	१.४१	१.२०
७५-७९	१२९	१३०	२५९	०.८६	०.९९
८०-८४	७५	७३	१४८	०.४९	१.०३
८५-८९	२०	१५	३५	०.१२	१.३३
९०-९४	४	७	११	०.०४	०.५७
९५+	१	१	२	०.०१	१.००
जम्मा	**१३,६२०**	**१६,६७२**	**३०,२९२**	**१००.००**	**०.८२**

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

यस गाउँपालिकामा २०६८ मा, ०-१४ वर्ष उमेर समूहको संख्या १३,७५८ (४५.४२ प्रतिशत) रहेको छ, १५-४५ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या ८,३१७ (३७.१४ प्रतिशत) छ, काम गर्ने उमेरसमूह १५ देखि ५९ वर्षसम्मको जनसंख्या १०,९५५ (३६.१६ प्रतिशत) रहेको छ। लिङ्गको आधारमा हेर्दा महिलाको जनसंख्या १६,६७२ (५५.०४ प्रतिशत) र पुरुषको जनसंख्या १३,६२० (४४.९६ प्रतिशत) रहेको र यसप्रकार महिला र पुरुषको जनसंख्याको अन्तर १०.०८ प्रतिशत देखिन्छ। ६० वर्ष भन्दा माथि उमेर समूहको संख्या २,३८२ (७.८६ प्रतिशत) रहेको छ। तथ्याङ्कले गाउँपालिकामा मानव स्रोतको प्रशस्त मात्रामा सम्भावना रहेको तथ्यलाई देखाउँछ। साथै बालबालिकाको संख्या पनि उच्च हुनुले आउँदा दिनहरुमा पनि यस गाउँपालिकामा मानव स्रोतको कमी नहुने देखाउँछ। जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा देखाइएको छ।

उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

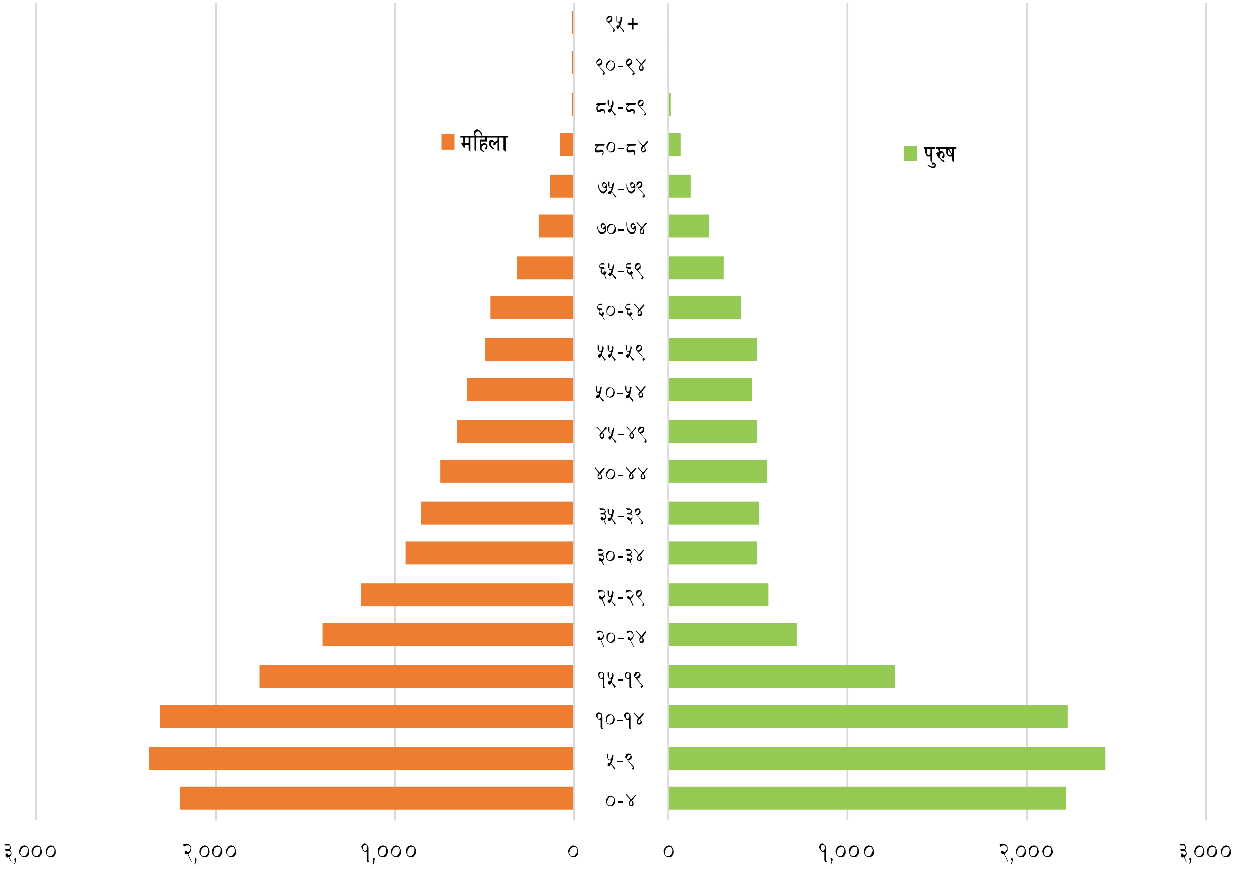

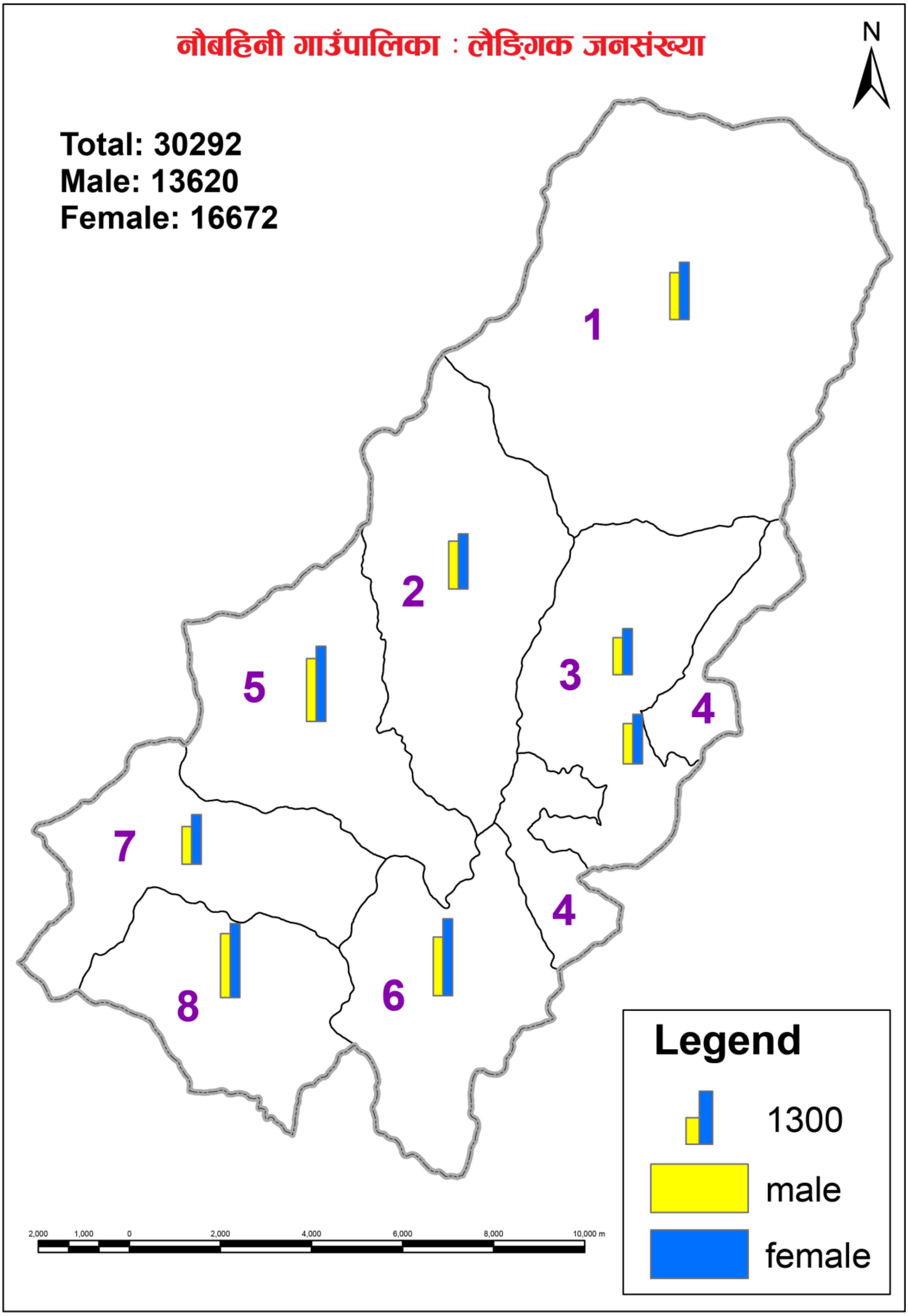

नक्सा ११ : नौबहिनी गाउँपालिकाको लैङ्गिक जनसंख्या

३.७ जातजाति समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

नेपाल एक बहुभाषिक, बहुजातिय, बहु-साँस्कृतिक विशेषतायुक्त देश हो। यस गाउँपालिका सामाजिक संरचनाको दृष्टिकोणबाट विविधतायुक्त रहेको पाइन्छ। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार नौबहिनी गाउँपालिकामा १० भन्दा बढी किसिमका जातजातिको बसोबास रहेको पाइन्छ भने ८ भन्दा बढी किसिमका मातृभाषाहरु बोलिने गरिएको देखिन्छ। नौबहिनी गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाति, समूहअनुसार जनसंख्याको अवस्थालाई हेर्दा सबैभन्दा बढी मगर जाति १३,५४६ जना (४४.७२%), दोस्रोमा क्षेत्री ५,६८८ (१८.७८%) र तेस्रोमा कामी ५,५४५ (१८.३१%) रहेका छन्। त्यसैगरी विभिन्न जातजातिको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. १५ : नौबहिनी गाउँपालिकाको जनसंख्या र जातको विवरण

क्र.सं.	जातजाति	जम्मा	प्रतिशत
१	मगर	१३,५४६	४४.७२
२	क्षेत्री	५,६८८	१८.७८
३	कामी	५,५४५	१८.३१
४	ब्राम्हण पहाडी	२,०८०	६.८७
५	सन्याशी/दशामी	१,३३९	४.४२
६	दमाई/ढोली	९२१	३.०४
७	ठकुरी	३८७	१.२८
८	अन्य	७८३	३.००
	जम्मा	**३०,२९२**	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

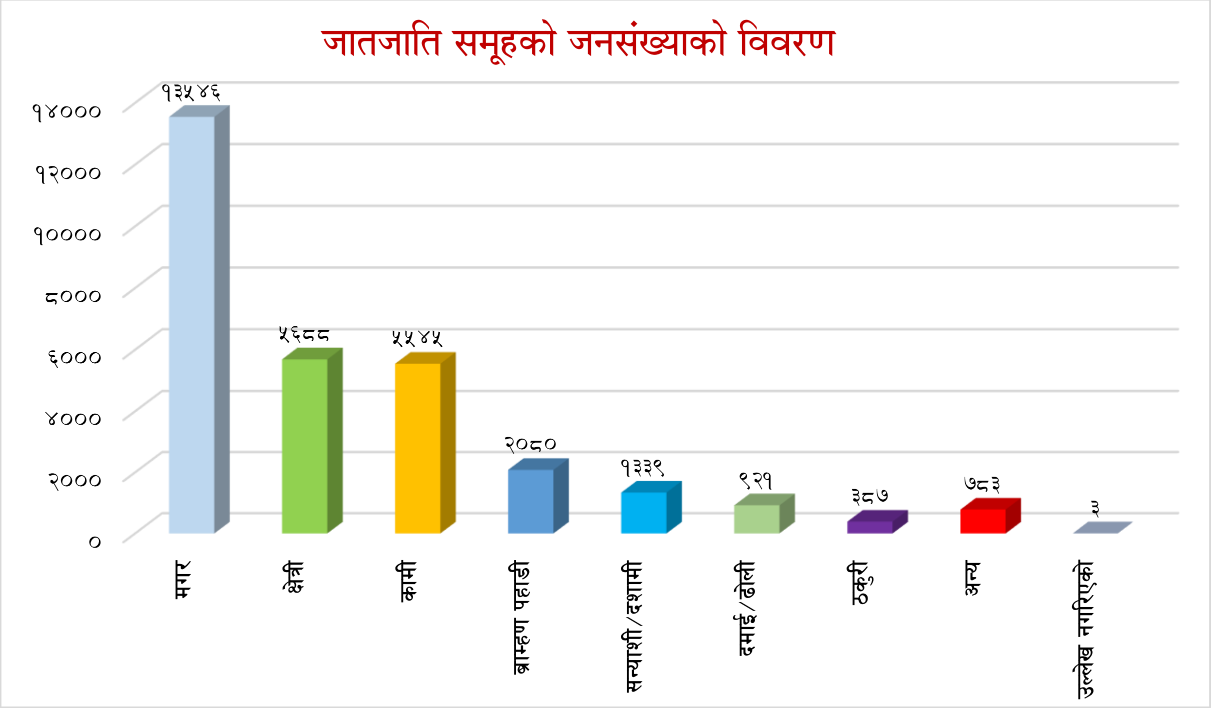

३.८ मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण

नेपाल एक बहु-जाति, बहु-भाषा र बहु-साँस्कृतिक विशेषता बोकेको राष्ट्र हो। त्यसैले यहाँ जात भाषा र संस्कृतिमा विविधता पाइन्छ। नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३ मा देहाय बमोजिम भाषा तथा संस्कृतिको हकको व्यवस्था गरिएको छ।

(१) प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो भाषा प्रयोग गर्ने हक हुनेछ।

(२) प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो समुदायको सांस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुन पाउने हक हुनेछ।

(३) नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको सम्वर्द्धन र संरक्षण गर्ने हक हुनेछ।

यसै अनुरुप यस नौबहिनी गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूले बोल्ने विभिन्न मातृभाषाहरूमा विविधता रहेको छ। गाउँपालिकामा विशेषत नेपाली र मगर भाषा बोल्ने गर्दछन्। यसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. १६ : मातृभाषा अनुसार जनसंख्याको विवरण

क्र.सं.	भाषा	जम्मा	प्रतिशत
१	नेपाली	३०,२१९	९९.७६
२	मगर	३१	०.१०
३	अन्य	१६	०.०५
४	उल्लेख नगरिएको	२६	०.०९
	जम्मा	३०,२९२	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

मातृभाषाअनुसार जनसंख्याको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा यस गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढी नेपाली भाषा बोल्नेहरुको संख्या सबैभन्दा बढी अर्थात ३०,२१९ (९९.७६ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। दोस्रोमा मगर भाषा ३१ (०.१० प्रतिशत) त्यसैगरी अन्यमा १६ (०.०५ प्रतिशत) र भाषा उल्लेख नभएकोमा २६ (०.०९ प्रतिशत) रहेको छ। सबै आ-आफ्ना मातृभाषा बोल्नेहरूले समेत सरकारी भाषाको रुपमा नेपाली भाषालाई राम्ररी बोल्ने र बुझ्ने गरेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा देखाइएको छ।

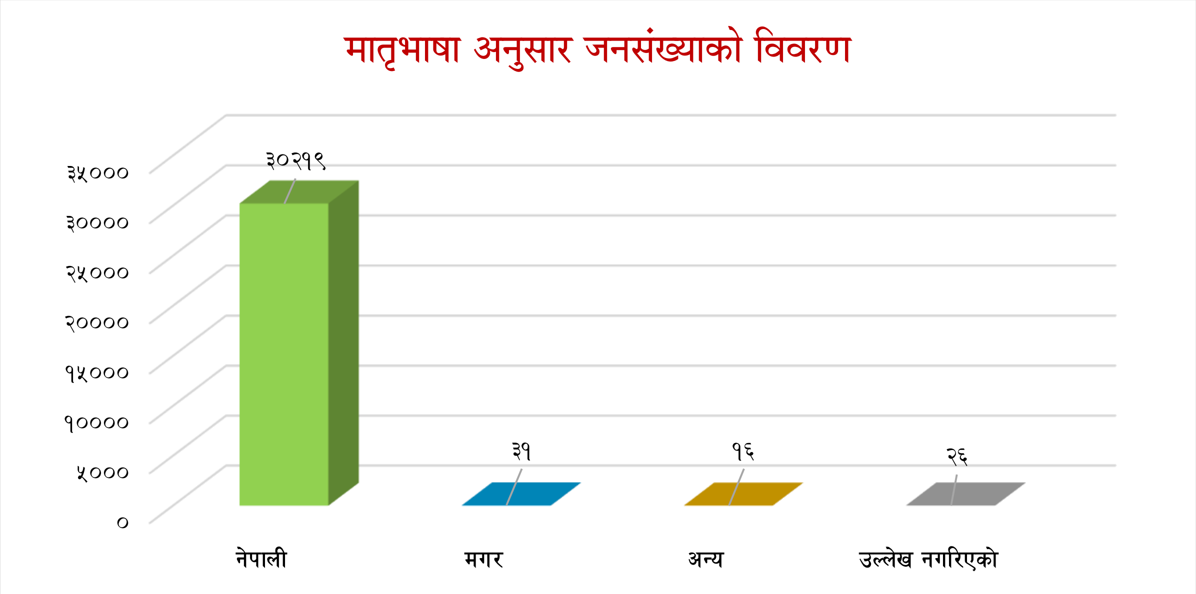

क) आदिवासी

आदिवासी/जनजाती उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन २०५८ अनुसार आदिवासी जनजाती भन्नाले आफ्नो मातृभाषा र परम्परागत रीतिरिवाज, छुट्टै साँस्कृतिक पहिचान, छुट्टै सामाजिक संरचना र लिखित वा अलिखित इतिहास भएका ५८ जाति वा समुदायलाई बुझिन्छ ।

यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या ३०,२९२ मध्ये ४५.९८ प्रतिशत (१३,९३० जना) जनसंख्या आदिवासी (मगर, थकाली, गुरुङ, घर्ती/भूजेल, तामाङ, आदि) रहेका छन् । जसमा सबैभन्दा बढी मगर जातिको संख्या १३,५४६ (४४.७२ प्रतिशत) जनसंख्या रहेको पाइन्छ। यो समुदाय मुख्यत: कृषि पेशामा संलग्न यी समुदायमा साक्षरता प्रतिशत तुलनात्मक रुपमा न्यून रहेको छ। एकातर्फ बाल विवाह, बच्चा जन्मनु पूर्व नै मगनी गर्ने विवाह, गुरुवा (धामी, झाँक्री) प्रथा जस्ता सामाजिक प्रथाहरू यस समुदायमा हालसम्म आंशिक रुपमा भएपनि कायमै रहेको पाइन्छ भने अर्कातर्फ यी जनजातीहरुले आधुनिकताको प्रभावको बीच आफ्नो मौलिक संस्कृतिलाई बचाई राखेको पाइन्छ। यी समुदायद्वारा नौबहिनी गाउँपालिकाको मौलिक संस्कृतिलाई जिवन्त राख्न सहयोग पुगेको छ। यस समुदायबाट जनप्रतिनिधिको रुपमा हाल राष्ट्रको निर्णायक तहहरुमा केहि सहभागिता देखिएको छ। यो समुदाय सामाजिक, राजनैतिक र आर्थिक विकासको दृष्टिकोणले समेत तुलनात्मकरुपमा केही पछाडी परेको देखिन्छ। नौबहिनी गाउँपालिकाको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन विशेष पहल गर्नु पर्ने अवस्था देखिन्छ।

ख) सिमान्तकृत तथा उत्पीडित समुदाय

नेपालको संविधान (२०७२) को भाग ३४ को धारा ३०६ को (ड) मा सिमान्तकृत जनसंख्या भन्नाले राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक रुपले पछाडि पारिएका, विभेद र उत्पीडित तथा भौगोलिक विकटताको कारणले सेवा सुविधाको उपभोग गर्न नसकेका वा त्यसबाट वञ्चित रहेका संघीय कानून बमोजिमको मानव विकासको स्तर भन्दा न्यून स्थितिका समुदाय भनेर परिभाषित गरेको छ ।

जात जातिको हिसावले नौबहिनी गाउँपालिकामा पाँचौ ठुलो समुदायको रुपमा रहेको उत्पीडितहरूले लगभग २१.९६ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ। सामाजिक विभेदका रुपमा छुवाछुत जस्तो अमानवीय भेदभाव भोगिरहेको यो समुदायले राजनितिक, आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा समेत उपेक्षाको सिकार हुनु परेको छ। यस समुदायका प्रा.वि., नि.मा.वि., र मा.वि.मा अध्ययनरत छात्र छात्राहरूको संख्या भने तुलनात्मक रुपमा कम रहेको छ। परम्परागत शिल्पको धनी यो समुदायले आफ्नो सिपलाई आर्थिक विपन्नता र सामाजिक उपेक्षाका कारण पनि अघि बढाउन नसकेको पाइन्छ। मुलुकी ऐन २०२० को कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत जातिय छुवाछुतलाई कानूनी अपराधको रुपमा परिभाषित गरिएको झण्डै ५ दशक भए पनि उत्पीडित र अपेक्षित समुदायले अद्यापि सार्वजनिक स्थल (मन्दिर) हरूमा प्रवेशका लागि स्थानीय निकायहरूसँग मिलेर चरणबद्ध अभियान सञ्चालन गर्नुपर्ने अवस्था कायमै रहेको छ। निजामती सेवा र गैर सरकारी सेवामा पनि यो समुदायको उपस्थिति अत्यन्तै न्यून छ। त्यसै गरी राजनितिक क्षेत्रमा २०४६ साल यता यो समुदायले आफ्ना सामुदायिक संगठनहरू समेत निर्माण गरेको पाइन्छ। राजनितिक नेतृत्वमा भने सीमित व्यक्तिहरू मात्र यस समुदायको प्रतिनिधित्व गरिरहेका छन्। यस समुदायका अधिकांश व्यक्तिहरू अदक्ष र अर्धदक्ष जनशक्ति कै रुपमा ज्याला, मजदुरी गरेर जीवनयापन गरिरहेको पाइन्छ। नौबहिनीको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन विशेष अभियानको नै थालनी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ।

३.९ धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १७ : धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण

धर्म	हिन्दु	बौद्ध	इस्लाम	क्रिश्चियन	प्रकृति	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
जनसंख्या	२९,६९६	५३४	१९	८	८	२७	**३०२९२**
प्रतिशत	९८.०३	१.७६	०.०६	०.०३	०.०३	०.०९	**१००.००**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा धार्मिक दृष्टिकोणले हेर्दा यस गाउँपालिकामा अधिकांश हिन्दु धर्मावलम्बीहरू रहेका छन्। पछिल्लो जनगणना अनुसार यहाँको कुल जनसंख्या ३०,२९२ जनाको लगभग ९८.०३ प्रतिशत (२९,६९६ जना) हिन्दु, १.७६ प्रतिशत (५३४ जना) बौद्ध, ०.०६ प्रतिशत (१९ जना) इस्लाम, ०.०३ प्रतिशत (८ जना) क्रिश्चियन धर्मावलम्बीहरु र प्रकृति ०.०३ प्रतिशत (८ जना) रहेको पाइन्छ। माथिको तालिकामा नौबहिनी गाउँपालिकाको धर्मगत जनसंख्याको तथ्यांकलाई देखाइएको छ। यी विविध तथ्यबाट गाउँपालिकामा धार्मिक संरचनाको दृष्टिकोणबाट हिन्दुहरुको बाहुल्यता भएपनि विविधतायुक्त रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

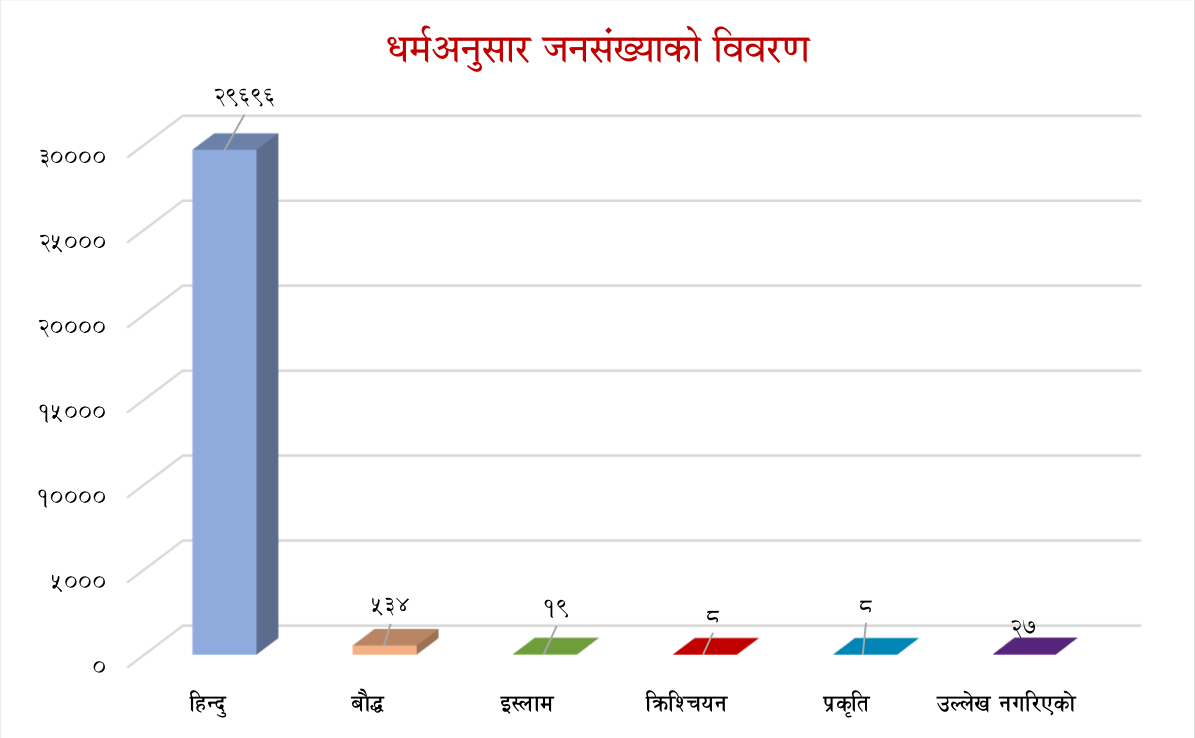

यस गाउँपालिकाका अधिकांश मानिसहरूले धर्मको रुपमा सनातन हिन्दु धर्मलाई अपनाएको देखिन्छ। पहाडी समुदायहरूबाट वेदमूलक आर्य-संस्कृतिका विधि-विधान र धर्मशास्त्रहरु जस्तै रामायण, महाभारत, पूराण आदि ग्रन्थहरूको आधार मानी ती बिषयवस्तुहरूलाई लोकभाषा, लोकलय, लोकधुन, र लोकशैलीमा ढालेर लोकजीवनको सेरोफेरोसित तादात्म्य मिलाई आफ्नोपन झल्काउने गरी दोहोरी, लोकगीत आदिको रुपमा विभिन्न विशिष्ट अवसरहरूमा प्रस्तुत गरिन्छ। यो समुदायको विशेष पहिचान नै आफ्नो विशिष्ट भाषिक र सांस्कृतिक मौलिकपना नै हो। गाउँपालिकामा विभिन्न समुदायका मानिसहरुको बसोबास रहेको हुनाले उनीहरुका आआफ्नै चाडपर्वहरु छन्। जस्तै, हिन्दू धर्मावलम्बीहरुले बडादशैं, तिहार, रामनवमी, महाशिवरात्री, हरितालिका, श्रीपञ्चमी, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, विवाह पञ्चमी, छठ (होली), चैते दशैं, साउने-माघे सक्रान्ति, गोठधूप, मातातीर्थ औंसी, अक्षय तृतीया, हरिशयनी-हरिबोधनी एकादशी, नागपञ्चमी, रक्षाबन्धन (जनैपूर्णिमा), कुशे औंसी, बालाचतुर्दशी, कोजाग्रत पूर्णीमा, श्री स्वस्थानी पूर्णिमा, सोह्रश्राद्ध आदि चाडपर्वहरु मानउने गर्दछन्। बौद्ध धर्मावलम्बीहरुले बुद्धजयन्ती, विभिन्न ल्होसार पर्वहरु, तिहार आदि मनाउने गरेको पाइएको छ। यस गाउँमा बसोबास गर्ने मानिसहरुको भेषभूषाको बारेमा चर्चा गर्दा पहाडे मुलका क्षेत्री, बाहुन, कामी, दमाई आदि पुरुषको मौलिक पोषाक कमेज-सुरुवाल, दौरा -सुरुवाल, साथै महिलाहरुको धोति, चोलो र गहनाहरु हुन्। तर आधुनिकतासँगै अहिलेको समयमा सबै जातजातिका युवा, युवतीहरु क्रमश: पैन्ट, शर्ट, साडी ब्लाउज, कुर्ता-सलवार तथा अन्य नयाँ फेशनका कपडाहरु नै लगाउन रुचाउँछन्।

३.१० परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. १८ : परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण

वडा	निजी	भाडा	संस्थागत	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	६२२	१०	०	४	०	६३६
२	५८१	५	०	२	०	५८८
३	५०८	४	२	११	०	५२५
४	६०६	१५	०	१	०	६२२
५	८६९	११	०	२	०	८८२
६	९१६	१००	२	१	०	१,०१९
७	५८७	१०	०	०	०	५९७
८	९२९	९	२	०	०	९४०
जम्मा	**५,६१८**	**१६४**	**६**	**२१**	**०**	**५,८०९**
प्रतिशत	**९६.७१**	**२.८२**	**०.१०**	**०.३६**	**०.००**	**१००**

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा नौबहिनी गाउँपालिकामा परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण देखाइएको छ। यस गाउँपालिकामा जम्मा ५,८०९ घरधुरीहरु मध्ये आफ्नो स्वामित्वमा रहेको घरधुरी संख्या ५,६१८ (९६.७१ प्रतिशत), भाडामा बस्ने घरधुरी संख्या १६४ (२.८२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। त्यस्तै संस्थागत घरधुरी ६ (०.१० प्रतिशत) र अन्य घरधुरीको संख्या २१ (०.२६प्रतिशत) रहेका छन्। त्यस्तै परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरणलाई वडागत रुपमा तुलना गर्दा वडा नं. ८ मा निजी स्वामित्वमा रहेको घरधुरी संख्या (९२९) सबैभन्दा बढी रहेको पाइन्छ। त्यसैगरी वडा नं. ३ मा सबैभन्दा कम (५०८) घरधुरी संख्या निजी स्वामित्वमा रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

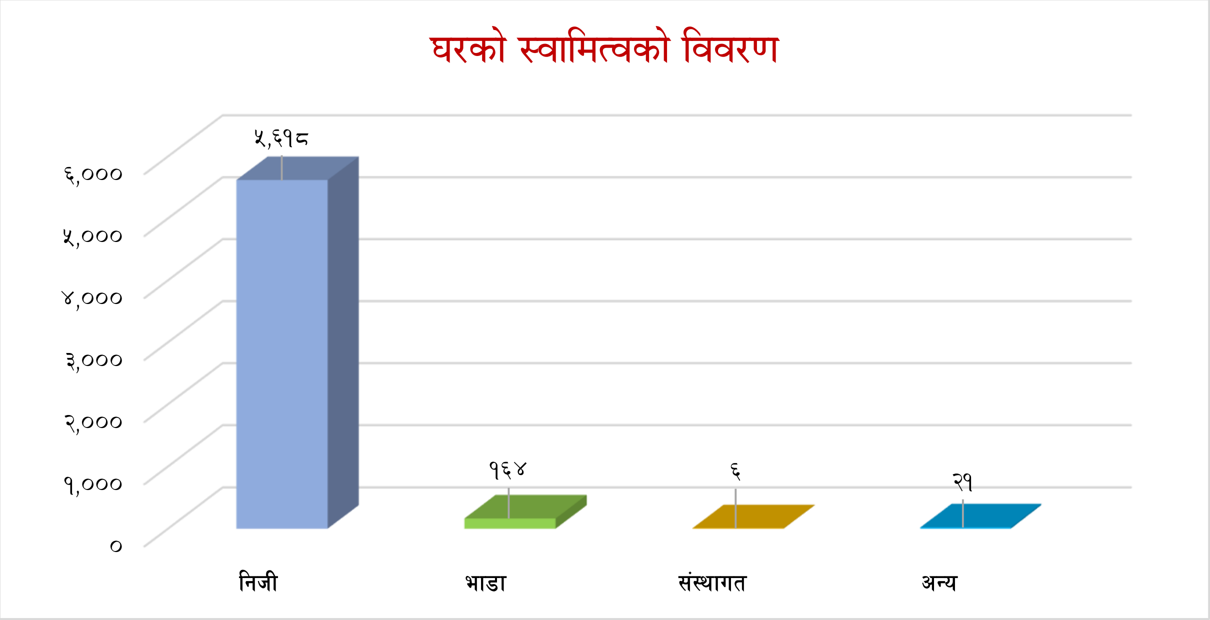

३.११ महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. १९ : महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण

वडा नं.	महिलाका नाममा घर भएको	महिलाका नाममा घर नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	१३	६२१	२	६३६
२	२३	५५८	७	५८८
३	२९	४९४	२	५२५
४	३९	४८०	१०३	६२२
५	८१	८०१	०	८८२
६	१२०	८९९	०	१,०१९
७	१७	५८०	०	५९७
८	५०	८८६	४	९४०
जम्मा	३७२	५,३१९	११८	५,८०९
प्रतिशत	६.४०	९१.५६	२.०३	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा नौबहिनी गाउँपालिकामा महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण देखाइएको छ। जसमा महिलाको स्वामित्वमा रहेको घरधुरी संख्या ३७२ (६.४० प्रतिशत) र स्वामित्व नभएको घरधुरी संख्या ५,३१९ (९१.५६ प्रतिशत) रहेको छ भने उल्लेख नगरिएको घरधुरी संख्या ११८ (२.०३ प्रतिशत) रहेको छ। उक्त तथ्यांक अनुसार यस गाउँपालिकामा अझै पनि महिलाको समग्र विकास गर्न विभिन्न जनचेतनामुलक कार्यक्रमहरु संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ। उल्लेखित तथ्याङ्कलाई तलको स्तम्भचित्रमा प्रस्तुत गरीएको छ।

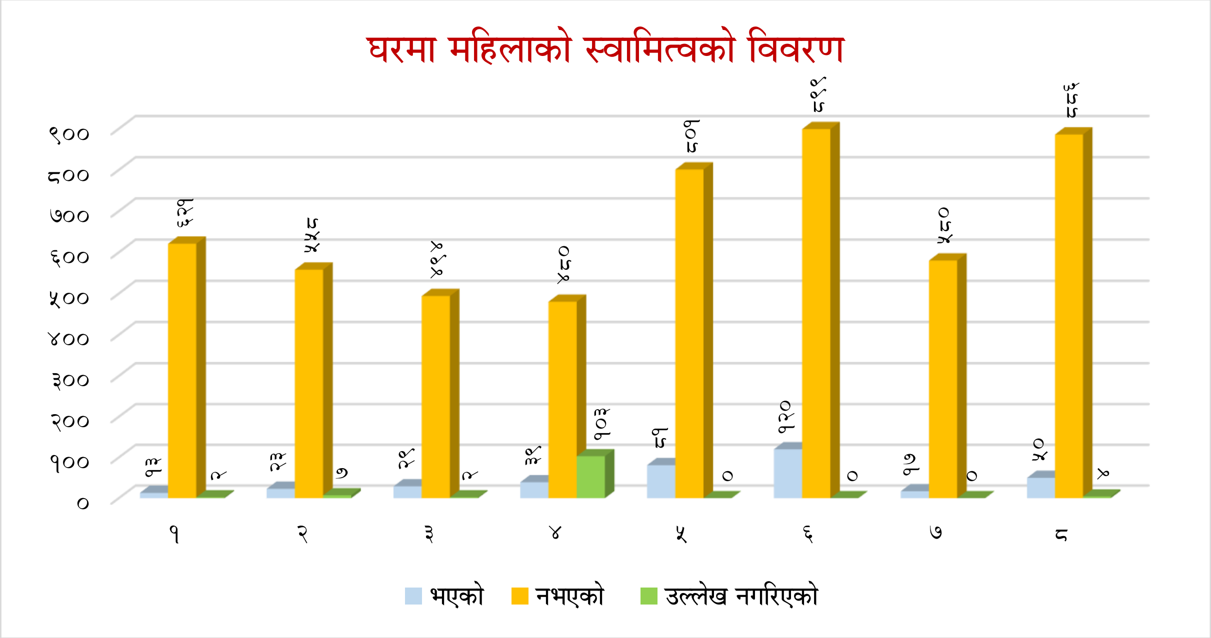

३.१२ महिलाका नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. २० : महिलाको नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण

वडा	महिलाको नाममा जग्गा भएको	महिलाको नाममा जग्गा नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	१९	६१५	२	६३६
२	४२	५३९	७	५८८
३	५१	४७२	२	५२५
४	७८	४४१	१०३	६२२
५	९४	७८८	०	८८२
६	१८६	८३३	०	१,०१९
७	३१	५६६	०	५९७
८	९८	८३८	४	९४०
जम्मा	५९९	५,०९२	११८	५,८०९
प्रतिशत	१०.३१	८७.६६	२.०३	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

यस नौबहिनी गाउँपालिकामा जग्गामा महिलाको स्वामित्व विवरण अनुसार जग्गामा स्वामित्व भएको महिलाको घरधुरी संख्या ५९९ (१०.३१ प्रतिशत) र जग्गामा स्वामित्व नभएको महिलाको घरधुरी संख्या ५,०९२(८७.६६ प्रतिशत) रहेको छ भने उल्लेल नगरिएकोमा ११८(२.०३ प्रतिशत) । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ। तसर्थ यस तथ्याङ्कले महिलाभन्दा पुरुषहरुमा नै जग्गाको स्वामित्व अत्यधिक रहेको देखाउँछ। राज्यले जग्गा रजिष्ट्रेशनमा महिलाको स्वामित्वलाई वृद्धि गर्न छुट दिने निति अवलम्बन गरेबाट यसमा केही सुधारका संकेतहरु देखिएका छन् ।

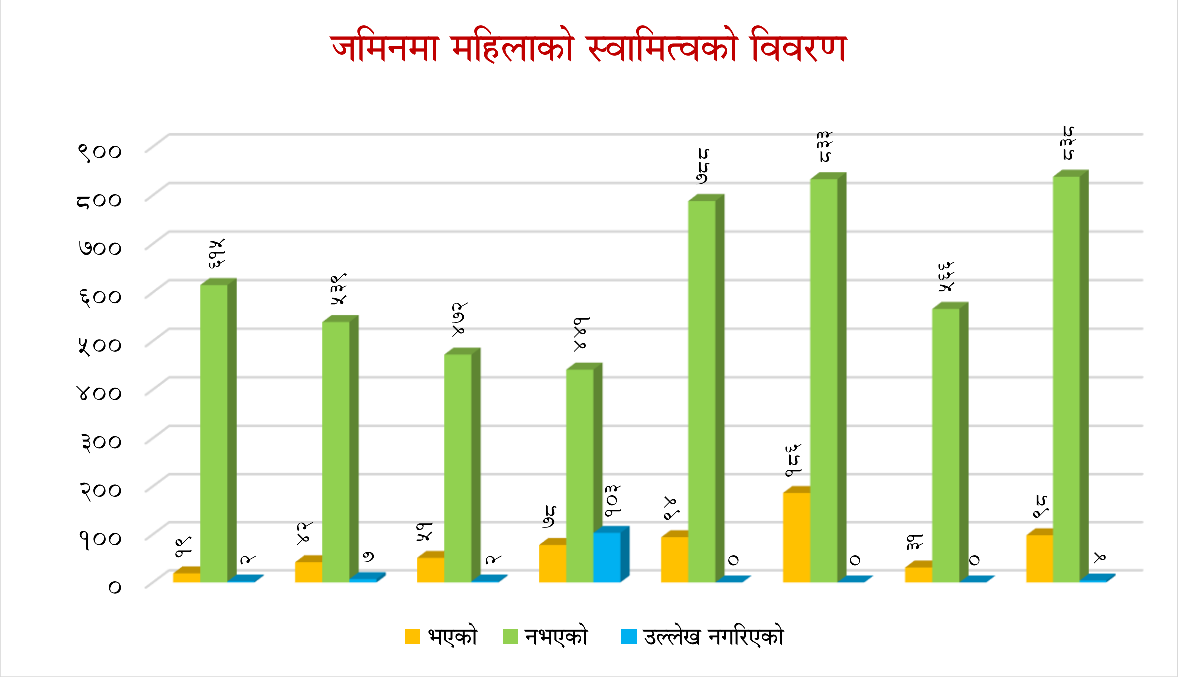

३.१३ अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. २१ : अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण

जनगणना वर्ष	जम्मा घरधुरी	उपस्थित घरधुरी	अनुपस्थित घरधुरी	थाहा नभएको
२०६८	५,८०९	३१४८	२,६५६	५
प्रतिशत	१००	५४.१९	४५.७२	०.०८

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

नौबहिनी गाउँपालिकामा जम्मा घरधरी ५,८०९ मध्ये अनुपस्थित घरधुरी संख्या ४५.७२ प्रतिशत अर्थात २,६५६ घरधुरी अनुपस्थिति रहेको देखिन्छ, उपस्थित घरधुरी संख्या ५४.१९ प्रतिशत अर्थात ३,१४८ रहेको छ भने ०.०८ प्रतिशत अर्थात ५ घरधुरी संख्या थाहा नभएको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

३.१४ बाहिरी गारोको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. २२ : बाहिरी गारोका आधारमा घरको बनोटको विवरण

वडा नं.	माटोको जोडाइ भएको ईंटा/ढुङ्गा	सिमेन्टको जोडाइ भएको ईंटा/ढुंगा	काठ/फल्याक	बाँसजन्य सामग्री	काँचो ईंटा	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	५८६	०	२२	२५	१	०	२	६३६
२	५२१	०	४	५७	०	०	६	५८८
३	५१३	१	०	९	०	०	२	५२५
४	५९५	१	२१	५	०	०	०	६२२
५	८३२	४	८	२८	०	०	१०	८८२
६	८८६	१०९	१४	१०	०	०	०	१,०१९
७	५८०	०	१०	५	०	०	२	५९७
८	८२१	१२	२	८६	०	१६	३	९४०
जम्मा	५,३३४	१२७	८१	२२५	१	१६	२५	५,८०९
प्रतिशत	९१.८२	२.१९	१.३९	३.८७	०.०२	०.२८	०.४३	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

माथिको तथ्यांकलाई हेर्दा यस नौबहिनी गाउँपालिकामा परिवारले प्रयोग गरेको घरको बाहिरी गारोको आधारमा माटोको जोडाइ भएको ईंटा तथा ढुङ्गाबाट बनेको सबैभन्दा धेरै घरधुरी संख्या ५,३३४ (९१.८२ प्रतिशत) छ भने सबैभन्दा कम काँचो इँटाबाट बनेको बाहिरी गारो भएको घरधुरी संख्या १ (०.०२ प्रतिशत) रहेको छ। यसैगरी बाँसजन्य सामाग्रीबाट बनेको घरधुरी संख्या २२५ (३.८७ प्रतिशत), सिमेन्टको जोडाइ भएको इँटा/ढुंगा भएको बाहिरी गारोको घरधुरी संख्या १२७ (२.१९ प्रतिशत), काठ तथा फल्याकबाट बनेको बाहिरी

गारोको घरधुरी संख्या ८१ (१.३९ प्रतिशत) रहेको छ भने उल्लेख नगरिएको २५ (०.४३ प्रतिशत) घरधुरी संख्या रहेको देखिन्छ। त्यस्तै वडागत रुपमा घरको बाहिरी गारोको आधारमा हेर्ने हो भने सबैभन्दा बढी माटोको जोडाइ भएको इँटा तथा ढुङ्गाबाट बनेको बाहिरी गारो भएको घरधुरी संख्या ८८६ वडा नं. ६ मा रहेको देखिन्छ भने सबैभन्दा कम वडा नं. ३ मा जम्मा ५१३ घरधुरी संख्या रहेको पाईयो। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

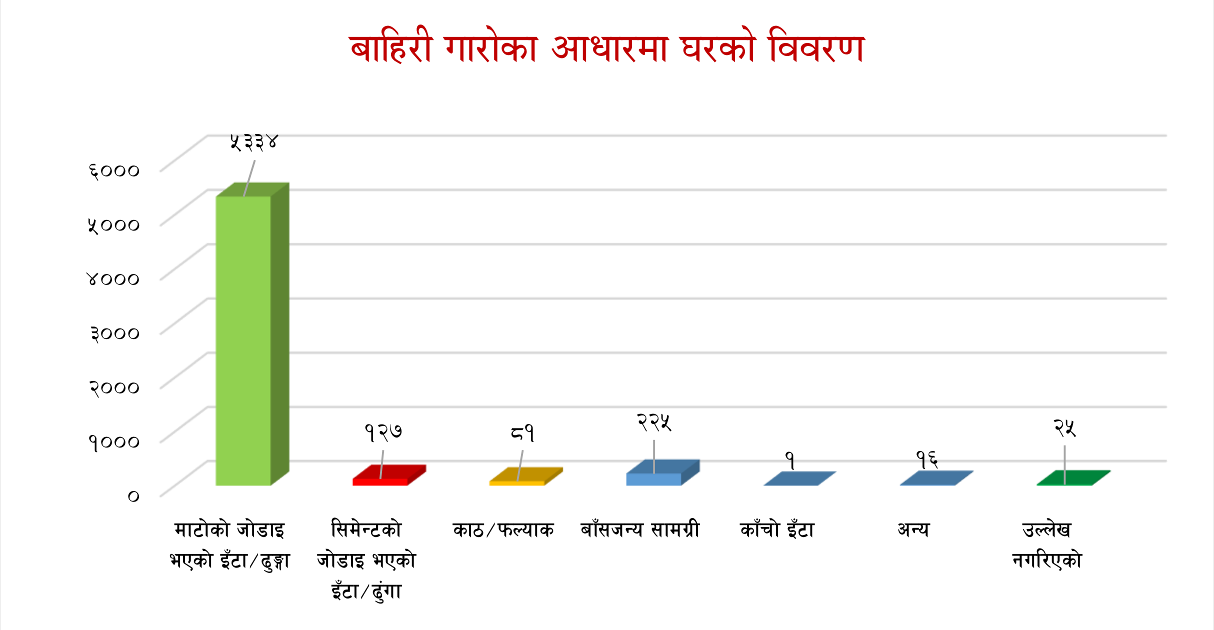

३.१५ छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. २३ : छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण

वडा	खर/पराल/छ्वाली	जस्ता/टिन/च्यादर	टायल/खपडा/झिँगटी/ढुङ्गा	सिमेन्ट/ढलान	काठ/फल्याक	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	३६७	५०	२१२	१	०	६	६३६
२	२१७	६	३५९	०	०	६	५८८
३	१०५	६	४११	०	०	३	५२५
४	७९	५	५३७	१	०	०	६२२
५	१०७	४	७६०	०	०	११	८८२
६	४२६	७१	४४४	७७	०	१	१,०१९
७	२४३	११	३४१	०	०	२	५९७
८	५७७	११०	२३६	११	४	२	९४०
जम्मा	२,१२१	२६३	३,३००	९०	४	३१	५,८०९
प्रतिशत	३६.५१	४.५३	५६.८१	१.५५	०.०७	०.५३	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

यस मा भएका घरधुरीहरुलाई छानाको बनोटको आधारमा छुट्याउँदा टायल, खपडा, झिँगटी तथा ढुङ्गाको छानाभएको घरको संख्या सबैभन्दा धेरै ३,३०० (५६.८१ प्रतिशत) रहेको छ भने सबैभन्दा थोरै काठ तथा फल्याकको छाना रहेको घरधुरी संख्या ४ (०.०७प्रतिशत) रहेको छ। यसै गरी दोस्रोमा खर/पराल/छ्वालीको छानाभएको घरधुरी २,१२१ (३६.५१ प्रतिशत), तेस्रोमा जस्ता, टिन तथा च्यादरको छानो भएको घरधुरी २६३ (४.५३ प्रतिशत) छ भने सिमेन्ट तथा ढलानको छाना रहेको घरधुरी ९० (१.५५ प्रतिशत) रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा दिइएको छ।

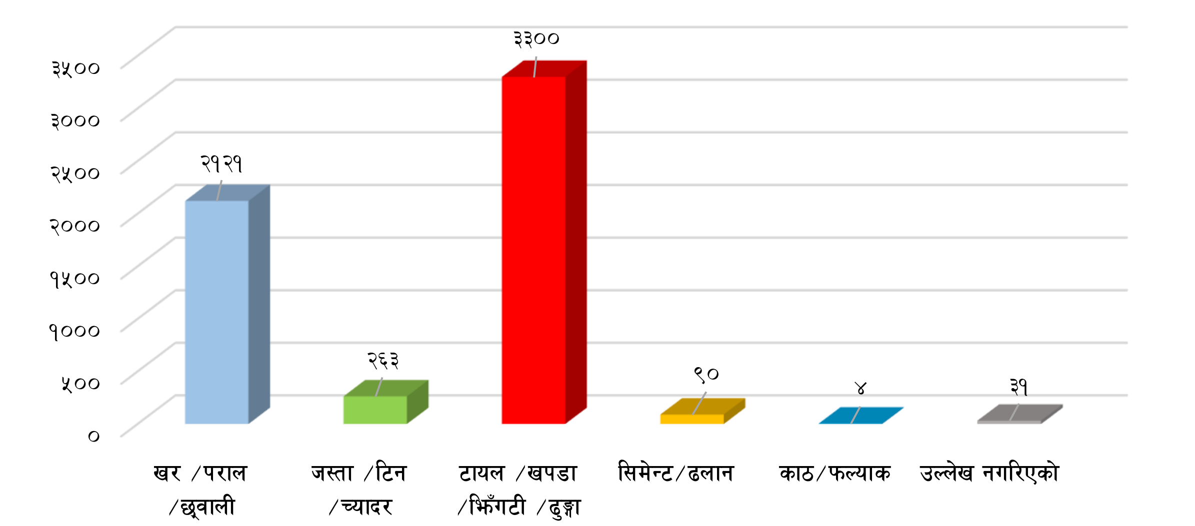

छानाको आधारमा घरको विवरण

३.१६ जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. २४ : जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण

वडा	माटोको जोडाइ भएको ईंटा/ढुङ्गा	सिमेन्टको जोडाइ भएको ईंटा/ढुंगा	ढलान पिल्लरसहितको	काठको खम्बा गाडेको	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	५७९	२	०	५३	०	२	६३६
२	५२८	१	१	५१	१	६	५८८
३	५१३	१	०	९	०	२	५२५
४	६०१	१	०	१९	१	०	६२२
५	८४६	०	०	२५	१	१०	८८२
६	९३४	२९	४६	१०	०	०	१,०१९
७	५८३	०	०	१२	०	२	५९७
८	८२७	३	८	९३	७	२	९४०
जम्मा	५,४११	३७	५५	२७२	१०	२४	५,८०९
प्रतिशत	९३.१५	०.६४	०.९५	४.६८	०.१७	०.४१	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

नौबहिनी गाउँपालिकामा परिवारले प्रयोग गरेको माटाको जोडाइ भएको ईंटा तथा ढुंगा भएका घरधुरी संख्या सबैभन्दा बढी अर्थात् ५,४११ (९३.१५ प्रतिशत) छन् भने काठको खम्बा गाडेको जग भएको २७२ (४.६८ प्रतिशत), ढलान पिल्लर सहितको जग भएको घरधुरी ५५ (०.९५ प्रतिशत) र सबैभन्दा कम सिमेन्टको जोडाइ भएको ईंटा तथा ढुंगाबाट बनेका घरको संख्या ३७ (०.६४ प्रतिशत) रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

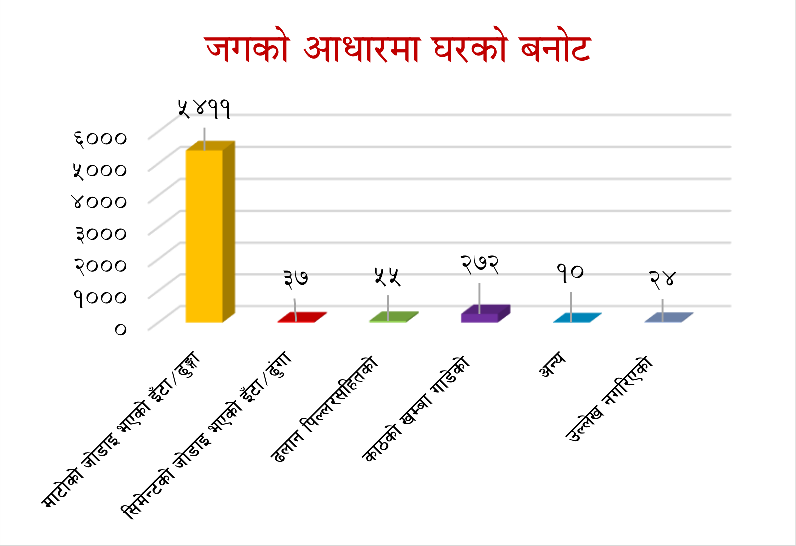

क) भवन निर्माणका किसिमहरु

नौबहिनी गाउँपालिका भित्र रहेका भवनको स्वरुपलाई हेर्दा सबैभन्दा बढि माटोको जोडाई भएको इँटा/ढुंगाबाट बनेको पाईयो जसले कुल भवनहरु मध्ये ९३.१५ प्रतिशत ओगटेको देखिन्छ। यसैगरी कुल भवनहरु मध्ये सिमेन्ट जोडाई भएको इँटा/ढुंगाबाट बनेको सबै भन्दा कम ०.६४ प्रतिशत रहेको छ। त्यसै गरी काठ तथा फ्ल्याक बाट बनेको ४.६८ प्रतिशत र ढलान पिल्लर सहितको ०.९५ प्रतिशत रहेको छ। यसरी घरको जग र बाहिरी गारोको आधारमा हेर्ने हो भने यो गाउँपालिका धेरै घरहरु भूकम्प को जोखिममा रहेको बुझ्न सकिन्छ। तसर्थ नेपाल विश्वमै भूकम्पिय जोखिम अत्यधिक भएको क्षेत्रमा पर्नेहुँदा भूकम्प प्रतिरोधी घर निर्माणमा व्यापक प्रचार प्रसार र चेतना अभिवृद्धि गरी निति निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ।

ख) गाउँपालिकाको भवनहरुको विवरण

तालिका नं. २५ : गाउँपालिकाको भवनहरुको विवरण

क्र.सं.	साविक गाविसका हालका भवनहरु					कैफियत
	साविक गाविसकोनाम	भवनको प्रकृति वटा			प्रस्तावित गापाको वडा नं.	
		गोटा	कच्ची	पक्की		
१	स्याउलीवाङ	१			१	
२	खवाङ	१			२	
३	लिघा		१		३	
४	डाम्री		१		४	
५	लुङ	–	–	–		
६	फोप्ली	–	–	–		

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान, २०७३

३.१७ बसाई सराईको अवस्था

कुनै पनि स्थानमा जनसंख्या परिवर्तन हुने कारणहरुमध्ये बसाइसराई एक प्रमुख कारण मानिन्छ। विभिन्न अवसर र रोजगारीको खोजीमा देश भित्र वा देश बाहिर एक स्थानबाट अर्को स्थानमा स्थाई वा अस्थाई रुपमा बसाई सरेर जाने प्रवृत्ति क्रमश बढ्दै गएको पाइन्छ। यसरी बसाई सर्ने विभिन्न कारणहरु छन्। तिमध्ये मुख्य कारण आर्थिक वृद्धि, द्वन्द्व, सामाजिक कारण, व्यापार अवसर र रोजगार हुन्।

३.१८ व्यक्तिगत घटना दर्ताको विवरण

तालिका नं. २६ : व्यक्तिगत घटना दर्ताको बार्षिक विवरण

सि.नं.	साविकका गा.वि.स.	जन्म दर्ता			मृत्यु दर्ता			विवाह दर्ता	सम्बन्ध विच्छेद	बसाई सरी आएको		
		महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा			दर्ता संख्या	गएको संख्या	आएको संख्या
१	स्याउलीवाङ	७४	८४	१५८	७	२४	३१	२८	०	१९	५४	१
२	खवाङ	१४५	१६४	३०९	१९	२४	४३	५५	०	११	१०	०
३	लिंघा	६९	१०३	१७२	१५	१५	३०	३१	०	१५	१४	०
४	डाम्री	५५	७३	१२८	११	१७	२८	१७	०	८	१५	०
५	लुङ	१९६	१९८	३९४	४	२५	२९	५६	०	५	३३	१२
६	फोप्ली	९४	१४८	२४२	७	३१	३८	४३	०	१९	५१	२
जम्मा		६३३	७७०	१४०३	६३	१३६	१९९	२३०	०	७७	१७७	१५

स्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान, २०७१

तालिकामा २०७१ सालभरि नौबहिनी गाउँपालिकामा भएको व्यक्तिगत घटनाको विवरण उल्लेख गरिएको छ। जसमा २०७१ साल भरि गाउँपालिकामा जन्म दर्ता गराउने संख्या जम्मा १४०३ जना छन् जसमध्ये महिला ६३३ जना छन् भने पुरुष ७७० जना छन्। त्यसैगरि सालभरी १९९ जनाको मृत्यु भएको छ जसमा महिला ६३ जना छन् भने पुरुष १३६ जना छन्। त्यसैगरि सालभरि २३० जोडिले विवाह दर्ता गरेको देखिन्छ। गाउँपालिकामा सम्बन्ध विच्छेद एउटा पनि दर्ता भएको छैन। गाउँपालिकामा बसाईंसराईंको प्रभाव पनि देखाइएको छ। गाउँपालिकामा बसाई सरि आएका जम्मा १५ जना छन् भने बसाईं सरि गएका जम्मा १७७ जना छन्। गाउँपालिकामा बसाईं सरि आउने भन्दा जानेको संख्या १६२ जनाले बढि देखिएको छ। भौगोलिक विकटता साथसाथै सुविधाको खोजीमा बसाई सर्ने काम समयानुकूल बढ्दै जाँनुनै गाउँपालिकामा बसाई सराई गर्नुको मुख्य कारण रहेको तथ्यांकले बताएको छ।

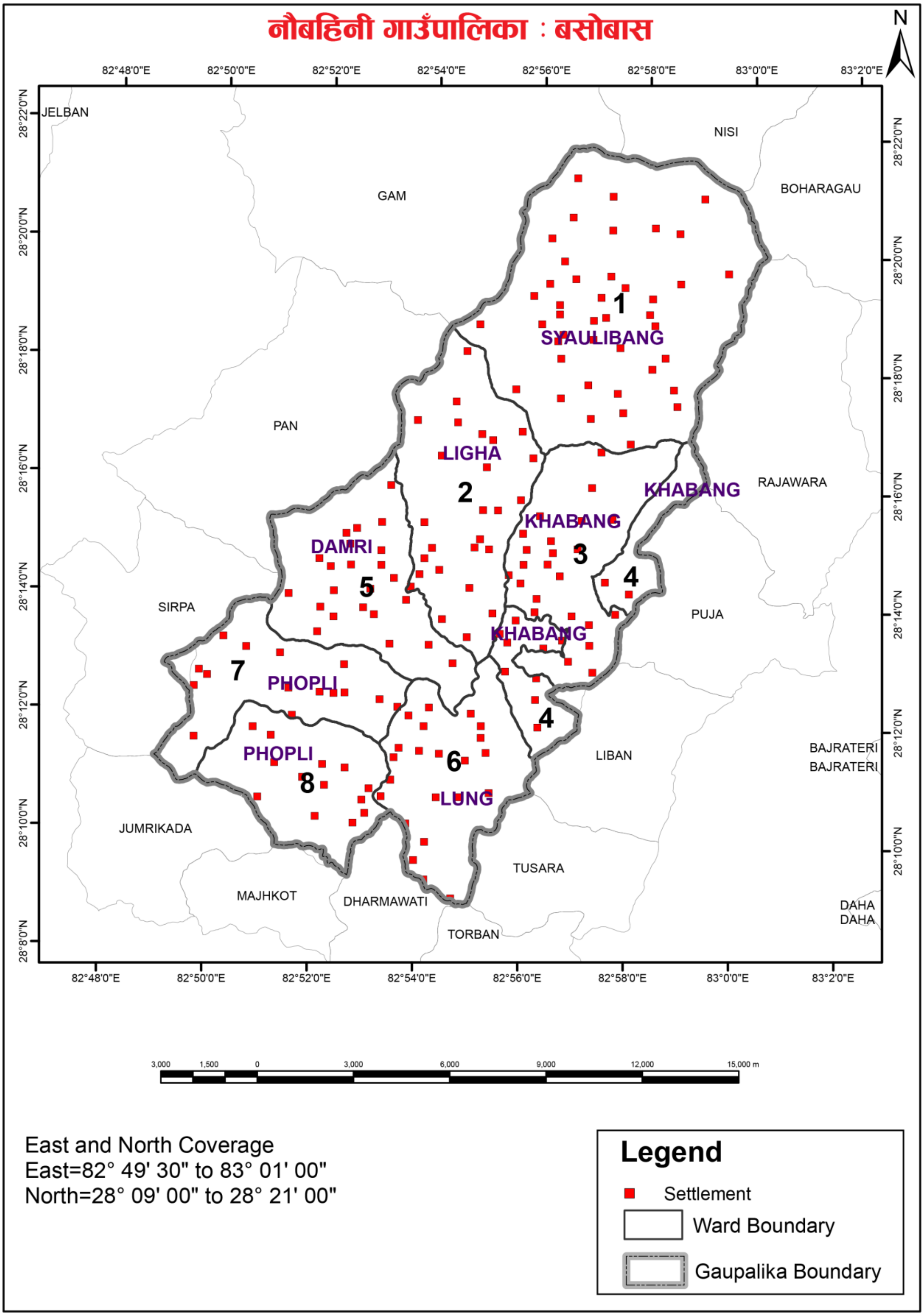

नक्सा १२ : नौबहिनी गाउँपालिकामा बसोबास अवस्था

३.१९ मतदाता संख्या र मतदान केन्द्र

८ वटा वडामा विभाजित यस नौबहिनी गाउँपालिकामा स्थानीय तह निर्वाचन, २०७४ मा २० वटा मतदान केन्द्रहरु रहेका छन् भने २०७३ साल फाल्गुण ९ सम्म १८ वर्ष पुरा भएका को अन्तिम मतदाता संख्याको विवरण अनुसार नौबहिनी गाउँपालिकामा कुल मतदाता संख्या १३,७३४ जना रहेका छन्। तथ्याङ्कको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. १ : स्थानीय तह निवार्चन, २०७४ मा नौबहिनी गाउँपालिकाको मतदाता संख्या र मतदान केन्द्रको विवरण

सि.नं.	साविकका गा.वि.	मतदाता संख्या
१	खवाङ	१२८८
२	खवाङ	८८३
३	खवाङ	५३८
४	डाम्री	८७५
५	डाम्री	१२२३
६	फोप्ली	७२७
७	फोप्ली	८१४
८	फोप्ली	३९६
९	फोप्ली	७५३
१०	फोप्ली	५८८
११	लिघा	५२०
१२	लिघा	५४८
१३	लिघा	५४८
१४	लुङ	३४४
१५	लुङ	६८७
१६	लुङ	६९९
१७	लुङ	४९९
१८	स्याउलीवाङ	२६४
१९	स्याउलीवाङ	९१६
२०	स्याउलीवाङ	६२४
	जम्मा	**१३,७३४**

श्रोत: निर्वाचन आयोग २०७४

खण्ड ४ : भू–उपयोग

४.१ गाउँपालिकाको भू-उपयोगको विवरण

तालिका नं. २७ : भू-उपयोग विश्लेषण २०७४

विवरण	क्षेत्रफल (हे.)	प्रतिशत
खेती योग्य जमिन	६४०५	३०.०१
वनजंगल	१२०४९	५६.४६
जलाशय क्षेत्र	४१	०.१९
चरन	१५४९	७.२६
बालुवा	२२३	१.०४
झाडी तथा बुट्यान	१०७३	५.०३
कुल क्षेत्रफल	२१३४१	१००

स्रोत : नापी विभाग,२०७३

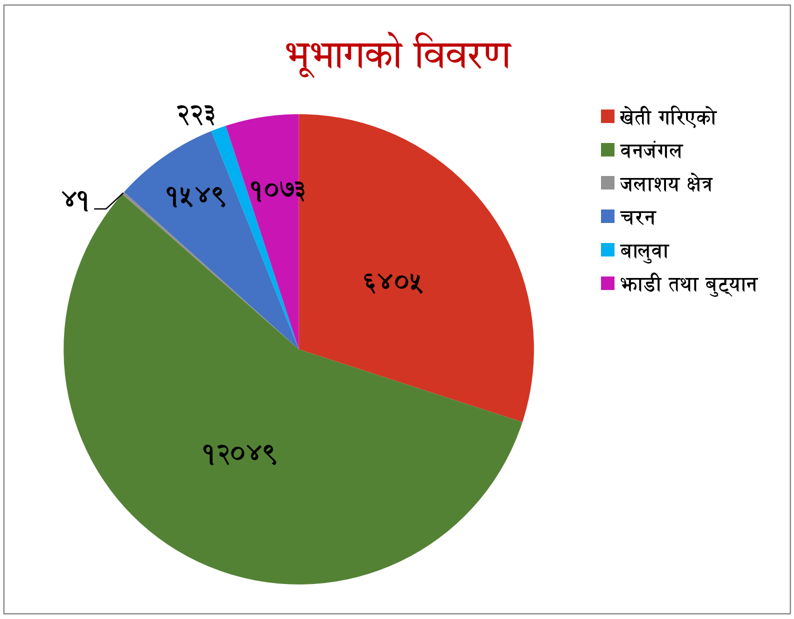

नौबहिनी गाउँपालिकाको विधमान भू-उपयोग हेर्दा गाउँपालिकाको झण्डै ५६.४६ प्रतिशत (१२,०४९ हे.) वनले ओगटेको छ। ३०.०१ प्रतिशत (६४०५ हे.) जग्गा खेती गरिएको जमिनको रुपमा रहेको छ भने खेतीयोग्य जमिनमध्ये अधिकांश जमिन मौसमी वर्षामा निर्भर रहेको छ। गाउँपालिकामा बगिरहेका विभिन्न खोलानालाको किनारमा अवस्थित यस गाउँपालिकाको खेतीयोग्य जमिनको उर्वराशक्ति राम्रो रहेको भएपनि त्यसको पूर्ण सदुपयोग हुन सकेको छैन। त्यस्तै जलाशय क्षेत्रले करिब ०.१९ प्रतिशत (४१ हे.), चरन क्षेत्रले करिव ७.२६ प्रतिशत (१५४९ हे.) जग्गा ओगटेको पाइन्छ। नौबहिनी गाउँपालिकामा बालुवाले करिव १.०४ प्रतिशत (२२३ हे.) जमिन ओगटेको छ भने झाडी तथा वुट्यानले करिब ५.०३ प्रतिशत (१०७३ हे.) जमिन ओगटेको पाइन्छ। गाउँपालिकामा माटोको बनावट, खेतीयोग्य जमिन, संरक्षित क्षेत्र, बस्तीयोग्य क्षेत्र आदिको विस्तृत अध्ययनको आधारमा गाउँपालिकाबासीहरुको आर्थिक हैसीयत वृद्धि गर्न र वातावरणमा प्रतिकुल असर पर्न नदिन के-कस्ता उत्पादन प्रणाली तथा नितीहरु अवलम्बन गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा विस्तृत अध्ययन गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ। भू-उपयोगको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

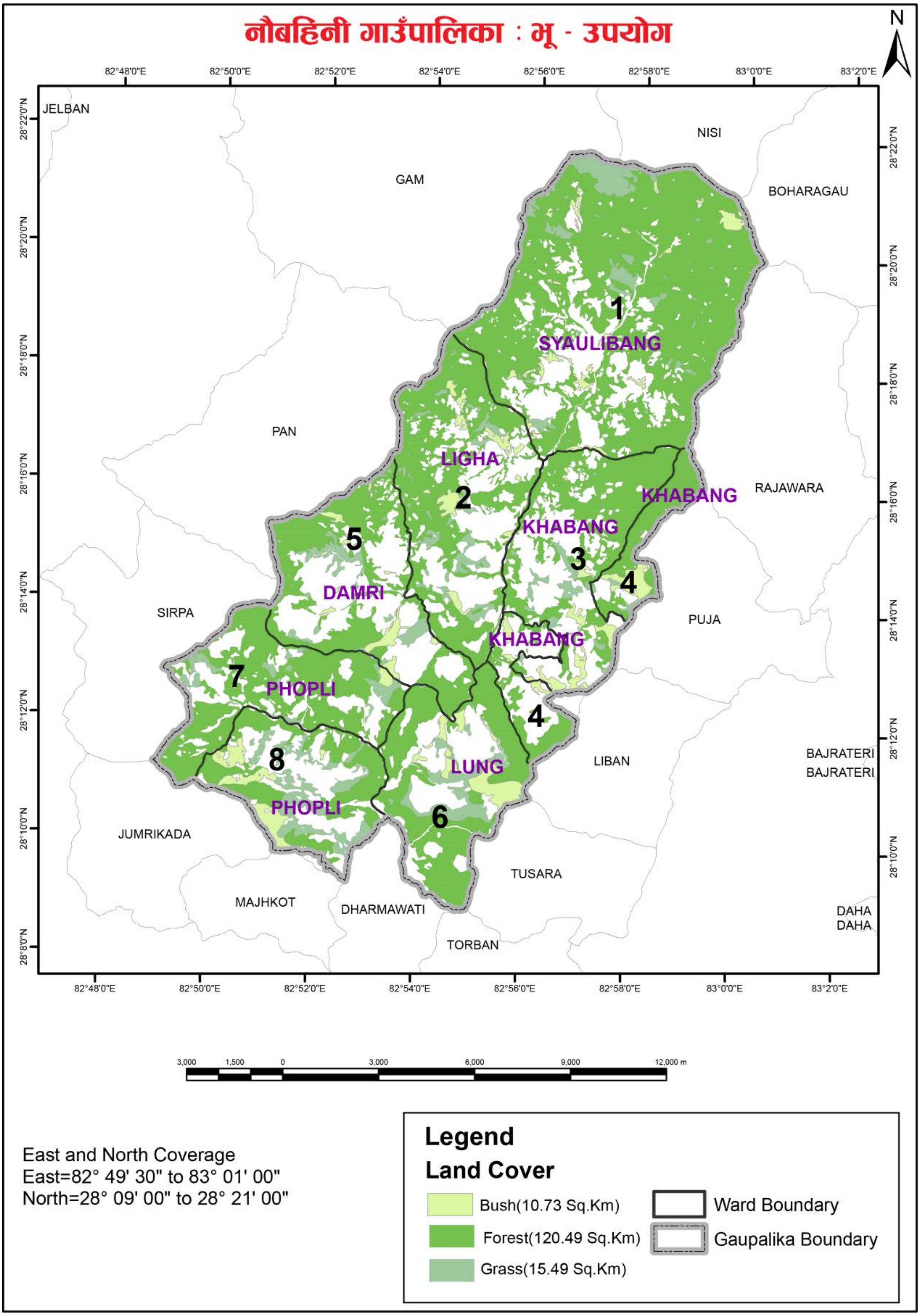

नक्सा १३ : नौबहिनी गाउँपालिकाले ओगटेको भूभाग

४.१.१ सार्वजनिक जग्गाको विवरण

मालपोत ऐन, २०३४ ले सरकारी स्वामित्वमा रहेको जग्गालाई सरकारी र सार्वजनिक प्रयोजनमा रहेको जग्गालाई सार्वजनिक जग्गा भनी परिभाषित गरेको छ।

राज्यको स्वामित्वमा रहेको जग्गाको संरक्षण गर्ने दायित्व राज्यले तत्सम्बन्धी जिम्मेवारी दिइएका निकायहरु जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मालपोत कार्यालय तथा स्थानीय निकाय (नगरपालिका तथा गाउँपालिका) को क्षेत्राधिकार भित्र तोकेको पाइन्छ। जिल्लाको सम्पूर्ण सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण यी उल्लेखित संस्था तथा निकायहरुबाट मात्र सम्भव नभई त्यस क्षेत्रका सचेत नागरिक, उपभोक्ता, नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरु, गैरसरकारी संस्था एवम् निजी क्षेत्रका प्रतिनिधि समेतको सक्रिय सहयोग भएमा मात्र भएमा मात्र यस्ता सरकारी, सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण तथा सवर्द्धनमा सहयोग पुग्न जान्छ। नौबहिनी गाउँपालिकामा रहेका खोला, जंगल, खोल्साखोल्सी, बुट्यान, गौचर, बाटो, भिरपाखा, चौरकुलो आदि सरकारी तथा सार्वजनिक प्रयोजनमा रहेका जग्गाको विवरण साविकका गाविस अनुसार दिइएको छ। जसको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा दिईएको छ।

तालिका नं. २८ : सार्वजनिक जग्गाको विवरण

क्र.सं.	साविकको गाविस	सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गाको क्षेत्रफल (रोपनीमा)
१	लुङ्ग	२१२६८-१३-२-३
२	फोप्ली	४१४६९-११-०-०
३	खवाङ	३४२७१-१३-१-०
४	लीघा	३४३८७-११-०-२
५	स्याउलिवाङ	९२१३५-९-३-३
६	डाम्री	२३१५६-१३-३-२
जम्मा		२४६६९०-८-३-२

स्रोत : मालपोत कार्यलय, प्यूठान

४.२ बस्ती विकासको स्वरुप

नौबहिनी गाउँपालिकामा क्रमश बस्तीहरुको विकास बढ्दो छ। गाउँपालिकाको केन्द्रतिर बाटो बजार ससाना उद्योग देखिएता पनि समग्रमा गाउँपालिकाको सबै वडाहरुमा सेवा तथा सुविधा पुगिसकेको छैन। गाउँमा विकासका धेरै आयामहरु अभ्यास गर्न बाँकी देखिन्छ। नौबहिनी गाउँपालिकाको सडक सञ्जाल विकास सबै वडाहरुमा राम्रो भएको देखिदैन। सहज स्वास्थ्य सुविधा, संचार जस्ता सुविधाहरुको पहुँच पुगेको देखिदैन। कृषि एवम् वनजन्य औद्योगिक कच्चा पदार्थको उपलब्धता, भएको हुँदा साना उद्योगधन्दाका साथै जडीबुटी प्रशोधन

सम्बन्धी उद्योग विकास र विस्तारको सम्भावना रहेको छ। जिल्लाका अधिकांश भू-भागबाट सदरमुकाम बसाईसराई सर्नेको संख्या क्रमश बढ्दै गएको छ। अन्य क्षेत्रहरुमा व्यवस्थित बस्ती विकासको संरचना नदेखिएकोले ती स्थानमा व्यवस्थित गाउँपालिका योजना बनाएर बाटो, खानेपानी र अन्य सामाजिक र भौतिक पूर्वाधारको समयमै विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ। गाउँपालिकाबासीहरुलाई घरदैलोमा सेवा प्रवाह गर्ने ध्येयका साथ वडा समिति कार्यालयहरु, सम्बन्धित वडा मै स्थापना गरी सेवा प्रवाह भैरहेका छन्। यसका अतिरिक्त नौबहिनी गाउँपालिकाले गाउँपालिका विकासका लागि योजना तयार गर्ने दौरानमा वडा भेला, लगायत वडा कार्यालय, सरकारी निकायहरु, राजनैतिक पार्टीहरु, गैरसरकारी संस्थाहरु (NGOs), सामुदायिक संस्थाहरु (CBOs), टोल विकास संस्थाहरु (TLO), वुद्धिजिवीहरु, समाजका प्रतिष्ठित व्यक्तित्वहरु, व्यवसायिक संस्थाहरु, संचारकर्मीहरु तथा योजना तर्जुमा टोली (Planning) आदिलाई समावेश गरी बढी भन्दा बढी छलफल गरी बृहद योजना निर्माण गरी काम गर्नुपर्ने देखिन्छ।

४.३ क्रमिक विकास भैरहेका बस्तीहरूको वर्तमान स्वरुप

नौबहिनी गाउँपालिकाको जलवायु बसोबासको लागि उपयुक्त मानिएको छ। ग्रामीण क्षेत्रको सडकहरूको सञ्जाल क्रमश विकास हुन थालेको, शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता सुविधाहरू क्रमश उपलब्ध हुन थालेको सन्दर्भमा गाउँपालिकाका केन्द्र वरपर बस्ती श्रृंखलाहरूको विकास भइरहेको छ। हुलाक, टेलीफोन, स्वास्थ्य चौकी र विद्यालयको पहुँचका साथसाथै केहि स्थानहरुमा आन्तरिक बस सेवाको विस्तारले पनि ग्रामीण बस्ती विकासका लागि योगदान पुऱ्याइरहेको पाइन्छ।

घर निर्माणको अवस्था हेर्दा गाउँपालिकाको कुल ५,८०९ परिवारहरू मध्ये, घरको जग माटोको जोडाइ भएको इट्टा, ढुङ्गा भएका घरधुरी ९३.१५ प्रतिशत, बाहिरि गाह्रो माटोको जोडाइ भएको इट्टा, ढुङ्गा भएका घरधुरी ९१.८२ प्रतिशत र टायल/खपडा/झिँगटी/ढुङ्गा छाना भएका घरधुरी ५६.८१ प्रतिशत छन्। पहाडका अन्य गाउँपालिकाहरूको हालको घरको संरचना नाजुक देखिन्छ। घरको जग र बाहिरी गारो दुवैमा माटोको प्रयोग बढी देखिन्छ।जुन भुकम्पीय जोखिका दृष्टिले संवेदनशिल हो। गाउँपालिकामा कुल १६४ (२.८२ प्रतिशत) परिवारहरू मात्र घर भाडा लिई बसेका छन् भने ५६१८ (९६.७१ प्रतिशत) परिवारको आफ्नै घर रहेको छ। गाउँपालिकाभित्र ६ (०.१० प्रतिशत) घरहरू विभिन्न संस्थाहरूले उपयोग गरेका छन्। बस्ती विकासको सन्दर्भमा गाउँपालिका साथै सम्बन्धित विषयगत कार्यालयहरू र हाल विभिन्न नामबाट गठन भइरहेका गाउँपालिका एवम् बजार व्यवस्थापन समितिहरूले पनि बेलैमा सार्वजनिक जग्गाको व्यवस्थापनमा आवश्यक सेवा सुविधा प्रदान गर्ने तर्फ ध्यान दिनु आवश्यक देखिन्छ।

४.४ बस्ती विकासमा देखिएका चुनौतीहरू

ग्रामिण बस्तीहरूको योजनाबद्ध विकासमा देखिएका चुनौतीहरू निम्नानुसार छन् :

- ✓ बस्तीहरूको विकासका लागि योजनाबद्ध प्रयास हुन सकेको छैन। बस्तीहरूमा सुविधा बर्गिकरण (Zoning) को आधारबाट आवास क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, सार्वजनिक खुला क्षेत्र, हरित क्षेत्र, अस्पताल विद्यालय तथा कार्यालय क्षेत्र आदि गरी शहरी क्षेत्र लगायत शहरोन्मुख एवम् ग्रामीण क्षेत्रहरूको किटान गर्न सकिएको छैन। यस सम्बन्धमा बस्तीहरूको गुरुयोजना पहिले नै बनाई आवासिय क्षेत्र, व्यावसायिक क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, पार्क, उद्यान र खेल मैदान जस्ता सार्वजनिक क्षेत्र तथा कार्यालय एवम् संघसंस्थाहरूको लागि क्षेत्र पहिले नै निर्धारण गर्नु जरुरी देखिएको छ।
- ✓ बस्तीहरूको प्राकृतिक वातावरणमा सुधारका लागि सार्वजनिक एवम् निजी रुपमा बृक्षारोपण गर्न योजनाबद्ध प्रयास हुन सकेको छैन।
- ✓ पानीका मुहानहरुलाई संरक्षण गर्न ठोस कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।
- ✓ सार्वजनिक निर्माण कार्यहरूमा सम्बन्धित निकाय एवम् कार्यालयहरू बिच समन्वय हुन नसकि पुर्वाधारहरूको दिगो निर्माण हुन सकेको छैन। यस सम्बन्धमा स्थानीय निकाय तथा नागरिक समाजसँग समन्वय हुन सकेको छैन।

४.५ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र

गाउँपालिकाका नदी तथा खोला किनारका भागहरू भू-क्षयको दृष्टिकोणले संवेदनशिल क्षेत्रमा पर्दछन्। मानविय गतिविधिका कारणबाट गाउँपालिका क्षेत्रमा परिरहेको वनविनासको चाप, डढेलो, चरीचरन राख्ने प्रवृत्ति एवम् अव्यवस्थित ढंगले ढुंगा तथा बालुवाहरू झिक्नाले प्राकृतिक सन्तुलन बिग्रन गई बस्ती भू-क्षय र बाढी पहिरोको जोखिम बढी रहेको छ। मूलत: गाउँपालिकाका खोलाहरूको वरिपरी नै केन्द्रीत भएर रहेको मानव बस्तीको मानवीय गतिविधिले र अनुत्पादक पशुहरूको चापले यो संवेदनशील क्षेत्रमा भू-क्षयको दृष्टिकोणले प्रतिकुल प्रभाव पारेको छ।

धरातलीय उचाईको विविधताले गर्दा यहाँ वेशी देखि पहाडी भू-भाग समेत रहको छ। तल्लो क्षेत्रहरु गाउँपालिकाकै प्रमुख उत्पादन क्षेत्रहरु पनि यस नौबहिनी गाउँपालिकामा पर्दछन्। माटो पाँगो एवम् बलौटे दोमट भएको हुँदा उत्पादन राम्रो हुन्छ। उच्च पहाडी क्षेत्रमा कडा खालको बलौटे र चुनढुङ्गा मिसिएको माटो भएकाले यस क्षेत्रमा भू-क्षय पहिरो जाने संभावना कम हुन्छ भने मध्य भागमा पत्रे चट्टानमा रातो माटो मिसिएको माटो बढी भएको हुँदा भू-क्षय र पहिरोको दृष्टिले बढी संवेदनशील मानिन्छ।

भौगोलिक हिसाबले कमजोर भुभाग र मध्यम खालको जलाधारीय अवस्थाले गर्दा यस गाउँपालिकामा पनि वर्षेनी भुक्षय, बाढी, पहिरो,नदी कटान हुने गरेको छ। यसरी वातावरणीय असन्तुलनका कारण हुने प्राकृतिक प्रकोपको कारण ठूलो जनधनको क्षती समेत हुने गरेको छ। यस तितो यथार्थलाई मनन गरी भुक्षय र पहिरोको समस्याहरु र यसको कारण पहिल्याएर समाधानको लागि एक निकायलाई मात्र जिम्मेवार नठानी सम्बद्ध सबै निकायहरुले समन्वय र साझेदारी गरेर भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रमलाई प्राथमिकताको साथ अगाडी बढाउनु आजको टड्कारो आवश्यकता देखिएको छ।

४.६ गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

तालिका नं. २९ : गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

क्र. सं.	संभावित प्रकोप	विधमान अवस्था	समय
१	भुकम्प	भूकम्पिय जोखिमका दृष्टिले नेपाल विश्वको ११ औं स्थानमा रहेको र गाउँपालिकामा भुकम्प प्रतिरोधात्मक भवन कमै मात्रामा भएको, भवन आचार संहिता पूर्ण रुपमा लागु नभएको	जुनसुकै समयमा
२	पहिरो	भौगोलिक हिसाबले कमजोर र संवेदनशिल स्थानहरु, बढि भिरालो क्षेत्रमा वर्षातको समयमा ठूलो पहिरो जाने गरेको	असार - भदौ
३	बाढी	गाउँपालिकामा विशेषत: साना ठुला नदि/खोलाहरु बग्ने गरेको र वर्षायाममा नदी तथा खोलाहरुले आसपासका भुभागहरू बर्षेनी डुवान र कटान गरि क्षति पुऱ्याईरहेको छ। बर्षेनी धेरै संख्यामा परिवारहरू प्रभावित भैरहेका छन् ।	जेष्ठ–असोज
४	आगलागी	गाउँपालिकाको धेरै जसो भु–भागमा घनावस्ती रहेका (सुकुम्वासी, मुक्त कमैया, वाढी विस्थापित) लगाएतका अति विपन्न समुदायका घरहरु सचेतना अभाव, अग्नी नियन्त्रण यन्त्रको अभाव, खाना पकाउने कोठाका भित्ताहरू माटोले नपोत्नु, हावाहुरी चलेको बेला खाना पकाउनु र चुल्होमा आगो राख्ने चलन रहनु, चुल्होमा आगो सल्काउँदा मट्टीतेलको प्रयोग गर्नु र सलाई लाईटर जस्ता आगो बाल्ने वस्तुहरू बच्चाले खेलाउँदा आगलागीका घटना बढी हुने गरेको।	चैत्र–जेष्ठ

५	महामारी	बाढी पश्चात पूर्ण प्रकोपका रुपमा झाडापखाला लगायतका पानी जन्य रोग बढ्ने गरेको, स्रोत साधन अभाव र जनचेतना कमी, अनुकूल क्षमताको अभाव।	विपद् पछि, अन्य समयमा
६	वर्डफ्लु, अन्य फ्लु	अव्यवस्थित कुखुरा पालन, स्वाइन फ्लु, आदि	जुनसुकै समयमा
७	जंगली जनावर आतंक	गाउँपालिकाको वनजंगल वरिपरि बसोबास भएको क्षेत्रहरु	जुनसुकै समयमा
८	मौसमी सुख्खा	पानी नपरेमा नहरको सिचाईं नपुगेका भागहरु	असार –भदौ
९	किट आतंक	जलवायु परिवर्तन, बढी विषादि प्रयोगका कारण लाभकारी चरा, किरा लोप	खेती मौसम
१०	चट्याङ, असिना	बढी जसो बर्षायाम र पानी परेको समयमा	जुनसुकै समयमा

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिती, प्यूठान, २०७३

खण्ड ५ : आर्थिक क्षेत्र तथा रोजगार स्थिति

५.१ गाउँपालिकामा अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरुप

गाउँपालिकाको अर्थतन्त्र मुख्यतया: व्यापार, सेवामुलक व्यवसाय, नोकरी, कृषि, वन, खुद्रा बजार, होटल, जलश्रोत तथा सेवा जस्ता क्षेत्रमा निर्भर भएको देखिन्छ। कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटो भएको गाउँपालिकाको केहि क्षेत्रमा अधिकांश घरपरिवार प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा कृषि व्यवसायमा संलग्न रहेका छन्। कृषि एवम् वनजन्य औद्योगिक कच्चा पदार्थको उपलब्धता, गाउँपालिकामा अन्य उद्योगधन्दाको साथै सूचना प्रविधिमा आधारित उद्योगको समेत विकास विस्तारको सम्भावना रहेको छ। त्यसैगरी गाउँपालिकामा ठूलो संख्यामा रहेका वनजंगल तथा जैविक विविधताले गाउँपालिकाको विकासमा थप सम्भावना बोकेका छन्। विभिन्न किसिमका जातजातिको विभिन्न किसिमका संस्कृति, रहनसहन तथा चाडपर्व लगायत उल्लेख्य संख्यामा रहेका धार्मिक, पौराणिक महत्त्वका स्थलहरू गाउँपालिकाका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणको रुपमा रहेका छन्। कृषि र पशुपालन प्रमुख आर्थिक कृयाकलापहरु हुन्। यस गाउँपालिकाको अर्को वैकल्पिक आर्थिक आधार वैदेशिक रोजगार रहेको देखिन्छ।

विभिन्न किसिमका जातजातिहरुको विभिन्न किसिमका संस्कृति, रहनसहन तथा चाडपर्व लगायत उल्लेख्य संख्यामा रहेका धार्मिक पौराणिक महत्त्वका स्थलहरु गाउँपालिकाका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणको रुपमा रहेका छन्। साथै यो गाउँपालिका पर्यटकिय तथा व्यापारिक दृष्टिकोणबाट विशेष महत्त्वपुर्ण मानिन्छ। नौबहिनी गाउँपालिका कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटो भएको पहाडी क्षेत्र भएको हुँदा गाउँपालिकामा अधिकांश घरपरिवार प्रत्यक्ष रुपमा कृषि व्यवसायमा रहेका छन्। यस परिवेशमा आधुनिक कृषि तथा पशुपालनलाई बढि जोड दिनुपर्छ।

५.२ आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था

तालिका नं. ३० : आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था

कुल जनसंख्या	आर्थिकरुपले सक्रिय पूरुष	आर्थिकरुपले सक्रिय महिला	आर्थिकरुपले सक्रिय जम्मा जनसंख्या
३०,२९२	५,५५७ (३९.२७)	८,५९५ (६०.७३)	१४,१५२ (४६.७२)

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

गाउँपालिकामा १५ वर्ष देखि ५९ वर्षसम्मका आर्थिकरुपले सक्रिय जनसंख्याको विवरण देखाइएको छ। जसमा पुरुषको संख्या ५,५५७ (३९.२७ प्रतिशत), महिलाको संख्या ८,५९५ (६०.३७ प्रतिशत) देखिन्छ। आर्थिक रुपले सक्रिय जनसंख्यामा लैगिंक भिन्नता ३,०३८ (२१.४७ प्रतिशत) छ, भने गाउँपालिकाको कुल जनसंख्याको १८,६८५ अर्थात् ४७.६२ प्रतिशत जनसंख्या आर्थिकरुपले सक्रिय छन्। आर्थिक रुपमा निस्कृय जनसंख्या ५३.२८ प्रतिशत छन्। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा देखाइएको छ।

५.३ आश्रित जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. ३१ : आश्रित जनसंख्याको विवरण

जनगणना वर्ष	आश्रित बालबालिका (०-१४)		आश्रित बृद्धबृद्धाहरू (६० वा सोभन्दा माथि)		जम्मा आश्रित	
	जम्मा	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
२०६८	१३,७५८	८५.२४	२,३८२	१४.७६	१६,१४०	५३.२८

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

गाउँपालिकामा आश्रित जनसंख्या ०-१४ वर्ष उमेर समूहका आश्रित बालबालिका र ६० वर्ष वा सोभन्दा माथिका आश्रित बृद्धबृद्धाहरूको संख्या र प्रतिशतलाई देखाइएको छ। जसमा आश्रित बालबालिकाको संख्या १३,७५८ (८५.२४ प्रतिशत), आश्रित बृद्धबृद्धाहरुको संख्या २,३८२ (१४.७६ प्रतिशत) देखिन्छ। कुल जनसंख्यामध्ये जम्मा आश्रित जनसंख्या १६,१४० (५३.२८ प्रतिशत) देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिका उल्लेख गरिएको छ।

५.४ कृषि

नेपालमा कृषि क्षेत्र देशको प्रमुख रोजगार प्रदायक तथा कूल गार्हस्थ उत्पादनमा प्रमुख हिस्सेदार भै देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रुपमा रहेको छ। ग्रामीण जनताहरुको जीवनस्तरमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने कृषि क्षेत्रको आधारभूत कृषि तथ्याङ्कलाई ग्रामीण विकासको सूचकको रुपमा लिन सकिन्छ। खाद्यान्न तथा नगदे बालीहरु फलफूल, पशुपंक्षी, मत्स्य सिंचाई साथै कृषि उत्पादन र क्षेत्रफल सम्बन्धी विविध सूचनाहरु कृषि तथ्याङ्कको क्षेत्रभित्र पर्ने भएतापनि नेपालमा सरकारी स्तरबाट राष्ट्रिय तथा स्थानीयस्तरमा कृषि सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्कको प्रमुख स्रोतको रुपमा कृषि विकास मन्त्रालय, सहकारी तथा गरिबी निवारण मंत्रालय र केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग रहेका छन्। स्थानीय उत्पादनको वृद्धि र विकास गर्न बजारीकरणतर्फ विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

आर्थिक सर्वेक्षण २०७३/७४ अनुसार नेपालको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान २९.३७ प्रतिशत रहेको छ। नेपालमा करिब ६३ प्रतिशत जनसंख्या रोजगारी तथा जीविकाको लागी कृषिमा निर्भर रहेका छन्। वर्षेनी युवा जनशक्ति पलायनमा बढोत्तरी, अव्यवस्थित शहरीकरण, जग्गाको खण्डिकरण, घडेरीकरण, जग्गा बाँझो राख्ने प्रवृत्ति, समग्र कृषि क्षेत्रका चुनौतीहरु हुन्। कृषि क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक सिँचाई, सडक, विजुली, संचार, उद्योग र बजार व्यवसाय तथा उन्नत प्रविधिहरुमा पर्याप्त लगानी आर्कषण गर्न नसक्नु कृषि क्षेत्रको मूलभूत समस्या हो भने कृषि पेशालाई प्रतिस्पर्धा, नाफामूलक, सम्मानजनक र व्यवसायिक रुपमा स्थापित गर्नु पनि चुनौतिको रुपमा रहेको छ।

तुलनात्मक रुपमा हेर्दा पुरुषहरू यस पेशाबाट विमुख हुँदै अन्य पेशातर्फ आकर्षित भएको देखिन्छ। यसो हुनुमा अन्य पेशाबाट आम्दानीमा वृद्धि हुनु र खेती योग्य जमिनको वैज्ञानिक हिसाबले सही सदुपयोग नहुनु हो। कृषि क्षेत्रमा आधुनिकीकरण नहुनु, बजार व्यवस्थाको अभाव, सिंचाईको व्यवस्था नहुनु तथा अन्य जीवनशैली जटिल बन्दै जानु यस क्षेत्रबाट युवा विमुख हुनाको केही प्रमुख कारण हरु हुन्।

गाउँपालिकाको ३०.०१ प्रतिशत भू-भाग कृषिको लागि उपयोगी क्षेत्र रहेको छ। सामान्यत: कृषि प्रणालीमा मुख्य अन्न बालीहरु धान, मकै, गहुँ, कोदो आदि हुन्। यस्तै दलहन बालीमा अडहर, मास, मसुरो, केराउ, चना उत्पादन हुने गर्दछ। तेलहन बालीमा तोरी, अर्सी, तिल उत्पादन गरिन्छ भने तरकारी खेती आलु, प्याज, काउली, भिन्डी, लसुन लगायत प्रमुख खाद्य तथा नगदे बाली हुन् र यीनको उत्पादकत्व पनि बढी छ। गाउँपालिकामा सबैभन्दा धेरै क्षेत्रमा खाद्यान्न र फलफूल बाली लगाइने गरेको छ भने तुलनात्मक रुपले न्यून क्षेत्रमा दलहन र मसला बाली लगाइने गरेको छ। नौबहिनी गाउँपालिका कृषि क्षेत्रको तर्फबाट पनि आफ्नो आर्थिक वृद्धिदर कायमनै राखेको छ।

(क) हिउँदे बाली

गाउँपालिकामा उत्पादन गरिने प्रमुख हिउँदे बालीहरुमा कोदो,फापर, जौ, आलु, भटमास,तोरी, हिउँदे तरकारी, बसन्ते तरकारी, आलु, मसला बाली, रहेका छन्।

(ख) वर्षे बाली

गाउँपालिकाका प्रमुख वर्षे बालीहरुमा धान, गहुँ, मकै, कोदो, फापर, दलहन, भटमास, मास, गहत, आलु, कागती, निबुवा, ओखर, केरा, मसला बाली, अदुवा आदि छन्।

५.४.१ कृषक समूहको विवरण

तालिका नं. ३२ : कृषक समूहको विवरण

कृषक समूह संख्या				सदस्य संख्या			हितकोष रकम रु.
कुल	महिला	पुरुष	मिश्रीत	कुल	महिला	पुरुष	
३७	९	०	२८	६८३	४५५	२८८	२८,५९,०४९.००

स्रोत: जिल्ला कृषि कार्यालय, प्यूठान,२०७३

यस गाउँपालिकामा आ.व. २०७२/०७३ मा ३७ वटा कृषक समूहहरु दर्ता भएका छन्। यी मध्ये महिला कृषक समूहहरु ९, पुरुष कृषक समूहरुको कुनै पनि नभएको अवस्था छ भने गाउँपालिकामा मिश्रीत कृषक समूहहरुको संख्या २८ रहेको देखिन्छ। यही आर्थिक वर्षसम्ममा यी समूहहरुको हितकोष रकम रु. २८ लाख ५९ हजार ४९ संकलन गरी केही रकम कृषि प्रयोजनको लागि प्रयोग गरिएको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

५.४.२ कृषि बालीमा लाग्ने रोग

गाउँपालिकाको कृषि उत्पादनमा धान, गहुँ, मकै, दलहन, तेलहन, तरकारी, फलफूल आदी नै मुख्य रुपमा रहेको छ। सामान्यतया धानमा डढुवा, खैरो थोप्ले, सिथ ब्लाइट रोगहरु देखा परेको छ भने गहुँमा कालो पोके र सिन्दुरे जस्ता रोगहरु देखिन्छन्। यसैगरी मकैमा डाँठ वा धोगा कुहिने र तरकारी आलु, सागपात आदिमा लेटब्लाइट, मोजाइक, ओइलाउने, खोस्टे, अल्टरनेरिया, कवरट, ड्याम्पिङ्ग अफ, जरा कुहिने जस्ता रोगहरु मुख्य रुपमा देखा पर्दछन्। फलफूलमा विशेषगरी कोत्रे, सेतो धुले रोग, भोजक पात गुजुमुज्ज हुने, जरा कुहिन, ओइलाउने आदी रोगहरुको प्रकोपबाट कृषकहरु समस्यामा परेका छन्। मुख्य बालीहरुमा लाग्ने शत्रु जीव र रोगहरुको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा राखिएको छ।

तालिका नं. ३३ : विभिन्न बालीमा लाग्ने रोग विवरण

क्र.सं.	बाली	प्रमुख शत्रु जीव	प्रमुख रोग
१	धान	गवारो, पात बेरुवा, पात कटुवा, हरियो फडके, खैरो फड्के, स्किपर, पतेरो, मिलिवग, निमाटोड, ढुङ्गे, फट्याङ्ग्रा	मरुवा, डढुवा, खैरो, थोप्ले, सिथ ब्लाइट, खैरे रोग
२	गहुँ	कटवर्म, वायरवर्म, लाही	कालो पोके, सिन्दुरे, खैरा
३	मकै	खुम्रे, फेद वटुवा, गवारो, फट्याङ्ग्रा, लाही	डाठ कुहिने, घोगा कुहिने, कालोपोके
४	आलु	लाही, फेद कटुवा, खुम्रे, रातो कमिला, धमिरा, आलुको पुतली	लेटब्लाइट, मोजाइक, ओइलाउने रोग, खोस्टे रोग, डढुवा
५	तरकारी	भण्टाको गवारो, लाही, वन्दाको पुतली, टमाटरको फलको गवारो, फल कुहाउने औसा, सुलसुले, रातो खपटे, डल्ले खपटे, थ्रिप्स, खुम्रे	ओइलाउने रोग, अल्टरनोरिया, क्लवरट, ड्याम्पिङ्ग अफ, डाइ ब्याक, जरा कुहिने, पाउडरी मिल्ड्यू
६	फलफूल	गवारो, फल कुहाउने औसा सुलसुले, अनारको पुतली, होपर	एनथ्राक्नोजा, सेतो ढुसी, डाईव्याक, डाउनी मिल्ड्यू
७	केरा खेती	केराको स्किपर, थाम र गानोका गवारा तथा घुनहरु, खपटे	जरा कुहिने रोग, ओईलाउने रोग, गुवो कुहिने, डढुवा, बन्चिटप

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान, २०७३

५.४.३ कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरुको विवरण

कृषि प्रबिधि बिस्तारको उद्देश्यलाई सहयोग गर्दै कृषकको कृषि प्राविधिक सम्मको पहुँचलाई सरल बनाउन नौबहिनी गाउँपालिकामा निम्नानुसारका कृषि सेवा केन्द्रहरू स्थापना गरिएका छन्।

तालिका नं. ३४ : कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरूको विवरण

सि.नं.	कृषि सेवाकेन्द्र र सम्पर्कस्थल	कार्यक्षेत्र
१	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय	सबै वडाहरुमा
२	कृषि सेवा केन्द्र, बाहाने	स्याउलीवाङ्ग, लिघा, खवाङ्ग, डामृ, लुङ्ग र फोप्ली

श्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान, २०७३

५.४.४ बाली पात्रो

तालिका नं. ३५ : बाली पात्रो

क्र.सं.	बाली	बाली लगाउने समय	बाली भित्र्याउने समय
१	धान वर्षे	जेष्ठ/ आषाढ	असोज / कार्तिक
२	मकै वर्षे	जेष्ठ / आषाढ	भदौ / असोज
३	मकै बसन्ते	माघ / फागुन	जेष्ठ / वैशाख
४	गहुँ	कार्तिक / मंसिर	चैत्र / वैशाख
५	तोरी	असोज / कार्तिक	माघ / फागुन
६	आलु	असोज / कार्तिक	माघ / फागुन
७	मसुरो	कार्तिक / मंसिर	फागुन / चैत्र
८	उखु	माघ / फागुन	पौष / माघ
९	चना	असोज / कार्तिक	फागुन / चैत्र
१०	मकै हिउँदे + तोरी	असोज / कार्तिक	पौष / माघ
११	सुर्यमुखी	माघ / फागुन	जेष्ठ / आषाढ
१२	तरकारी वर्षे	जेष्ठ / आषाढ	भदौ / असोज
१३	तरकारी हिउँदे	भदौ / असोज	मंसिर / फागुन
१४	तरकारी बसन्ते	पौष / माघ	वैशाख / आषाढ

श्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान, २०७३

५.४.५ कृषि बजारीकरण

नेपाल एक कृषि प्रधान देश हो तथापि यहाँको कृषि उपजले अपुग हुनगई आयातमा जिविका निरर्भर रहेको छ। नेपालको कुल जनसंख्याको दुई तिहाई जनसंख्याको पेशा कृषि हो। परम्परागत कृषिको कारण देशको अर्थतन्त्रमा भने कृषिले हिस्सा ओगट्न भने सकेको छैन। दैनिक जीवन गुजारा हुने किसिमको खेतिपाती गर्ने परिपाटीले कृषिमा व्यवसायिकरण हुन सकेको छैन। परम्परागत बजारीकरणमा उत्पादकहरुले असंगठीत रुपमा आफ्नो उपजको आफैं बजारीकरण गर्ने चलन थियो तर पछिल्ला दिनमा विविध खाले बजार श्रृंखला पार गर्दै

कृषि उपजहरुको बजारीकरणको नविन प्रचलन विकास हुन थालेको छ। गाउँपालिका निर्माणका प्रारम्भिक दिन देखि यहाँका कृषिजन्य वस्तु बजारीकरणका विभिन्न ढाँचाहरु अभ्यासमा आएका छन्। यद्यपि आजसम्म पनि व्यवस्थित कृषि बजार निर्माण भई नसके पनि बन्ने र बनाउने दिशामा भएका प्रयत्नहरुले कृषि बजारको क्रमिक विकासमा टेवा पुऱ्याएका छन्। गाउँपालिकामा विभिन्न बजारहरुबाट कृषि लगायत अन्य वस्तुहरुको (तरकारी, आलु, फलफूल) बजारीकरण हुने गरेको देखिन्छ। कृषकले उत्पादन गरेका कृषिजन्य वस्तुले सही बजार पाउनु पर्छ। कृषि क्षेत्रको समुचित विकास हुन सकेको खण्डमा समग्र देशको विकास हुन्छ तसर्थ यसको लागि कृषि वजारीकणलाई प्रोत्साहन गरी व्यवस्थित बनाउनु पर्ने देखिन्छ।

५.४.६ जग्गाको उर्वराशक्ति

गाउँपालिकाको ठूलो क्षेत्रफल पहाडी भूभागले ओगटेकोले कृषि उत्पादनको लागि उर्वर भूमि ३०.०१ रहेको छ। विगतमा नौबहिनी गाउँपालिकामा रहेको उर्वरा क्षेत्रलाई वैज्ञानिक कृषि प्रणालीमा आधारित भई पूर्ण सदुपयोग गर्न सकिएको छैन। गाउँपालिकाको पहाडी भूभागमा खाद्यान्न बाली, नगदे बाली तथा फलफूल र तरकारीको लागि उर्वर भूमि पाइन्छ भने वन क्षेत्रले ढाकेको क्षेत्रहरुमा डाँलेघाँस र खरघाँसको लागि उर्वरता रहेको पाइन्छ।

५.४.७ कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण

तालिका नं. ३६ : कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण

क्र.सं.	सहकारीको नाम	साविकका गा.वि.स.
१	हित कृषि सहकारी संस्था ली.	फोप्ली-१,लुप्लुङ
२	झाक्रीढुंगा कृषि सहकारी संस्था ली.	खवाङ-८
३	तिनचुले कृषि सहकारी संस्था ली.	लिघा-८
४	सिद्धवावा कृषि सहकारी संस्था ली.	डाम्री-७
५	हित कृषि सहकारी संस्था ली.	फोप्ली-१,लुप्लुङ

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान, २०७३

५.४.८ कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण

तालिका नं. ३७ : कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण

क्र. सं.	बालीको जात	पकेट क्षेत्र संख्या	पकेट क्षेत्र अन्तर्गतका स्थानहरु
१	खाद्यान्नवाली	२	लुंङ्ग
२	खाद्यान्न बीउवृद्धि (धान, मकै, गहुँ)	२	लुंङ्ग
३	ताजा तरकारी	४	लुंङ्ग
४	आलु	७	स्याउलीवाङ

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

नौबहिनी गाउँपालिकामा कृषि पेशा अगाल्ने परिवारको संख्या उच्च रहेको छ। कृषि पेशामा संलग्न श्रम शक्ति उच्च रहेको यस गाउँपालिकामा कृषि व्यवसायलाई प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले गाउँपालिकामा विभिन्न क्षेत्रलाई कृषि पकेट क्षेत्रको रुपमा विकास गरी नगदे, तरकारी, फलफुल, खाद्यान्न, मौरी पालन, उखुजस्ता कृषि उत्पादनको वृद्धि गर्न सक्ने प्रसस्त सम्भावना देखिन्छ।

५.४.९ जग्गाको उर्वराशक्ति

गाउँपालिकामा ३०.०१ प्रतिशत भू-भाग कृषि उत्पादनको लागि उर्वर भूमि रही आएको छ। कृषिका लागि उर्वर भूमिको पूर्ण सदुपयोग भने हुन सकेको छैन। गाउँपालिकाको समथर भू-भागमा खाद्यान्न बाली, नगदे बाली तथा फलफूल र तरकारीको लागि उर्वर भूमि पाइन्छ भने वन क्षेत्रले ढाकेको क्षेत्रहरुमा डाँलेघाँस र खरघाँसको लागि उर्वरता रहेको पाइन्छ।

५.४.१० एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण

गाउँपालिकाभरी पशुपंक्षी पालनमा आएको व्यवसायिकताको लहरसँगै भेटेरिनरी औषधीको व्यवसाय पनि निकै फस्टाउँदै गएको पाइन्छ। औषधी व्यवसायी संघ प्यूठानका अनुसार गाउँपालिकामा दर्ता भएका नभएका गरी आधा दर्जन भन्दा बढी भेटेरिनरी औषधी पसलहरु संचालित छन्। जसमध्ये दर्ता भएको भेटेरिनरी औषधी पसलको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ३८ : एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण

क्र.सं.	एग्रोभेटको नाम	साविकका गाविस	विक्रेताको नाम	कैफियत
१	राप्ती एग्रोभेट सेन्टर	बाहाने	रेशम बहादुर के.सी.	

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान २०७३

५.४.११ कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण

तालिका नं. ३९ : कृषि सहकारी संस्थाहरुको विवरण

क्र.सं.	सहकारीको नाम	ठेगाना	गरिरहेका काम
१	हित कृषि सहकारी संस्था ली.	फोप्ली-१,लुप्लुङ	मल बिउ बिक्री र ऋण लगानी
२	झाक्रीढुंगा कृषि सहकारी संस्था ली.	खवाङ-८	मल बिउ बिक्री र ऋण लगानी
३	तिनचुले कृषि सहकारी संस्था ली.	लिघा-८	मल बिउ बिक्री र ऋण लगानी
४	सिद्धवावा कृषि सहकारी संस्था ली.	डाम्री-७	मल बिउ बिक्री र ऋण लगानी

श्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यलिय, प्यूठान, २०७३

५.५ सिंचाइ

गाउँपालिका सतह एवम् भूमीगत जल सिंचाईको स्रोत पर्याप्त मात्रामा रहेको छ। कृषिको लागि उर्वर माटो भएको र गाउँपालिकामा ठूलो संख्यामा जनता कृषिमा निर्भर रहेको हुँदा प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गरी सबै खेतियोग्य जमिनमा सिचाई सुविधा पुऱ्याउन सके रोजगारीका अवसर बढ्नुका साथै कृषि उत्पादनमा पनि प्रशस्त वृद्धि हुने देखिन्छ।

तालिका नं. ४० : गाउँपालिकामा हाल उपलब्ध मुख्य मुख्य सिंचाईको विस्तृत विवरण

क.सं.	सिंचाई योजनाको काम	सिंचित हुने क्षेत्र	सिंचित क्षेत्रफल (हे)
१	भैसेटा कुलो सिं.यो.	फोप्ली	१५
२	आँप रुख खेत सिं.यो.	फोप्ली	२५
३	पिपलटारी सिं.यो.	लुंग	२५
	जम्मा		**६५**

श्रोत: सिंचाई डिभिजन कार्यालय, प्यूठान, २०७३

गाउँपालिकामा कूल खेती योग्य जमिन ६४०५ हे. मध्ये ६५ हे. (१.०१ प्रतिशत) जमिनमा वाह्रै महिना सिंचाई सुविधा छ ।जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

५.६ पशुपालन

गाउँपालिकामा विशेषगरी गाई, भैंसी, बाखा नै यहाँका मुख्य घरपालुवा जनावर हुन्। यसबाट गाउँपालिका बासीहरुको जीविकोपार्जनमा सुधार भैरहेको छ। पशुजन्य उत्पादनहरु जस्तै, दुध, दही, घिउ तथा मासुका लागि कुखुरा, खसी, बोकाहरुको बिक्रीबाट आम्दानी बढेको देखिन्छ।

पशुपालन व्यवसायलाई सुरक्षित राख्न पशु सेवा केन्द्र त्यस्तै गरि भेटेनरी सेवा पनि गाउँपालिकामा उपलब्ध रहेको छ। गाउँपालिकामा जिल्ला पशु सेवा कार्यालय बाहेक पशु सेवा विभाग अन्तर्गतका विभिन्न स्तरका कार्यालयहरु समेत कार्यरत रही आ-आफ्नो क्षेत्रमा सेवा पुऱ्याई रहेका छन्।

५.६.१ पशु नश्ल

गाउँपालिकामा पालन गरिने मुख्य पशुपंक्षीहरुमा गाई, भैंसी, भेंडा बाखा आदि रहेका छन्। सामान्यतया व्यवसायिक पशुपालनको विकाससँगै वर्णशंकर तथा उन्नत जातका पशुहरुको हिस्सा कुल पशुको तुलनामा वृद्धि हुँदै गएको पाइन्छ। गाई भैंसीमा कृत्रिम गर्भाधान सेवा उपलब्ध हुनु तथा बाखातर्फ उन्नत जातका बोकाहरुसँग प्रजनन् गराउने परिपाटी बसेको हुँदा यी जातका जनावरहरुमा वर्णशंकरको संख्या बढ्दो छ। तथापि बँधुवा पशुपालन पद्धतिको कमी, कमजोर पशु स्वास्थ्य व्यवस्थापन, कुपोषण तथा पशुपालन सम्बन्धी प्राविधिक ज्ञान तथा चेतनाको अभावको कारण वर्ण शंकरबाट उत्पादनमा खासै उत्साह थपिएको अवस्था छैन। त्यसैगरी ठूलो संख्यामा रहेका कम उत्पादक जनावरहरुले अपेक्षाकृत बढी उत्पादक जनावरहरुको आहारा खाई दिनु समेत यो क्षेत्रको समस्या हो। तसर्थ नश्ल सुधारमार्फत् नयाँ जन्मिएका जनावरका बच्चाहरुलाई भविष्यको राम्रो माउमा विकसित गर्ने कुरा मध्यनजर गरी थप कार्यक्रमहरु संचालन गर्नु आवश्यक छ।

सारांशमा, विगतका वर्षहरुमा गाउँपालिकाको पशुपालन क्षेत्रले विकास गरेको देखिन्छ। जसले गर्दा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनमा परिमाणात्मक विकास सम्भव भएको छ। तर हालको परिमाणात्मक विकासको गति सुस्त छ। पशु पालन क्षेत्रमा क्रमिक रुपमा व्यवसायिकता थपिएको छ तर पशुपंक्षीजन्य उत्पादन प्रशोधनका लागि उद्योग स्थापना खासै हुन सकेको पाईदैन। त्यसैगरी पशुपालनतर्फ गुणात्मक विकासको खाँचो सर्वत्र महसुस गरिएको छ। पशुपालनसँग आवद्ध श्रमिक तथा महिला वर्गहरुको उत्पादकत्व अति न्यून हुनु, युवा वर्गहरु विदेश पलायन हुनु र सो अनुरुप पशुपालनमा यान्त्रिकिकरण हुन नसक्नु, पशुपालन क्षेत्रमा पुँजी लगानीको आकार धेरै सानो हुनु तथा जनमानसमा पशुपालनको कृषि अर्थतन्त्रमा योगदानको बारेमा अज्ञानता आदि कारणले गर्दा पशुपालन क्षेत्रबाट आशातीत उपलब्धि हासिल हुन सकिरहेको छैन।

५.६.२ पशुपंक्षीमा लाग्ने रोगहरु

कृषकहरुको मुख्य आम्दानीको स्रोतको रुपमा रहेको पशुपंक्षीहरुको पालन यस गाउँपालिकामा निकै बढी मात्रामा रहेको देखिन्छ। गाउँपालिकामा देखिने पशु रोगहरूमा रेविज, खोरेत, पिपिआर, स्वाइन फिवर, भ्यागुते, चरचरे, नाम्ले, माटे, थुनेलो, प्रजनन् सम्बन्धि र जुका पर्दछन्। गाउँपालिकाको वन जंगलसँग जोडिएका वडाहरूमा एन्टी रेजिव खोप लगाउनुपर्ने देखिन्छ भने खोरेत पिपिआर स्वाइन फिवर जस्ता अत्यन्त संक्रामक रोगको प्रकोप पनि यस गाउँपालिकामा त्यत्तिकै रहेको पाइन्छ। यसका कारणहरूलाई हेर्दा, पशुको अवैध आयात र आवत जावत, दयनीय व्यवस्थापन, खोप लगाउनुपर्छ भन्ने चेतनाको कमी, आदि मान्न सकिन्छ। यि रोगको नियन्त्रणका लागि जिल्ला पशु सेवा कार्यालयबाट निरन्तर प्रयास भैरहेको देखिन्छ।

जिवाणुबाट हुने रोगहरूमध्ये भ्यागुत्ते, चरचरे विरुद्ध यस गाउँपालिकाका किसानहरूले खोप लगाउने गरेको पाइन्छ। तापनि यी रोगहरू फाट्टफुट रुपमा देखिने गरेका छन। गाउँपालिकामा स्वाइन फिवर, खोरेत,

रेविज विरुद्धको खोप कार्य समेत गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा समेत संचालन गर्न सकेमा धेरै हदसम्म रोग नियन्त्रण कार्य सफल हुने देखिन्छ। सामान्यतया पशुपंक्षीमा ठूलो महामारी फैलिएको पाइँदैन। तथापी यहाँका पशुपंक्षीहरुमा खोरेत, भ्यागुते, चरचरे, नाम्लेजुका, रेवीज जस्ता रोगहरुको प्रकोप रहेको छ भने पंक्षीहरुमा मुलत रानीखेत, गम्बोरा, सिआरडी र बर्डफ्लू मुख्य रुपमा लाग्ने गरेको छ।

५.६.३ गाउँपालिकामा दुग्ध बजारीकरण

नौबहिनी गाउँपालिकामा पशुपालन एक प्रमुख पेशाको रुपमा विकास भएको छैन। केहि कृषकले आ-आफ्नो आवश्यकता परिपुर्ति लागि गाई भैंसी पालन गरेता पनि दुग्ध बजारिकरण भने फस्टाएको देखिँदैन उत्पादित केही दुध स्थानीय बजारमा पसलले सानो परिमाणमा प्रयोगमा ल्याएता पनि अन्य घरमा नै विभिन्न किसिमले प्रयोग गरेको पाइन्छ। गाउँपालिकामा निजी स्तरका लघु दुग्ध उद्योगहरुको स्थापना भई जिल्लाका ग्रामीण क्षेत्रमा उत्पादित दुधले सबल बजार सञ्जाल पाउन सफल भएको छैन। गाउँ विकासको लागि पशुपालन व्यवसायमा संभावना रहेता पनि यसलाई सफल बनाउन सकेको देखिँदैन यसर्थ गाउँपालिकामा रहेको संभाव्यतालाई वास्तविकतामा बदल्न कदम चाल्नु पर्ने देखिन्छ।

५.७ निकासी पैठारी स्थिति

गाउँपालिकाबाट बाहिर निकासी हुने बस्तुहरूमा खाद्यान्न, तरकारी, फलफूल, दलहन, तेलहन र दैनिक उपभोग्य बस्तुहरू छन्। आयात गरिने बस्तुहरूमा घरायसी सामानहरू, चिनी, साबुन, इलेक्ट्रीक र इलेक्ट्रोनिक्स सामानहरू, कपडा, मसलाहरू, मैदा, मिश्रि, फलफुल तथा तरकारी रहेका छन्।

५.८ ढुवानी तथा भण्डार व्यवस्था

गाउँपालिकाभित्र उत्पादित मालसामानहरू गाउँपालिकाको एक ठाँउबाट अर्को ठाउँमा पुऱ्याउन ढुवानी साधानको रुपमा, ट्रक, ट्याक्टर, बस, जिप आदि रहेको छन्। गाउँपालिकाको क्षेत्रमा सडकको स्तर राम्रो नभएका क्षेत्रहरुमा ढुवानी गर्न समस्या भएको पाइन्छ। कतिपय ठाउँहरूमा विभिन्न खोलाहरूमा पुल नभएका कारण विशेषत वर्षातको समयमा आवागमनको समेत समस्या रहेको सन्दर्भमा मालसामान ढुवानी गर्ने समस्या झन टड्काराकको रुपमा रहेको छ। गाउँपालिकाको आन्तरिक ढुवानी प्रणालीलाई सुदृढ गर्न विभिन्न खोला तथा नदीहरुमा पुल निर्माण र सडक संजालहरूको स्तर उन्नती गर्नुपर्ने देखिन्छ।

गाउँपालिकामा कृषकहरूले खाद्यान्नको उचित दरभाउ पाएमा व्यापारीहरूलाई बिक्री गर्ने र व्यापारीहरूले त्यसरी खरिद गरेको खाद्यान्न आफ्नै गोदाममा जम्मा गरी ठूलो परिमाणमा बिक्री गर्दछन्। गाउँपालिकाका कृषकहरूको आलु, तरकारी तथा फलफुल सुरक्षित राख्न पर्याप्त मात्रामा शीत भण्डारको निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ।

५.९ स्थानीय कच्चा पदार्थको उपलब्धता र उपयोगको स्थिति

गाउँपालिकामा कृषिजन्य कच्चा पदार्थहरूमा धान, गहुँ, मकै, फलफुल, काष्ठजन्य र निर्माणजन्य आदि प्रमुख छन्। उपलब्ध स्रोत तथा कच्चा पदार्थको उच्चतम उपयोग हुन सकेको पाइदैन। व्यापारको प्रकृति अनुसार खाद्यान्न धान, गहुं, तोरी, काष्ठजन्य वस्तुहरु व्यापारीहरूले अन्य गाउँपालिकाहरुबाट आयात तथा निर्यात गर्ने गरेको पाइन्छ।

क) कृषि जन्य पदार्थ

गाउँपालिकामा कृषि जन्य कच्चा पदार्थहरू सिमित अन्नबाली तरकारी र फलफूलहरु हुन्। यी बस्तुहरुको व्यवसायिक उत्पादन गरी सबल बजारको व्यवस्था हुन सकेको छैन।

ख) बनजन्य

वन जंगलमा आधारित उद्योगमा श्रीखण्ड, रुद्राक्ष, साल, हो। साल, अल्लो, चिराँईतो सरकारले संकलन तथा विक्रि वितरण गर्ने मुख्य गाउँपालिकाका साथै अन्य छिमेकी जिल्लाहरुबाट आयात गर्ने गरेको पाइन्छ। गाउँपालिकामा उत्पादीत बाँसको प्रयोग उद्योगको रुपमा भएको पाईंदैन तर कृषकहरूले आफ्नो घरायसी प्रयोगमा अत्यधिकरुपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ।

५.१० अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू

गाउँपालिकामा आर्थिक विकास अन्तर्गत सेवामुलक व्यवसाय, ग्रामीण पर्यटन लगायत थप आर्थिक विकासका सम्भाव्यताका क्षेत्रहरू रहेका छन्। समग्रमा यस गाउँपालिकाको ग्रामीण क्षेत्रमा हेर्दा कृषि पेशा अंगाल्ने घर परिवारको संख्या अझै उच्च रहेको छ। गाउँपालिकामा रहेको खेतीयोग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे तरकारी बाली, फलफूल, उखु, तोरी, तरकारी मसला तथा जडीबुटी र पशुजन्य उत्पादन वृद्धि गर्न सकिने सम्भावनाहरू रहेको छ। आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सो को अधिकतम लागत मूल्यले गर्दा सो को प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि उत्पादनमा आवश्यकता अनुसार वृद्धि हुन सकेको छैन। जनचेतना, सीप तथा व्यवसायीकरणको अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने सम्भावनाहरू रहेको छ।

गाउँपालिकामा रहेको उर्वर भूमिमा वैज्ञानिक कृषि योजना निर्माण गरी उपयोग गर्न नसक्दा माटोको उर्वराशक्ति क्रमश: क्षीण हुँदै उत्पादन र उत्पादकत्वमा ह्रास आएको देखिन्छ। जथाभावी हुने गरेको वस्ती विकासलाई व्यवस्थित गर्नाको साथै पुराना परम्परागत कूलोहरूको मर्मत सुधार गरी माटोको उर्वरा शक्ति बढाई वातावरणीय प्रदुषण कम गर्न सकेमा भावी पुस्ताको लागि एउटा अनुकुल र सुरक्षित स्थानको जोहो गर्न सकिनेछ।

गाउँपालिकामा दुग्ध उत्पादन तथा पशुपंछी उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको हुँदा यो व्यवसायलाई व्यवसायिक रुपमा विस्तार गरी यातायात सेवालाई सर्वसुलभ तरिकाले उनीहरूको पहुँचसम्म विस्तार गर्न सकेको खण्डमा धेरैवटा स्थानहरूमा लघु दुग्ध चिस्यान केन्द्र, कोल्ड स्टोर खोल्न, मासुजन्य उद्योग, आदि विकास गर्न सकिनेछ। जसबाट रोजगार श्रृजना गरी समग्र गाउँपालिकाको आयमा वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।

यस गाउँपालिकामा भएका प्राकृतिक श्रोत र साधनलाई व्यवस्थित तथा वातावरणीय मित्रवत प्रविधि अपनाएर उचित प्रयोग गर्न सकेमा सो क्षेत्रले कतिपय ग्रामीण इलाकाहरूमा स्थानीय स्तरमा आवश्यक रोजगारीको स्थिति श्रृजना गर्नाको साथै स्थानीय श्रोत परिचालनमा समेत दिगोपना ल्याउन सकिने देखिन्छ।

गाउँपालिकामा भएका तालतलैयाहरूलाई माछापालन, सिंचाइ, पर्यटन प्रवर्द्धन लगायत जीविकोपार्जन र आर्थिक विकासका विविध क्षेत्रहरूमा परिचालन गर्न सकिने अवस्था रहेको छ। गाउँपालिकाले ओगटेका वन क्षेत्रहरु सालको वन, सल्लो, सिसौ, चिर लगायतको उच्च व्यवसायिक महत्त्वका वनस्पति प्रजातियुक्त वन क्षेत्र हुनु, वन क्षेत्रको पुनरुत्पादन दर राम्रो हुनु आदि कारणले गर्दा वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन मार्फत् जीविकोपार्जनमा टेवा पुऱ्याउन र राजश्वमा वृद्धि गर्न सकिने अवस्था रहेको छ। यसका अलावा जैविक विविधता संरक्षण प्रवर्द्धन, पर्यटन मार्फत् समेत आर्थिक विकासमा उपयोग गर्न सकिने अवस्था छ।

गाउँपालिकाका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहरूलाई संगठित र संस्थागत गरी वन क्षेत्रमा गैर काष्ठजन्य उत्पादनहरू जडिबुटीको खेतीको अलावा मह उत्पादनलाई पनि प्रवर्द्धन गरी बजारमुखी गर्न सकेमा सोक्षेत्रको आर्थिक उन्नती गर्न थप टेवा पुग्ने देखिन्छ।

गाउँपालिकाको नजिकमा विभिन्न धार्मिक तथा पर्यटकीय क्षेत्र भएको कारणले यहाँ पर्यटनको विशिष्ट सम्भावना रहेको छ। गाउँपालिकाको आसपासमा पर्यटकीय होटेल व्यवसायहरुबाट प्रशस्त लाभ लिन सकिने सम्भावना रहेको छ।

गाउँपालिका तथा देशमै बेरोजगारी समस्या एक चुनौती रहेकोले यस गाउँपालिका समेत त्यसबाट प्रभावित छ। सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा रोजगारीको प्रशस्त अवसरहरू नभएकोले बैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण बढेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाका युवाहरूलाई व्यावसायिक तथा सिपमुलक तालिम प्रदान गरी दक्ष जनशक्ति सिर्जना गर्न सकेमा गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा यस क्षेत्रले ठुलो योगदान पुऱ्याउनेसम्भावना देखिन्छ।

५.११ गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको विशिष्टिकरण

गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रमा वनपैदावार र प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण गरी सतह तथा भूमिगत सिंचाइमा आधारित दिगो कृषि प्रणालीलाई नै मेरुदण्डको रुपमा लिन सकिन्छ . कृषि, पशु एवम्म् वनजन्य कच्चा पदार्थको सुलभ उपलब्धता, गाउँपालिकामा कृषि, पशु, वनलगायतको उद्योगका साथै औषधीय पर्यटन (Medical tourism) समेतको विकासको सम्भावना रहेको छ। अर्थतन्त्रका यिनै विशिष्ट क्षेत्रहरूमा गाउँपालिकाको विशिष्टता एवम् प्राथमिकता केन्द्रित गर्नु उपयुक्त देखिन्छ।

५.१२ सहकारी संस्थाको विवरण

गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा यहाँका सहकारी संस्थाको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ। सहकारी संस्थाले स्थानीय स्तरको बचतलाई गाउँपालिका बाहिर जानबाट रोकी स्थानीय क्षेत्रमा विभिन्न आय मूलक कार्यमा लगानी गरिरहेका छन्। सहकारी संस्था प्रति जनताको अपनत्व बढी र प्रशासनिक झन्झट कमी हुने हुँदा वित्तिय क्षेत्रमा यहाँका जनताको पहुँच समेत बढेको छ।

तालिका नं. ४१ : सहकारी संस्थाको नामावली

क्र. सं.	फर्मको नाम	ठेगाना
१	मिलिजुली वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	फोप्ली-७, वास्कोट
२	कोठी हिमाल वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि..	लुङ-६, बहाने
३	दोभान वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	लुङ-९,
४	लिस्ने वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	फोप्ली-६,
५	नौबहिनी वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	स्याउलीवाङ-५
६	भुमेवराह सामुदायिक वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	खवाङ-४
७	कुल माके म. बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्थ लि.	लुङ-१
८	हित कृषि सहकारी संस्था ली.	फोप्ली-१,लुप्लुङ
९	झाकीढुंगा कृषि सहकारी संस्था ली.	खवाङ-८
१०	तिनचुले कृषि सहकारी संस्था ली.	लिघा-८
११	सिद्धवावा कृषि सहकारी संस्था ली.	डाम्री-७
१२	जनसेवा उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	फोप्ली-६
१३	लालीगुराँस उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	लिघा-५
१४	जनप्रिय उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	खवाङ-४
१५	पीपलटारी मौरीपालन सहकारी संस्था लि.	लुङ-९

स्रोत: जिल्ला समन्वय समिति,प्यूठान, २०७३

गाउँपालिकामा उद्योग व्यापार क्षेत्रमा लगानी गर्ने उद्देश्यका साथ बचत तथा ऋण, कृषि, बहुद्देश्यीय, उपभोक्ता, दुग्ध, विद्युत, तरकारी तथा फलफूल आदि प्रकृतिका सहकारी संस्थाहरूबाट कर्जा लगानी हुने गरेको छ। साथै नियमित रुपमा सदस्यहरूबाट बचत सङ्कलन पनि गर्दै आएको देखिन्छ। जसमा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था ६, बहुउद्देश्यीय १, कृषि ४, उपभोक्ता ३ र अन्य १ गरी जम्मा १५ वटा सहकारी संस्थाहरु संचालनमा रहेका छन्।

तालिका नं. ४२ : सहकारी संस्थाको विवरण

क्र.सं.	कार्य/प्रकृति	संस्था संख्या
१	बचत तथा ऋण	६
२	बहुउद्देश्यीय	१
३	उपभोक्ता	३
४	कृषि	४
५	अन्य	१
	जम्मा	१५

स्रोत: जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, २०७२/०७३ (सहकारी खेती प्रोफायल)

५.१३ संघ संस्था तथा विभिन्न समुहहरु

यस गाउँपालिकामा विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संघ संस्थाहरुले समुदायमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा आफ्ना कार्यक्रमहरु संचालन गरिरहेका छन्। यहाँ रहेका सरकारी संस्थाहरु क्रमश गाउँपालिका कार्यालय, स्वास्थ्य चौकी, इलाका हुलाक, अतिरिक्त हुलाक, इलाका प्रहरी, नेपाल टेलिकम, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, कृषि सेवा केन्द्र, पशु सेवा केन्द्र आदि रहेका छन्। यसैगरी गैरसरकारी संस्थाहरुमा महिला सशक्तिकरण (प्रगति समूह), प्रगतिशिल आमा समूह तथा नागरिक सचेतना केन्द्रबाट गाउँपालिका जनचेतना कार्यक्रमहरु संचालनमा रहेका छन्। यसका अतिरिक्त गाउँपालिकामा विभिन्न समूहहरु, युवा क्लबहरु, नागरिक समाज, राजनितिक दलहरु रहेका छन्।

तालिका नं. ४३ : नौबहिनी गाउँपालिकामा दर्ता भएका विभिन्न संघ संस्थाहरुको विवरण

क्र.सं.	संस्थाको नाम	ठेगाना
१	दलित वर्ग उत्थान कार्यक्रम, केन्द्रीय कार्यालय लुङ	लुङ, ६ प्यूठान।
२	जनजागृति कार्यक्रम खलंगा	लुङ, ६ प्यूठान।
३	श्रमजिवी सामुदायिक किसान संस्था स्याउलिवाङ	स्याउलिवाङ - १ प्यूठान।
४	स्वर्गद्धारी सामाजिक सेवा केन्द्र मंच विजुवार ६ प्यूठान	लुङ-३ प्यूठान
५	वास्कोट वहुउद्देश्यीय ग्रामीण संस्था	फोप्ली-७ प्यूठान।
६	दम्ती, स्याउलिवाङ मोटरवाटो उपभोक्ता समिति	लुङ्ग, १ प्यूठान

७	समाज सेवा युवा क्लव, खवाङ, २ प्यूठान	खवाङ - २ प्यूठान।
८	सयपत्री ग्रामिण विकास युवा मंच, डामृ प्युठान	डामृ - ७ प्यूठान।
९	एकिकृत विकास संघ	लुङ - ४ प्यूठान।
१०	बराह क्षेत्र स्वतन्त्र युवा क्लव	फोप्ली - २ प्यूठान।
११	सिर्जनसिल ग्रामिण दिगो विकास समाज नेपाल	लुङ - ३ प्यूठान।
१२	ग्रामिण विकास समाज नेपाल,खलंगा	लुङ्ग - ६ प्यूठान।
१३	जनएकता सामुदायिक विकास केन्द्र	लुङ्ग, ९प्यूठान।
१४	मिलिजुली युवा क्लव	खवाङ ५ प्यूठान।
१५	उमेशचन्द्र स्मृति प्रतिष्ठान नेपाल	लुङ्ग ९ प्यूठान।
१६	शान्ति समाज ग्रामिण विकास केन्द्र	फोप्ली १ प्यूठान।
१७	प्रगतिसिल युवा विकास समाज	लुङ्ग १ प्यूठान।
१८	स्वर्गद्धारी सामुदायिक संचार केन्द्र	फोप्ली २ प्यूठान।
१९	समुन्नत समावेसी नेपाल	लुङ ६ प्यूठान।
२०	जनचेतना महिला समुह	खवाङ ३ प्यूठान।
२१	लोकप्रेम ट्रृष्ट	लुङ्ग ६ प्यूठान।
२२	जिल्ला स्तरिय युवा शान्ति सन्जाल	खवाङ ४ प्यूठान
२३	आमा गोमा देवी ट्रृष्ट प्यूठान	लुङ्ग ९ प्यूठान
२४	समाज परिवर्तन युवा समुह	डामृ ४ प्यूठान
२५	प्यूठान सांस्कृतिक प्रतिष्ठान	स्याउलिवाङ ४ प्यूठान
२६	प्यूठान सेवा समाज वालवालिका संरक्षण तथा उद्धार कोष	लुङ्ग ६ प्यूठान
२७	पिफोर स्टार युथ क्लव	फोप्ली ४ प्यूठान
२८	रिजाल वन्धु समावेसी कुल लुङ्ग	लुङ्ग ५ प्यूठान

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान, २०७४

खण्ड ६ : भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार

६.१ यातायात

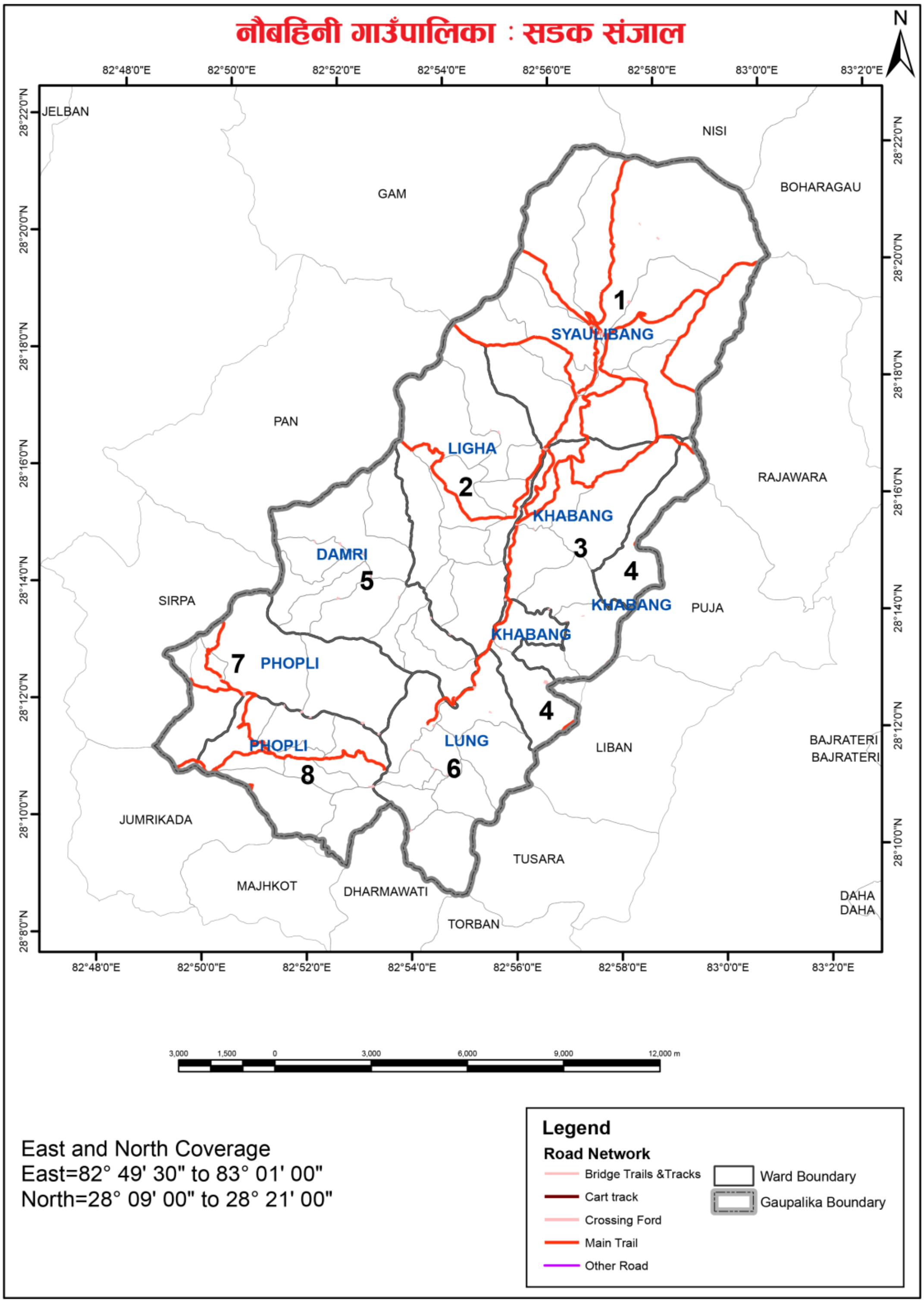

नक्सा १४ : नौबहिनी गाउँपालिकामा सडक सञ्जाल

(क) बिद्यमान सडक सञ्जाल

गाउँपालिकामा साविकका सबै वडाहरुमा कच्ची सडक रहेको छ। गाउँपालिकामा भएका केहि सडकमा मात्र नियमित रुपमा यातायात चल्ने गरेको पाइन्छ र केहि सडक नियमित रुपमा यातायात नचल्ने अवस्थामा रहेको छन्। गाउँपालिकामा कच्ची सडकहरुको स्तर उन्नती तिव्र रुपमा गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै गाउँपालिकाका विभिन्न स्थानमा सडक यातायातलाई विस्तार गर्ने र सम्पूर्ण गाउँबासीहरुलाई सहज यातायातको व्यवस्था गर्ने क्रम जारी छ।

(ख) यातायात सेवा

यस नौबहिनी गाउँपालिकाका सबै क्षेत्रहरूमा बाह्रै महिना चल्ने सडक सञ्जाल विस्तार हुन सकेको देखिँदैन। गाउँपालिकामा उत्पादित विभिन्न कृषि उपजहरू जस्तै खाद्यान्न, तरकारी आदिलाई गाउँपालिकाका सबै वडाहरुमा बाह्रै महिना सवारी साधन चल्ने सडकको सुविधा नभएकाले उत्पादित वस्तुलाई बजारसम्म पुऱ्याउन कठिनाई भएको देखिन्छ। गाउँपालिकाका सबै वडाहरुमा बाह्रै महिना सवारी साधन चल्ने सडकको विस्तार नभएकोले आन्तरिक यातायातको भरपर्दो सुविधा नभएको हुँदा गाउँपालिकाबासीहरुलाई समयमै आवश्यक उपचार तथा औषधिको सेवा र बजारमा पहुँच पुऱ्याउन सकिएको छैन। गाउँपालिकामा यातायातका विभिन्न साधनहरूको उपयोग भएको देखिन्छ। गाउँपालिकामा ट्रेक्टर, जिप, कार, बस, ट्याक्सी, मोटरसाइकलहरूको समेत उपयोग गरिएको देखिन्छ। गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा बाह्रै महिना सुचारु हुने गरी सडकमार्गहरूको स्तर उन्नति गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सडक यातायताको लागि आवश्यक विभिन्न पूर्वाधारहरू जस्तै सवारी साधान पार्किङ स्थल, बस स्टप, यात्रु प्रतिक्षालय, सडक बत्ती, सडक सङ्केत चिह्न, बसको अन्तिम बिसौनी सम्बन्धी सेवा सुविधाहरू व्यवस्थित रुपमा विकास गर्नु पर्ने देखिन्छ।

तालिका नं. ४४ : गाउँपालिका स्थित सडकहरुको विवरण

क्र.सं.	सडक कि.मी.				कैफियत
	साविक गाविस	पिच सडक	ग्राभेल	कच्चि	
१	स्याउलिवाङ			१३	
२	खवाङ			१५	
३	लिघा			१४	
४	डाम्री			१९	
५	फोप्ली			१५	
६	लुङ			३१	

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान, २०७३

त्यसैगरी विभिन्न प्रयोजनको लागि गाउँपालिकावासीलाई गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालयमा धाउनु पर्ने हुन्छ। तालिकामा विभिन्न वडाहरुबाट गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालयसम्मको दुरी उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ४५ : गाउँपालिका केन्द्र सम्म पुग्न लाग्ने अनुमानित समय

वडा नं.	Roadhead वाट गाउँपालिका केन्द्र पुग्न लाग्ने समय	सेवा प्राप्त गरीफर्कन लाग्ने समय
१	३ घण्टा	४ घण्टा
२	१ घण्टा	१ घण्टा
३	१ घण्टा	१ घण्टा
४	१ घण्टा	१ घण्टा
५	२ घण्टा	३ घण्टा
६	२ घण्टा	२ घण्टा

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान, २०७३

६.२ संचार

अत्यधिक सन् १९९० सालसम्म संचार माध्ययमहरु सिमित थिए। हाल पत्रपत्रिका, रेडियो र टि.भि.को प्रयोग अत्यधिक मात्रामा बढ्दै गएको छ। नौबहिनी गाउँपालिकामा एफ.एम स्टेसनहरु र रेडियो नेपाल लगायत विभिन्न स्टेसनहरु जिल्ला तथा केन्द्रबाट नै सिधा प्रशारण हुन्छन्। गाउँपालिकामा सेवा नेपाल टेलिकम र एनसेल दुवैको सेवा उपलब्ध छ । गाउँपालिकामा NCell, NTC आदि कम्पनीहरुले इन्टरनेट सेवा पुऱ्याउँदै आइरहेका छन् भने स्याटेलाइट च्यानलहरुबाट गाउँपालिकाबासीहरुले मनोरन्जनात्मक कार्यक्रमहरु हेर्ने गरेको पाइन्छ।

६.२.१ टेलिफोन/मोबाइल

सञ्चार प्रणालीको विवेचना गर्दा यस गाउँपालिकाका वडाहरुमा मोबाइल सेवा नेपाल टेलिकम, एनसेल जस्ता कम्पनीहरूले उपलब्ध गराएको देखिन्छ। ग्रामिण क्षेत्रहरुमा पातलो र छरिएको वस्ती भएकोले, केवल नेटवर्कबाट टेलिफोन सेवा पुऱ्याउन प्राविधिक कठिनाइको साथै, बढी खर्चिलो हुने देखिएकोले त्यस्ता स्थानहरूमा वायरलेस प्रणालीबाट सेवा पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ।

६.२.२ हुलाक सेवा

गाउँपालिकामा आधा शताब्दीदेखि सञ्चार क्षेत्रमा सेवा पुऱ्याइरहेको हुलाक सेवा हाल गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरुमा कार्यरत छ। गाउँपालिकाभित्र र गाउँपालिका बाहिर एवम् विदेशमा समेत हुलाक सेवा प्रदान गरिरहेको छ। हुलाक सेवा अन्तर्गत साधारण चिठीपत्रहरू, रजिष्ट्री पत्रहरू, बिमा पुलिन्दा, धनादेश सेवा र बचत सेवाहरू सञ्चालित छन्। यद्यपी संचार र यातायातको तीब्र र उच्च विकासले हुलाक सेवा प्रयोगकर्ताको संख्या न्यून हुँदै गैरहेको छ।

६.३ विद्युत

६.३.१ बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

यस नौबहिनी गाउँपालिकाका विद्युत मर्मत संभार, महसूल असुली तथा विद्युतीकरण योजनाको कार्यान्वयन नेपाल विद्युत प्राधिकरणले गर्दै आएको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ (सन् २०११) को नतिजाअनुसार दैनिक बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनमा मट्टितेल प्रमुख स्रोतको रुपमा रहेको देखिन्छ। गाउँपालिकामा बत्ती बाल्न मट्टितेल प्रयोग गर्नेको घरधुरी संख्या १,६६६ (२८.६८ प्रतिशत) रहेको छ। त्यस्तै गाउँपालिकाका कुल घरधुरीको १६१४ (२७.८४ प्रतिशत) ले बिजुली, ४९६ (८.५४प्रतिशत) ले सोलार र १५(०.२६ प्रतिशत) घरधुरीले गोबर ग्याँसको प्रयोग गरेको देखिन्छ। त्यस्तै वडागतरुपमा सबैभन्दा बढी विद्युत प्रयोग गर्ने वडा नं. ६ रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ४६ : बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने श्रोत

वडा	बिजुली	मट्टितेल	गोबरग्याँस	सोलार	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	४५७	१५५	२	१	१९	२	६३६
२	०	१४८	१	३९	३९३	७	५८८
३	२	६०	२	६८	३९१	२	५२५
४	७	१००	०	१८६	३२९	०	६२२
५	४	३८१	२	९५	४००	०	८८२
६	७६२	२२५	७	८	१७	०	१,०१९
७	१	२३०	०	९४	२७२	०	५९७
८	३८४	३६७	१	५	१८१	२	९४०
जम्मा	१,६१७	१,६६६	१५	४९६	२,००२	१३	५,८०९
प्रतिशत	२७.८४	२८.६८	०.२६	८.५४	३४.४६	०.२२	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

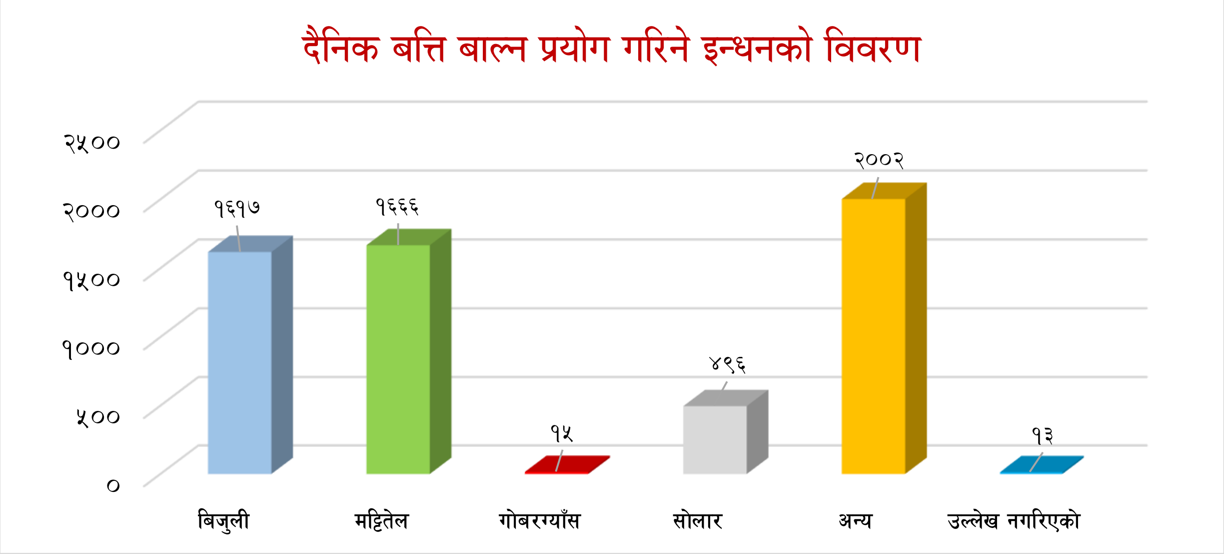

६.३.२ जलविद्युत आयोजना सम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ४७ : गाउँपालिकामा भएका जलविद्युत आयोजनाहरुका विवरण

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	साविकका गाविस	उत्पादन क्षमता (कि.वा.)	घरधुरी संख्या
१	पधेराकोट	स्याउलिवाङ्ग ४,५,६,७	१६	२०५/११००
२	खारा खोाला	स्याउलिवाङ्ग ८	८	८५/४८१
३	सारीमा खोला	स्याउलिवाङ्ग १,२,३	१८	२११/११९०

श्रोतः जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान, २०७४

नौबहिनी गाउँपालिकामा हाल ३ वटा जलविद्युत आयोजनाहरु सञ्चालनमा आएका छन्। जसमध्ये पधेराकोट विद्युत आयोजनाले १६ कि.वा. विद्युत उत्पादन गरेर करिब २०५ घरधुरीलाई विद्युत सेवा दिइरहेको छ, खारा खोलाले ८ कि.वा. विद्युत उत्पादन गरेर करिब ८५ घरधुरीलाई विद्युत सेवा दिइरहेको छ भने सारीमा खोलाले १८ कि.वा. विद्युत उत्पादन गरेर करिब २११ घरधुरीलाई विद्युत सेवा दिइरहेको छ जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

६.३.३ खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

तालिका नं. ४८ : खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

वडा	काठ/दाउरा	मटीतेल	एल.पी. ग्याँस	गुइँठा/ठोरहा	गोबरग्यास	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	६३१	३	०	०	०	०	२	६३६
२	५७८	१	०	०	२	०	७	५८८
३	५२१	०	०	०	२	०	२	५२५
४	६२०	०	०	०	२	०	०	६२२
५	८७८	३	०	१	०	०	०	८८२
६	९७७	३	३७	१	१	०	०	१,०१९
७	५९७	०	०	०	०	०	०	५९७
८	९३२	३	०	२	०	१	२	९४०
जम्मा	५,७३४	१३	३७	४	७	१	१३	५,८०९
प्रतिशत	९८.७१	०.२२	०.६४	०.०७	०.१२	०.०२	०.२२	१००

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

२०६८ को जनगणना अनुसार नौबहिनी गाउँपालिकामा परिवारमा खाना पकाउन प्रयोग गरिने प्रमुख इन्धनको रूपमा काठ तथा दाउरा सबैभन्दा बढी ५,७३४ (९८.७१ प्रतिशत) रहेको छ। यसैगरी दोस्रोमा एल.पी. ग्याँस प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या ३७ (०.६४ प्रतिशत), मट्टीतेल प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या १३ (०.२२प्रतिशत) रहेका छन् भने गोबरग्याँस प्रयोग गर्ने घरधुरी ७ (०.१२ प्रतिशत) र सबैभन्दा कम गुइँठा/ठोरहा ४ (०.०७ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। वडागत रुपमा सबैभन्दा बढी काठ तथा दाउरा प्रयोग गर्ने वडा नं. ६ मा ९७७ घरधुरी संख्या रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

वैकल्पीक उर्जाको वर्तमान स्थिति र जनताले यस क्षेत्रमा देखाएको आकर्षणलाई हेर्दा वैकल्पिक उर्जाको क्षेत्रमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ। यहाँका केही भागहरुमा गोबरग्याँसको लागी उपर्युक्त तापक्रम रहेको र पशुहरुबाट प्राप्त गोबरलाई पूर्णरुपमा प्रयोग गर्न सके वन अतिक्रमण रोकिनुको साथै नागरिकहरुको स्वास्थ्यमा पर्ने नकारात्मक असर समेत न्यून हुने हुँदा यसको लोकप्रियतामा वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ।

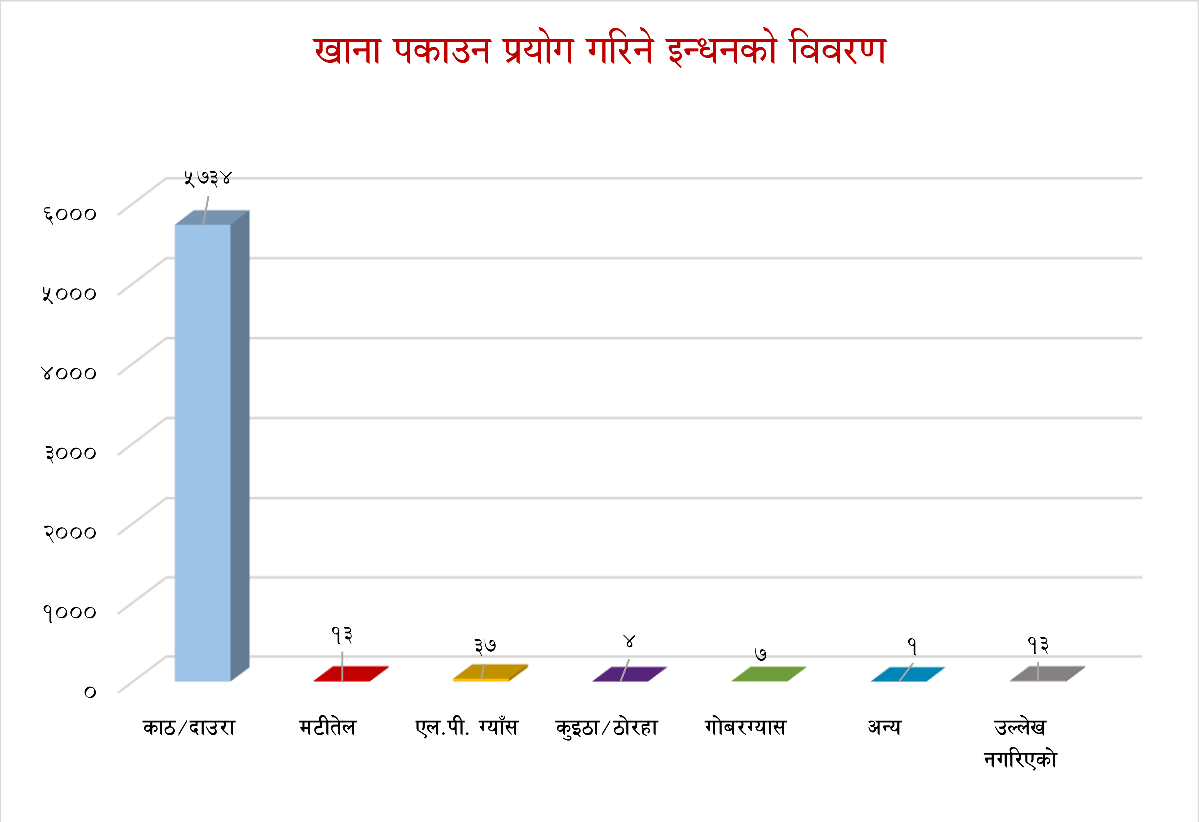

खण्ड ७ : सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा

७.१ शिक्षा

चौधौ योजनाको ५ वटा रणनीतिक स्तम्भहरुमध्ये शैक्षिक पूर्वाधारको विकास र गुणस्तर वृद्धि पनि एक हो। कुनै पनि देशको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा शिक्षाले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ। यसलाई मानव विकासको सूचकको रूपमा लिइन्छ। यसै सिलसिलामा यहाँ नौबहिनी गाउँपालिकाको शैक्षिक स्थिती देखाउन खोजिएको छ। विकासको प्रमुख आधारशिला शिक्षा नै हो, शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभाहरूको विकास हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त रहिआएको छ। सचेत, अनुशासित तथा उत्पादनशिल जनशक्ति निर्माण गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्रको नै सर्वोपरि भूमिका अनिवार्य रहन्छ। योजना निर्माणमा गरिबी निवारण तथा चौतर्फी विकासका लागि शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संशाधन विकासको एक शसक्त माध्यमको रुपमा नीतिगत रुपमा अबलम्बन गरिएको छ। नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३, धारा ३१ शिक्षा सम्बन्धी हक मा देहायबमोजिमको व्यवस्था गरिएको छ।

१. प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुनेछ।

२. प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र नि:शुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा नि:शुल्क पाउने हक हुनेछ।

३. अपांगता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम नि:शुल्क उच्च शिक्षा पाउने हक हुनेछ।

४. दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाइ सम्बन्धी अपांगता भएका नागरिकलाई सांकेतिक भाषाको माध्यमबाट कानून बमोजिम नि:शुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ।

५. नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानून बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुनेछ।

संविधान तथा योजनाको ठूलठूला वहस भएता पनि शिक्षाको हकमा विश्वको सामु तुलनात्मक अध्ययन गर्दा उल्लेखनीय विकास भने भएको देखिँदैन। शिक्षाले ज्ञान र सिपको प्रयोगात्मक परिवर्तन ल्याउने, पिछडिएको, विपन्न र अभावग्रस्त वर्गको पक्षपोषण गर्ने, अवोध बालबालिका एवम् आवाज विहिनका पक्षमा रही देशलाई समृद्ध बनाउने परिकल्पनालाई साकार पार्नुपर्दछ। देशका लागि आवश्यक नेतृत्वदायी क्षमताको विकास, अथकरूपमा सिक्ने र सिकाउने प्रवृति, सामाजिक र मानवीय मूल्यमान्यता र आत्मविश्वास जस्ता आधारभूत समग्र पक्षको विकास गर्न सघाउनु नै गुणस्तरीय शिक्षाको विशेषता हो। यस्तो शिक्षामा विश्लेषणात्मक र मौलिक सोचको पर्याप्तता हुनुपर्छ। निर्दिष्ट सिकाइमात्र स्तरीयता होइन। आज व्यावहारिक परिवर्तन, श्रमसँगको

आस्था, जीवनोपयोगी खोज अनुसन्धान, सान्दर्भिकता देश र संस्कृतिप्रति प्रेम, नैतिक जिम्मेवारी, मौलिकरूपमा विज्ञानको उपयोग गर्न स्तरीय शिक्षाको आवश्यकता छ ।

शिक्षाको स्तरीय विकासले मात्र देशमा रोजगारीको अवसर, कलकारखानाको विकास, सुविधाको पहुँच, प्रविधिको विस्तार, उत्पादनमुखी कृषि, आयमुखी व्यवसाय, स्थानीय साधनश्रोतको प्रचुर सदुपयोगले जनताको जीवनस्तर उकास्न सकिन्छ ।

शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै सिलसिलामा यस नौबहिनी गाउँपालिकाको शैक्षिक स्थिती देखाउन यहाँको साक्षरता स्थिति, शिक्षण संस्थाको विवरण, शिक्षक दरबन्दी विवरण, विद्यार्थीको भर्ना, तहगत तथा विषयगत शैक्षिक विवरण देखाउन खोजिएको छ जसबाट नौबहिनी गाउँपालिकाको शैक्षिक अवस्थालाई बुझी अगामी दिनमा सुधार गर्न नीति तथा कार्यक्रम बनाउन सकिन्छ ।

७.२ साक्षरता स्थिति

सामाजिक एवम् मानव विकासको एक महत्त्वपूर्ण आयामको रुपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा नौबहिनी गाउँपालिका यस प्यूठान जिल्लाका अन्य गाउँपालिकाको तुलनामा धेरै पछाडि रहेको देखिन्छ। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाको साक्षरता दर ५४.५८ प्रतिशत (नेपालको ६५.९४ प्रतिशत) रहेको छ। लैंगिक हिसाबले यो गाउँपालिकामा पनि अन्यत्र झैं धेरै विभेद रहेको पाइन्छ। जस्तै: यस गाउँपालिकाको पुरुषको साक्षरता दर ६८.२९ प्रतिशतको तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ४४.२७ प्रतिशत मात्र रहेको छ। पुरुष र महिलाको साक्षरता दरमा लगभग २४.०२ प्रतिशतको फरक देखिन्छ। सबैभन्दा अग्रस्थानमा रहेको काठमाण्डौ जिल्लाको साक्षरता दर ८६.२५ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको रौतहट जिल्लाको साक्षरता दर ४१.६९ प्रतिशत रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ४९ : साक्षरता दर

वडा नं.	पढ्न र लेख्न सक्ने		पढ्न मात्र सक्ने		पढ्न र लेख्न नसक्ने		उल्लेख नगरिएको		जम्मा		जम्मा
	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	
१	८६३	६९९	६	१४	४४८	९४७	०	०	१,३१७	१,६६०	२,९७७
२	७९५	४९९	५१	४४	४९१	१०६२	०	०	१,३३७	१,६०५	२,९४२
३	६५३	५५०	६६	७७	३०१	६७४	०	०	१,०२०	१,३०१	२,३२१
४	७७९	६४६	६८	११७	२६५	६८९	२	१	१,११४	१,४५३	२,५६७
५	९९०	७५४	१४	२९	७०९	१३७५	०	०	१,७१३	२,१५८	३,८७१
६	१४१८	१४६४	१५	१२	२२०	८०७	०	०	१,६५३	२,२८३	३,९३६
७	७६९	६८८	२२	३४	२३०	६९४	०	०	१,०२१	१,४१६	२,४३७
८	११७४	९०२	४२	५१	५०५	११८०	०	०	१,७२१	२,१३३	३,८५४
जम्मा	७,४४१	६,२०२	२८४	३७८	३,१६९	७,४२८	२	१	१०,८९६	१४,००९	२४,९०५
प्रतिशत	६८.२९	४४.२७	२.६१	२.७०	२९.०८	५३.०२	०.०२	०.०१	१००.००	१००.००	

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

नौबहिनी गाउँपालिकाको साक्षरताको स्थिति वर्णन गर्नुपर्दा सबै भन्दा बढि साक्षरता दर वडा नं. ६ मा ७३.२२ प्रतिशत रहेको छ जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ८५.७८ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ६४.१३ प्रतिशत रहेको छ। त्यस्तै गरि सबै भन्दा कम साक्षरता दर वार्ड नं. २ मा रहेको छ। जसमा कुल साक्षरता दर ४३.९८ प्रतिशत रहेको छ। जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ५९.४६ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ३१.०९ प्रतिशत रहेको छ। माथिको तथ्यांकलाई हेर्दा यस नौबहिनी गाउँपालिकाले शैक्षिक क्षेत्रमा विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ।

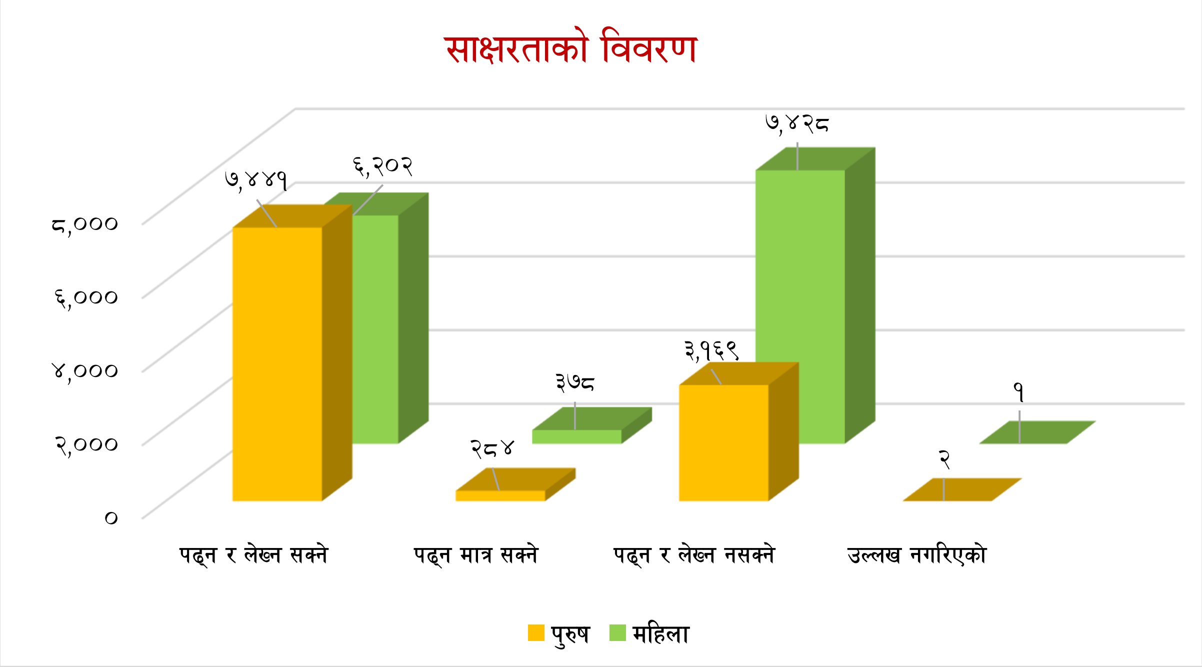

७.२.१ शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

तालिका नं. ५० : शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

लिङ्ग	स्कूल नगएको	प्राथमिक तह	नि.मा.वि. तह	मा.वि. तह	एस.एल.सी. तह	प्रमाणपत्र तह	स्नातक तह	स्नातकोत्तर तह र सोभन्दा माथी	अन्य	अनौपचारिक शिक्षा	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
पुरुष	७३९	४७१३	११९६	४१४	३७१	१७०	५५	११	१	४३७	१३	८,१२०
महिला	६७९	४०६०	८६८	२५६	२४३	८८	७	३	२	५८०	१९	६,८०५
जम्मा	१,४१८	८,७७३	२,०६४	६७०	६१४	२५८	६२	१४	३	१,०१७	३२	१४,९२५
प्रतिशत	९.५०	५८.७८	१३.८३	४.४९	४.११	१.७३	०.४२	०.०९	०.०२	६.८१	०.२१	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

यस तालिकामा नौबहिनी गाउँपालिकामा विभिन्न शैक्षिक तह उर्त्तीण गरेका जनशक्ति देखाइएको छ। जसमा ८,७७३ (५८.७८ प्रतिशत) प्राथमिक तह, २,०६४ (१३.८३ प्रतिशत) नि.मा.वि. तह, ६४०(४.४९ प्रतिशत) मा.वि. तह, ६१४ (४.११ प्रतिशत) एस.एल.सी. तह, २५८ (१.७३ प्रतिशत) प्रमाणपत्र तह, ६२ (०.४२

प्रतिशत) स्नातक तह, १४ (०.०९ प्रतिशत) स्नातकोत्तर तह सोभन्दा माथिको र १,४१८ (९.५० प्रतिशत) जना स्कुल नगएको देखिन्छ। गस गाउँपालीकामा अनौपचारिक शिक्षामा पनि धरै रुचि देखिएको पाइयो र अनौपचारिक शिक्षा १,०१७ (६.८१ प्रतिशत) ले हासिल गरेको देखिन्छ, जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

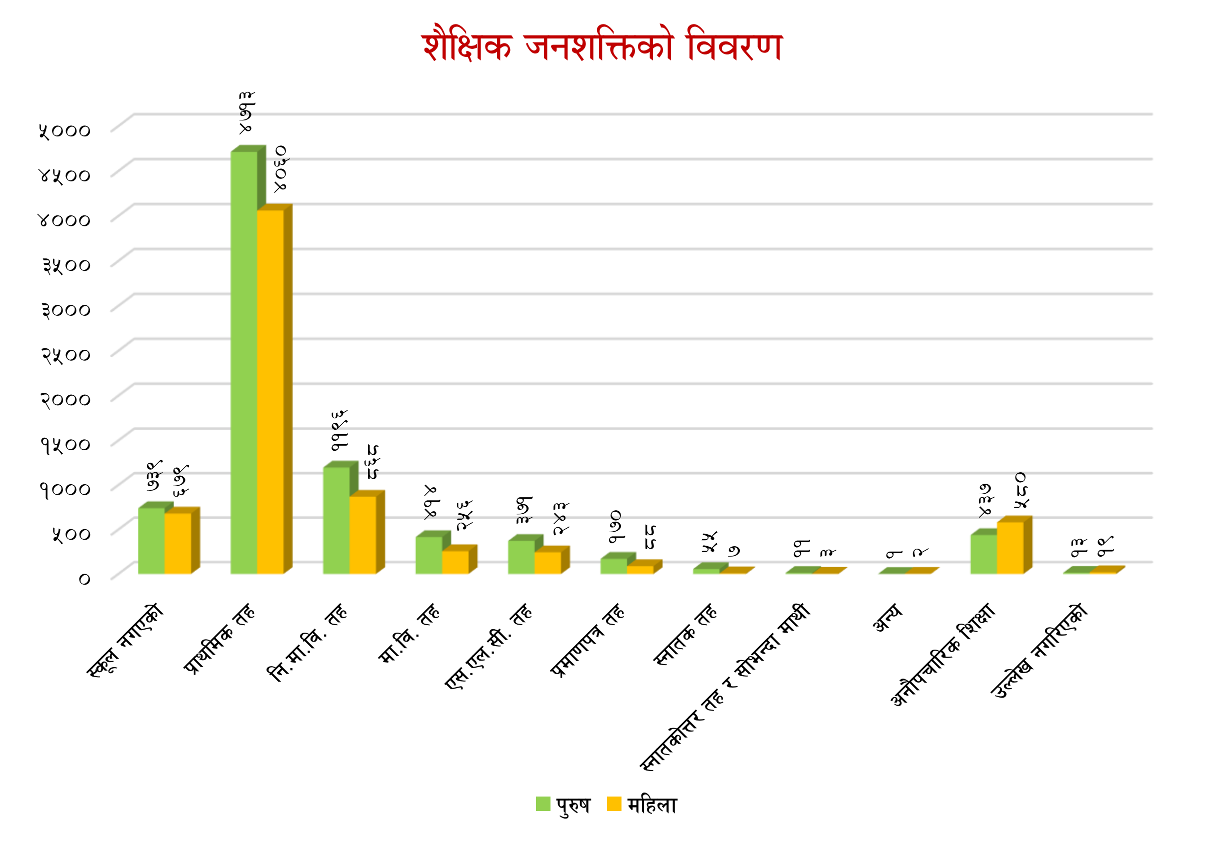

७.२.२ विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

तालिका नं. ५१ : विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

	मानविकी र कला	व्यापार र प्रशासन	शिक्षा	विज्ञान	स्वास्थ्य	इन्जिनीयरिङ र निर्माण	कानुन	सामाजिक र व्यवहारिक विज्ञान	गणित र तथ्याङ्क	कृषि, वन र मत्स्य	कम्प्युटिङ्ग	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
जम्मा	९९	३९	१४५	१५	५	१	३	८	४	२	१	१२	**३३४**
प्रतिशत	२९.६४	११.६८	४३.४१	४.४९	१.५०	०.३०	०.९०	२.४०	१.२०	०.६०	०.३०	३.५९	**१००**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा गाउँपालिकामा विभिन्न संकायमा अध्ययन गरेका शैक्षिक जनशक्तिको विवरणलाई तालिकामा देखाइएको छ। जस अनुसार यस गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढी शिक्षा विषय लिएर पढ्नेको संख्या १४५(४३.४१ प्रतिशत) रहेको छ भने दोस्रोमा मानविकी र कला विषय लिएर पढ्नेको जनसंख्या ९९ (२९.६४प्रतिशत), तेस्रो स्थानमा व्यापार र प्रशासन विषय लिएर पढ्नेको संख्या ३९ (११.६८ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

विषयत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

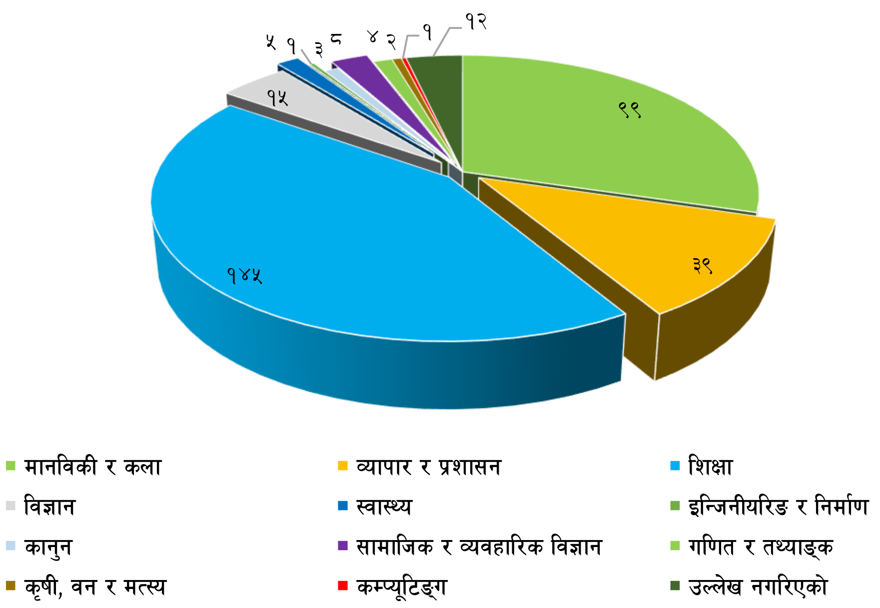

७.२.३ उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण

तालिका नं. ५२ : उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण

विवरण	उमेर समूह		कुल जनसंख्या		विद्यालय गइरहेको जनसंख्या			
		पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत
पूर्व प्रा.वि. .नर्सरी, (किन्डरगार्डन) जाने उमेर समूह	३-४ वर्ष	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A
आधारभूत तहमा जाने उमेर समूह (कक्षा १-८)	५-१२ वर्ष	२,५२४	२,२७८	४,८०२	२,४९३	२,२२७	४,७२०	९८.२९
मा.वि. जाने उमेर समूह (कक्षा ९-१०)	१३-१४ वर्ष	१९	१६	३५	१७	१४	३१	८८.५७
उच्च मा.वि. जाने उमेर समूह (१०+२)	१५-१७ वर्ष	२	०	२	२	०	२	१००.००
जम्मा		२,५४५	२,२९४	४,८३९	२,५१२	२,२४१	४,७५३	

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

नोट : शंसोधित नयाँ शिक्षा ऐन अनुसार कक्षा १ देखि ८ सम्मको तहलाई आधारभूत तह र कक्षा ९ देखि १२ सम्मलाई माध्यमिक तहमा घोषणा गरिएको छ। त्यस्तै कक्षा १ भन्दा मुनिको तहलाई बाल विकास भनेर नामाकरण गरिएको छ।)

यस तालिकामा स्कुल जाने उमेर समुहको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्याको तुलनात्मक विवरण उल्लेख गरिएको छ। जसमा ३ देखि ४ वर्ष उमेर समुहका बालबालिका मध्ये कोही पनि स्कुल नगएको देखिन्छ। ५ देखि १२ वर्ष उमेर समुहको जनसंख्या मध्ये ९८.२९ प्रतिशत स्कुल गएको देखिन्छ भने १.७१ प्रतिशत स्कुल गएको देखिदैन त्यस्ते १३ देखि १४ वर्ष उमेर समुहको जनसंख्याको ८८.५७ प्रतिशत संख्या स्कुल गएको देखिन्छ भने ११.४३ प्रतिशत स्कुल गएको देखिदैन। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

७.२.४ गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण

विकासको प्रमुख आधारशिला शिक्षा नै हो, शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभाहरूको विकास हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त रहिआएको छ। सचेत, अनुशासित तथा उत्पादनशिल जनशक्ति निर्माण गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्रको नै सर्वोपरि भूमिका अनिवार्य रहन्छ। गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रमा धेरै प्रयास भएता पनि अपेक्षित उपलब्धि भने प्राप्त गर्न सकिएको छैन। तथापि योजनाबद्ध रूपमा शैक्षिक पूर्वाधार एवम् सेवा विस्तार गर्ने प्रयास हुँदै आएको छ। योजना निर्माणमा गरिवी निवारण तथा चौतर्फी विकासका लागि शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संशाधन विकासको एक शसक्त माध्यमको रूपमा नीतिगत रूपमा अबलम्बन गरिएको छ।

शिक्षा क्षेत्रको परिसुचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै अनुरूप यस गाउँपालिकामा आ.व. २०७२/७३ सम्म सञ्चालन भैरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण निम्न तालिकामा दिइएका छन्।

तालिका नं. ५३ : गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरुको विवरण

संचालित कक्षा	सामुदायिक	संस्थागत	जम्मा
प्रा.वि. तह संचालन (१-५)	२४	२	२६
नि.मा.वि. तह संचालन (१-८)	६	१	७
मावि तह संचालन (१-१०)	९	०	९
उमावि तह संचालन (१-१२)	०	०	०
जम्मा	३९	३	४२

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, प्यूठान २०७३

गाउँपालिकामा पठनपाठनका लागि प्रावि सङ्ख्या २६, नि.मा.वि. ७, मावि ९, उमावि ० गरी जम्मा ४२ वटा शिक्षण संस्थाहरु रहेका छन्। यसमा निजी क्षेत्रले पनि आंशिक रुपमा योगदान पुऱ्याउँदै आएको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ५४ : गाउँपालिकामा शिक्षण पेशामा संलग्न स्थायी तथा अस्थायी शिक्षक विवरण

लिङ्ग	स्थायी	अस्थायी	जम्मा
पुरुष	५०	६४	११४
महिला	१०	३९	४९
जम्मा	६०	१०३	१६३

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, प्यूठान, २०७३

यस गाउँपालिकामा स्थायी शिक्षक पुरुषमा ५० जना छन् र स्थायी शिक्षक महिलामा १० जना छन्। अस्थायी शिक्षक पुरुषमा ६४ जना र अस्थायी शिक्षक महिलामा ३९ जना रहेको दखाइएको छ। गाउँपालिकामा कुल शिक्षक पुरुषमा स्थायी र अस्थायी समेटेर ११४ जना छन् भने कूल शिक्षक महिलामा स्थायी र अस्थायी समेटेर ४९ जना छन्। तथ्यांकले गाउँपालिकामा शिक्षण पेशामा महिलाको संलग्नता पुरुषको भन्दा धेरै कम रहेको देखाउँछ जुन तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

७.२.५ शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू

- ✓ **विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति उच्च हुनु :** विद्याथीहरु प्राथमिक तह पुरा नगर्दै विद्यालय छाड्ने, विभिन्न किसिमका छात्रवृत्ति उपलब्ध गराइएको भएता पनि दलित, आदिवासीहरुको विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति उच्च हुनु शैक्षिक विकासको बाधकको रुपमा देखिएको छ।
- ✓ **कक्षा दोहोऱ्याउने प्रवृत्ति बढी हुनु :** प्राथमिक तहको विद्यार्थीहरुको तथ्याङकलाई आधार मानेर हेर्दा कक्षा दोहोऱ्याउने प्रवृत्ति बढी हुनुले शैक्षिक गुणस्तर सुधारको आवश्यकतालाई इङ्गित गरेको छ।
- ✓ **दलित, आदिवासी जनजाती भर्नादर न्यून हुनु :** विपन्न, दलित, आदिवासी जनजातीको भर्नादर न्यून हुनु गाउँपालिकाको शैक्षिक विकासको चुनौतीको रुपमा रहेको छ।
- ✓ **दलित, आदिवासी जनजाती विद्यालय छाड्ने दर :**गाउँपालिकाको औषत विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि हुनुको मुख्य कारण आदिवासी र दलितहरुको विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि हुनु हो।
- ✓ **विद्यालयहरु आर्थिक रुपले कमजोर हुनु :** नेपाल सरकारबाट प्राप्त सीमित अनुदान तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिले समेत आवश्यक श्रोत जुटाउन नसकेको कारणले बहुसंख्यक विद्यालयहरुको आर्थिक स्थिति निकै कमजोर देखिन्छ। दुर्बल आर्थिक अवस्थाले गर्दा शैक्षिक सामग्री जुटाउन तथा अन्य अतिरिक्त क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्न बाधा पुगेको देखिन्छ।

- ✓ **अभिभावकहरु चनाखो नहुनु :** बालबालिकाहरुको शैक्षिक प्रगतिबारे अभिभावकहरुको चासो कम हुनु तथा विद्यालयद्वारा समेत बालबालिकाहरुको स्थितिबारे अभिभावकलाई जानकरी नदिइनुले पनि शैक्षिक गुणस्तरमा नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ ।
- ✓ **शिक्षक दरबन्दी कम हुनु :** दरबन्दी अनुसार शिक्षकको कमी हुनु तथा केही समयका लागि कुनै शिक्षकको अनुपस्थिति हुँदा कक्षाहरु खाली रहने गरेको देखिन्छ। यसरी शिक्षकहरु तालिममा जाँदा, सुत्केरी बिदा वा सञ्चित बिदामा रहँदा विद्यालयले अल्पकालिन शिक्षकको व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छैन। एकातिर नेपाल सरकारबाट आवश्यक दरबन्दी उपलब्ध नहुनु अर्कोतर्फ स्थानीय निकाय एवम् व्यवस्थापन समितिले त्यसको आवश्यक व्यवस्था गर्न नसक्नु आदि कारणले गर्दा आवश्यक प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिएको देखिँदैन ।
- ✓ **राजनीतिकरण हुनु :** विभिन्न राजनीतिक पार्टीहरुले शिक्षकहरुको संगठनहरु मार्फत शिक्षकहरुलाई आफ्नो पार्टीको स्वार्थ पूरा गर्न प्रयोग गरिरहेको देखिएको छ। राजनीतिक पार्टीहरुको दबावका कारण जिल्ला शिक्षा कार्यालयले त्यस्ता शिक्षकहरु माथि अनुशासनको कारवाही समेत गर्न नसकेको पाइएको छ। यस बाहेक व्यवस्थापन समिति समेत शिक्षकहरुलाई आफ्नो दलगत स्वार्थ परिपूर्ति गर्ने साधनका रुपमा प्रयोग गर्दै आएको देखिएको छ ।
- ✓ **शिक्षकहरुमा प्रतिबद्धताको कमी :** शिक्षकहरुले शिक्षण पेशालाई आत्मसात गर्न नसक्नु तथा विद्यार्थीले प्राप्त गर्ने प्रतिफलको जिम्मेवारी लिन नसक्नु पनि शैक्षिक प्रगतिको बाधकको रुपमा देखा परेको छ। प्राय: पठन-पाठन समयमा नसिद्धिनु पनि मुख्य समस्याको रुपमा देखिएको छ ।
- ✓ **आधुनिक प्रविधिको प्रयोग नहुनु :** सूचना तथा प्रविधिको क्षेत्रमा आएका अत्याधुनिक परिवर्तन र सुविधाबाट बहुसंख्यक विद्यालयहरु बञ्चित हुनुले पनि शैक्षिक विकासमा बाधा पुगेको देखिन्छ। प्राय: धेरै विद्यार्थी र शिक्षकहरु कम्प्युटर र इन्टरनेटको प्रयोगको सुविधाबाट बञ्चित रहेको छन् ।

७.३ स्वास्थ्य

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको सर्भेक्षण अनुसार करिब आधाजति जनसंख्याले गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट स्वास्थ्य सेवा लिएको देखिन्छ। आर्थिक स्थिति मजबुत भएका तथा पहूँचवाला व्यक्तिहरू मात्रले यस किसिमको सेवा उपभोग गर्न सफल भएको पाइन्छ। स्थानीय समुदायहरू, स्थानीय गैरसरकारी निकायहरूका प्रतिनिधीहरूको अभिव्यक्ति अनुसार यस गाउँपालिकामा मातृ तथा शिशु मृत्युदर गम्भीर समस्याको रुपमा रहेको छ।

यस क्षेत्रमा आपतकालिन प्रसुती सेवा (Emergency Obstetric Care) को कमीको कारणले गर्दा उत्पन्न हुने परिस्थिति नै मातृमृत्यदर (Maternal Mortality) को सबैभन्दा प्रमुख कारण बनेको छ। समस्याको पहिचान गर्ने सन्दर्भमा ज्ञानको कमी, लक्षणहरूको (Symptoms) गम्भीरता सम्बन्धि बुझाइमा कमी, औषधी उपचार प्रणाली (Medical System) माथिको विश्वासमा कमी, स्वास्थ्य सेवाका लागि यात्रा गरिरहनुपर्ने दुरी सम्बन्धी कुराहरू, सेवाको लागत, परम्परागत विश्वास, गरिवी न्यून गर्ने सामाजिक, आर्थिक अवस्था जस्ता विविध प्रकारका तत्वहरूको कारणले गर्दा आपतकालीन सेवामा कमी आउने गरेको देखिएको छ।

गाउँपालिकामा रहेका सामुदायिक अस्पतालमा विशेषज्ञ चिकित्सकहरूको (Medical Officers) संख्यामा कमी रहेको छ। दरबन्दी अनुसार डाक्टर लगायत स्वास्थ्यकर्मीहरु उपलब्ध हुन सकेको छैन। अस्पतालमा हालसम्म अवस्ट्रेटीसियन (Obstetrician) वा अनेस्थेसिओलोजिस्ट (Anaesthesiologist) छैनन् र पर्याप्त मात्रामा औषधीको आपुर्ति हुदैन।

स्वास्थ्य संस्थाहरूमा औषधीको कमी मुख्य समस्याको रुपमा रहेको देखिन्छ। दुर्गम वडाहरूमा बस्ने परिवारहरूले स्वास्थ्य सेवाका लागि धेरै समय खर्चिनु पर्ने बाध्यता छ भने वर्षातको समयमा अझ कठिनाई झेल्नु पर्ने अवस्था छ।

तालिका नं. ५५ : गाउँपालिका भएको स्वास्थ्य संस्थाको विवरण

क्र.सं.	साविकको गाविसको नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृति (स्वास्थ्य चौकी, प्रा.स्वा.के., आयुर्वेद, अस्पताल)	अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थाको शैया संख्या	प्रस्तावित गापाको वडा नं.
१	स्याउलिवाङ	स्वास्थ्य चौकी		१
२	खवाङ	स्वास्थ्य चौकी		३
३	लिघा	स्वास्थ्य चौकी		२
४	डाम्री	स्वास्थ्य चौकी		५
५	लुङ	स्वास्थ्य चौकी , आयुर्वेद औषधालय		६
६	फोप्ली	स्वास्थ्य चौकी		८

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान २०७३

७.३.१ गाउँघर क्लिनीक र नियमित खोप

खोप तथा मासिक क्लिनिकहरू सञ्चालन गर्नको लागि हरेक गाउँपालिकाले विभिन्न स्थानहरूको पहिचान गर्दछ। गाउँपालिकाका विभिन्न स्थानमा गाउँघर क्लिनिक कार्यक्रम संचालन भएको पाइएको छ। यी स्थानहरुमा आश्विन महिना बाहेक क्लिनिकहरूलाई नियमित रुपमा सञ्चालन गरिएको देखिन्छ। यद्यपी तिनीहरूलाई खटाइएको कर्मचारीहरूको नियमित उपस्थिति भने कम पाइएको छ भने औषधीको आपुर्ति पनि उपलब्ध छैन। शारिरिक वृद्धिको लेखाजोखा जस्ता अन्य सेवाहरु स्वास्थ्य चौकी तहमा मात्र उपलब्ध गराइन्छ। गाउँपालिकामा नियमित खोप कार्यक्रम नियमित रुपमा नै चालु रहेको छ तथा यसले ढाक्ने लक्षित वर्ग पनि

बढ्दो क्रममा पाइएको छ। ६ किसिमका विभिन्न प्राणघातक रोगहरूबाट बचाउनका लागि बच्चा जन्मेको १ वर्षभित्र ११ वटा खोप पुरा लगाइसक्नु पर्दछ।

७.३.२ एच. आई. भी./एड्सको अवस्था

सन् १९८८ मा पहिलो संक्रमण भेटिएपछि नेपालमा एच.आइ.भी को प्रकोप विस्तारै बालबालिकामा पनि फैलिन थालेको छ। बालबालिका समेत यो समस्याबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरुपमा प्रभावित हुदै गएका छन्। हाल नेपालमा एच.आइ.भी संक्रमित बालबालिकाको संख्या उल्लेख्य रहेको छ। राष्ट्रिय एड्स तथा यौन रोग नियन्त्रण केन्द्रका अनुसार २०७१ को साउन महिना सम्म नेपालमा भेटिएका जम्मा २२,९९४ एच.आइ.भी संक्रमण मध्ये १६१८ जना १५ वर्ष मुनिका बालबालिकामा एच.आई.भी. संक्रमण भेटिएको छ। भारत लगायतका अन्य मुलुकमा कामको खोजीमा जाने अभ्यास, बढ्दो रुपमा भइरहेको देह व्यापार, चेलीबेटी बेचविखन, सुई द्वारा लागुपदार्थको प्रयोग, अशिक्षा र गरिवी जस्ता सामाजिक समस्याले एच.आई.भी.को प्रकोप बढाउनमा भूमिका खेलिरहेका छन्। जिल्ला एड्स समन्वय शाखाको तथ्याङ्क अनुसार नौबहिनी गाउँपालिका पनि एच.आई.भी./एड्सको जोखिममा रहेको छ।

७.३.३ परिवार नियोजन

बच्चा जन्माउँदा हुने फाइदाका बारेमा बिभिन्न संघ संस्थाहरु बाट गरिएको अध्ययन अनुसन्धान बाट परिवार नियोजनले आमा, बच्चा र नवशिशुको स्वास्थ्य सुधार गर्न उल्लेखनिय भूमिका खेल्ने कुरा प्रमाणित भएको छ। साथै यसले लैङ्गिक समानता, महिलाको शिक्षा र वृति विकास गर्नको लागि सहयोग पुर्‍याउँछ। त्यस कारण गुणस्तरीय परिवार नियोजन सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्यले सन् १९९१ देखि प्रजनन स्वास्थ्य कार्यक्रम र परिवार नियोजन कार्यक्रम लाई विस्तार गरी प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, गाउँघर क्लिनिक र घुम्ती शिविरहरु महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकाद्धारा सेवा पुर्‍याउँदै आएको छ। परिवार नियोजन सम्बन्धी अस्थायी विधिहरु तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ५६ : परिवार नियोजनको अस्थायी विधि

साविकका गा.वि.स.	डब्लु.आर.ए.	कन्डम वितरण	सि.वाइ.पि	नयाँ प्रयोगकर्ता						हालको प्रयोगकर्ता				सि.पि.आर.
				पिल्स	डिपो	आई.यू.सि.डी.	इम्प्लान्ट	जम्मा	% जम्मा	पिल्स	डिपो	आई.यू.सि.डी.	इम्प्लान्ट	
डाम्री	१४१३	१४१००	९४	०	७३	०	२	७५	५.३	३६	१६	०	८	१०.९०
खवाङ	१८३०	८८२५	५९	०	५०	०	१३	६३	३.४	५६	१३८	०	१२२	२०.४८
लिघा	१०४६	८९१५	५९	०	५०	०	०	५०	४.८	२६	६०	०	३९	१७.६३
लुङ	१५२६	१८९५०	१२६	४	४८	०	२	५४	३.५	४४	१०७	४	२५	२०.०७
फोप्ली	२३५९	६९७५	४७	७	८३	०	०	९०	३.८	१०९	१४४	०	०	१२.७०
स्याउलीवाङ	१०५०	१३२५०	८८	६	६४	०	०	७०	६.७	६१	११३	०	४०	२८.७९

श्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान, २०७३

७.३.४ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण

बालबालिकालाई गर्भमा रहँदा देखि र जन्मेपछि स्याहार तथा रेखदेख गर्न सकिएन भने उनीहरू विभिन्न रोगबाट संक्रमित हुने जोखिम हुन्छ। गर्भमा रहँदा मूलत: आमाको उमेर, पोषण, आराम, मादक तथा सुर्ति जन्य पदार्थको सेवन लगायतका अवस्थाले बालबालिकाको स्वास्थ्य निर्भर रहन्छ। बालबालिका स्वस्थ जन्मनका लागि गर्भवती महिलाले कम्तीमा पनि चारपटक नियमित स्वास्थ्य जाँच गराउनुपर्दछ र आवश्यक खोप (टि.टि) तथा आइरन, भिटामिन चक्कीहरू नियमित सेवन गर्नुपर्दछ। कम उमेरमै गर्भवती हुँदा आमा र शिशु दुवैको स्वास्थ्यमा हानि नोक्सानी पुग्ने भएकाले सरकारले कानूनी रुपमा विवाह गर्ने न्यूनतम उमेर २० वर्ष तोकिदिएको छ। तर १७ प्रतिशत किशोरीहरू (१५ देखि १९ वर्ष उमेरका) गर्भवती भएका वा आमा भइसकेका हुन्छन् (नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११)।

सरकारले स्वास्थ्य सेवा विभागमार्फत सुरक्षित मातृत्व तथा नव शिशु स्वास्थ्यका लागि समुदायमा आधारित कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। यसले आमा र बालबालिकाको मृत्युदर घटाउन धेरै मद्दत पुर्‍याएको छ। तर पनि उक्त सेवाहरू कार्यक्रम केन्द्रित भएका कारण सबै लक्षित वर्गमा अझै पुग्न सकेको देखिँदैन।

तालिका नं. ५७ : सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण

साविकका गा.वि.स.	इ.एल.बि	पहिलो पटक कुनै पनि समयमा ब्लड चेकअप गरेको गर्भवती महिलाको संख्या	प्रोटोकल अनुसार पहिलो पटक ब्लड चेकअप गरेको गर्भवती महिलाको संख्या	चार पटक ब्लडजाँच गरेको गर्भवती महिलाको संख्या	चार पटक ब्लडजाँच गरेको गर्भवती महिलाको संख्या प्रतिशतमा	दक्ष सूँडेनीबाट प्रसूती गरेको संख्यामा				अदक्ष सूँडेनीबाट प्रसूती गरेको संख्यामा				स्वास्थ्य संस्थाबाट प्रसूती गरेको संख्या
						स्वास्थ्य चौकी	घरमा	जम्मा	जम्मा %	स्वास्थ्य चौकी	घरमा	जम्मा	जम्मा %	
डाम्री	११४	११५	६२	३८	३३	२५	०	२५	२२	०	०	०	०	२५
खवाङ	१४५	८१	६०	२७	१९	३३	०	३३	२३	०	०	०	०	३३
लिघा	७८	६३	३१	९	१२	२६	०	२६	३३	०	०	०	०	२६
लुङ	११५	८२	८०	९७	८४	३९	०	३९	३४	०	०	०	०	३९
फोप्ली	१८०	१६५	१०१	१२०	६७	३३	०	३३	१८	०	०	०	०	३३
स्याउलीवाङ	८२	५५	३९	१५	१८	१३	०	१३	१६	११	०	११	१३	२४

श्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान, २०७३

७.३.५ खोपको विवरण

बालबालिका भविष्यका निर्माता हुन्। तसर्थ यसको लागि यिनीहरु स्वस्थ र निरोगी हुनु आवश्यक छ। शिशु र बाल्य अवस्थामा उनीहरुलाई बी.सी.जी. एक पटक, डि.पि.टी. तीन पटक, दादुरा एक पटक, पोलियो र भिटामिन तोकिएको मात्रामा दिनै पर्दछ। बालबालिकाहरुको लागि पाँच ओटै खोपहरु नियमित पुरा मात्रामा दिनु

पर्दछ। नेपाल सरकारले राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको छ। खोप कार्यक्रम कम खर्चिलो तथा मितव्ययी रुपमा गरिने स्वास्थ्य क्षेत्रको एउटा प्रभावकारी प्रयत्न हो। खोप कार्यक्रमले उल्लेख्य रुपमा बालमृत्युदर घटाउन र विभिन्न रोगलाई रोकथाम गर्न सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ। जसले गर्दा सह-स्राब्दी विकास लक्ष्यको बालमृत्युदर घटाउने लक्ष्य (एम.जी.डी.-४) प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ।

तालिका नं. ५८ : खोपको विवरण

साविकका गा.वि.स.	१ वर्ष भन्दा मुनीकोसंख्या	इ.एल.वि	वि.सि.जि.	% वि.सि.जि.	डि.पि.टि.-हेप बि.-हिब –1	% डि.पि.टि.-हेप बि.-हिब 1	डि.पि.टि.-हेप बि.-हिब -3	% डि.पि.टि.-हेप बि.-हिब -3	ओ.पि.भी.-3	पि.सि.भि -3	IPV (पोलियो)	एम.आर	टिडी 2	टिडी 2+	बिचमा खोप छोड्नेको संख्या	
															BCG vs. Measles/Rubella 1st	DPT-HepB-Hib1 vs. DPT-HepB-Hib3
डाम्री	१४१	११४	१३९	९९	१५८	११२	१४५	१०३	१११	५८	१४१	१३५	३२	३१	३	८
खवाङ	१७१	१४५	१४५	८५	१५७	९२	१६४	९६	१३६	५९	१५४	१४३	७६	४२	१	(४
लिघा	७६	७८	८६	११३	९९	१३०	१०२	१३४	६२	३०	१०१	८९	३५	६	(३	(३
लुङ	१०७	११५	१०१	९४	११२	१०५	१०९	१०२	१००	५०	१२३	१०३	४१	४७	(२	३
फोप्ली	२२२	१८०	२०३	९१	२१७	९८	१९७	८९	१६४	२६	१९२	१८२	१०१	८	१०	९
स्याउलीवाङ	९२	८२	१०९	११८	११६	१२६	११६	१२६	७९	४७	१०९	१००	३०	२०	८	०

श्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान, २०७३

७.३.६ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम

५ वर्षमुनिका बालबालिकालाई विभिन्न रोगले संक्रमण गर्ने उच्च सम्भावना रहन्छ। नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११ का अनुसार बाल्य कालमा हुने प्रमुख संक्रमण एवम् मृत्युका कारणका रुपमा श्वास प्रश्वास सम्बन्धि रोग, निमोनिया, झाडापखाला, कडा जल विनियोजन, मलेरिया, दादुरा र कुपोषण पर्दछन्। सरकारले ती रोगबाट बचाउन तथा रोगको रोकथाम गर्न, बाल्यकालमा हुने रोगहरूको समुदायमा आधारित एकीकृत व्यवस्थापन कार्यक्रम लागु गरेको छ। कार्यक्रमले यी रोगको एकीकृत व्यवस्थापन समुदायमै गर्दछ।

७.३.७ शिशु तथा ५ वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर

नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०११ अनुसार शिशु मृत्यदर सन् १९९६ मा ७९ प्रतिहजार थियो भने सन् २००१ मा क्रमश: घट्दै ६४ प्रतिहजारमा पुगेको छ। सन् २००६ को उक्त सर्वेक्षण अनुसार ४८ प्रतिहजार पुगेको थियो। त्यस्तै सन् २०११ को सर्वेमा शिशु मृत्युदर ४६ प्रतिहजारमा झरेता पनि अघिल्लो सर्वे सँग तुलना गर्दा झिनो मात्रै अन्तर देखिएको छ।

७.३.८ बालपोषण सम्वन्धी विवरण

कुनै पनि ठाउँको पोषणको अवस्था त्यस ठाउँका बालबालिकालाई हेरेर सजिलै अनुमान लगाउन सकिन्छ। पोषित बालबालिकालाई कुनै पनि ठाउँको सामाजिक र आर्थिक विकासको सकारात्मक सूचकको रुपमा हेर्न सकिन्छ। सरकारले पनि पोषणलाई प्राथमिकता दिई ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई नियमित रुपमा बालवृद्धि अनुमान गर्दै आएको छ। बाल अधिकार सम्बन्धि महासंन्धी, १९८९ ले समेत बालबालिकालाई अवहेलना, बेवास्ता, हेलचेक्राइ, दुव्र्वहार, हिंसा लगायतबाट जोगाई खाना र पोषणको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ। नेपालको संविधान (२०७२) ले पनि खाद्य सम्प्रभुतालाई मौलिक हकका रुपमा राखेको छ।

स्वास्थ्य र पोषण मानव जीवनको पहिलो महत्त्वपूर्ण आवश्यकता भएको र स्वस्थ नागरिक बिना राष्ट्रका अन्य विकास क्रियाकलापहरू प्रभावकारी हुन नसक्ने भएको हुँदा जनस्वास्थ्यको अध्ययन योजना तर्जुमा प्रक्रियाको एक महत्त्वपूर्ण हिस्सा हुन आउँछ। नौबहिनी गाउँपालिकामा राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रममा आधारित भई बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम, परिवार स्वास्थ्य कार्यक्रम, व्यवस्थापन कार्यक्रम, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा पुनर्जागरण कार्यक्रम, रोग नियन्त्रण कार्यक्रम, स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार कार्यक्रम, महामारी तथा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम तथा क्षमता विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइ आएका छन्। स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धी कार्य गर्नका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरू समेत कार्यरत रहेका छन्। कार्यक्रम सञ्चालनको सहयोगका लागि गाउँ गाउँमा स्वास्थ्य सञ्जाल विस्तार भएको छ।

तालिका नं. ५९ : बालपोषण सम्बन्धी विवरण

साविकका गा.वि.स.	२ वर्ष	५ वर्ष भन्दा माथि	६-५९ वर्ष सम्मम	इ.एल.बी.	०-११ महिना सम्मको नयाँ शिशुहरुको वृद्धि अनुगमन	% ०-११ महिना सम्मको नयां शिशुहरुको वृद्धि अनुगमन	12 - 23 महिनाका नयाँ शिशुहरुको वृद्धि अनुगमन	% 12 - 23 महिनाका नयाँ शिशुहरुको वृद्धि अनुगमन	पुनः वृद्धि अनुगमन	औषत वृद्धि अनुगमन (नयाँ शिशुहरुको)	जम्मा वृद्धि अनुगमन(नयाँ शिशुहरुको)	% जँम्मा वृद्धि अनुगमन(नयाँ शिशुहरुको)	malnourished children	Proportion of malnourished children as % of new GM
डाम्री	२६८	६००	५२९	११४	१५०	५६	१०७	४०	२२८	१	२५७	९६	१२	५
खवाङ	३३०	७४८	६६३	१४५	१३०	३९	६५	२०	२३२	१	१९५	५९	१९	१०
लिघा	१५४	३८८	३५०	७८	१२०	७८	७७	५०	८४	०	१९७	१२८	०	०
लुङ	२०८	४९१	४३७	११५	७२	३५	७२	३५	१५५	१	१४४	६९	५	३
फोप्ली	४३१	९९५	८८५	१८०	२०४	४७	१८१	४२	३३४	१	३८५	८९	०	०
स्याउलीवाङ	१७८	४०९	३६३	८२	१३८	७८	६८	३८	१२७	१	२०६	११६	८	४

श्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान, २०७३

७.४ खेलकुद तथा खुला पार्क क्षेत्र

खेलकुद क्षेत्रमा स्वस्थ, प्रतिस्पर्धी जनशक्ति उत्पादन गरी गाउँपालिकाको खेल अनुशासन र खेलकुद विकासलाई बल पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने मान्यता अनुसार यस गाउँपालिकामा खेलकुदको विकास भएको पाइन्छ। यसको लागि गाउँपालिकाले विभिन्न खुला स्थानहरू छोडेको छ। तर ती स्थानहरूमा खेलकुदको लागि केहीमात्र पूर्वाधार तयार भएको देखिन्छ। जिल्ला समन्वय समिति तथा गाउँपालिकाले पनि आआफ्ना कार्यक्षेत्र भित्र गतिशिल रहने गरी गाउँपालिका खेलकुद विकास समितिहरू गठन गरेका छन्। विभिन्न तहमा विभिन्न प्रतिस्पर्धाहरूको आयोजना गरी खेलकुदको विकासमा योगदान पुऱ्याइरहेका छन्। यसका अतिरिक्त नेपाल सरकारद्वारा गठन हुने जिल्ला खेलकुद विकास समितिबाट पनि कतिपय राष्ट्रिय दिवसहरूमा कतिपय खेलहरूको आयोजना गर्ने गरिएको छ। समग्रमा भन्नुपर्दा बालबालिका एवम् युवा जनशक्तिको स्वास्थ्य शारिरीक विकासको लागि नभई नहुने खेलकुदको क्षेत्रमा अत्यन्त न्यून लगानी हुने गरेको देखिन्छ। विगतमा निर्मित खेलकुदसम्बन्धी पूर्वाधारहरूको मर्मत गर्न पनि निकै ठुलो लगानी गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ। हालका दिनहरुमा आएर निजी क्षेत्रहरूबाट पनि क्रिकेट, ब्याडमिन्टन जस्ता केही खास खास खेलहरूमा लगानी गर्ने र प्रोत्साहित गर्ने क्रम सुरु भएको छ। यस क्रमलाई केन्द्रीय र स्थानीय सरकारले सहकार्य र साझेदारीको रुपमा विकसित गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ। गाउँपालिकामा भएको खेलकुद तथा खुला/पार्क क्षेत्रको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ६० : खेलकुद तथा खुला पार्क क्षेत्रको विवरण

क्र.सं.	साविक गाविस को नाम	स्थान	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	कैफियत
१	स्याउलिवाङ	हरकेचौर	१४००	प्रसस्त रहेको
२	खवाङ			
३	लिघा			
४	डाम्री			
५	लुङ	पौवापखेरा, मुलिचौर		
६	फोप्ली	खैरा पुङ ३		

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान, २०७३

७.५ नागरिक सुरक्षा सेवा

७.५.१ बृद्धबृद्धाहरूको अवस्था

जनगणना २०६८ को नतिजा अनुसार यस नौबहिनी गाउँपालिकामा, ७० वर्ष उमेर नाघेका २.९१ प्रतिशत (८८१ जना) बृद्धबृद्धाहरू रहेका छन्। शारिरीक जीर्णताका कारण परिवारजनहरूको समेत पर्याप्त हेरचाह नपुग्ने यो समुदायको सामाजिक अवस्था अत्यन्त कष्टप्रद रहेको छ। बृद्धहरूको मनोरञ्जनका लागि कुनै विशेष स्थल वा कार्यक्रमको निर्माण वा तयारी देखिदैंन। पश्चिमा संस्कृतिको प्रभावले हाम्रो संस्कृतीको मुल मर्म

र बृद्धजन तथा नयाँ पुस्ताबीचको पारस्परिक सुमधुर सम्बन्धलाई कमजोर बनाउँदै गएको छ। राज्यको तर्फबाट ७० वर्ष माथिका सबै जेष्ठ नागरिकहरूलाई दिइने भनिएको बृद्ध भत्ता समेत सबैले पाउन सकेका छैनन्। यस गाउँपालिकामा अर्ध बृद्धावस्थाकै हाराहारिमा रहेको ६०-६४ वर्षको जनसंख्या २.८८ प्रतिशत (८७२ जना) र ६५-६९ वर्षका २.०८ प्रतिशत (६२९ जना) थप बृद्ध नागरिकहरूको लागि समेत राज्यले कुनै विशेष कार्यक्रम ल्याएको छैन। र यस स्थितिलाई कसरी सहज बनाउने र गाउँपालिकामा जिवीत यी जेष्ठ नागरिकहरूको अमुल्य अनुभवबाट नयाँ पीढीले कसरी अनुभव र शिक्षा प्राप्त गर्ने भन्ने बारे अध्ययन र योजना बनाउनुपर्ने देखिन्छ।

७.६ महिला तथा बालबालिका

७.६.१ महिला सम्बन्धी विवरण

कुल जनसङ्ख्याको आधा हिस्सा भन्दा बढी ओगटेका महिलाहरु अझै पनि देश विकासको मुल प्रवाहमा उल्लेखनीयरुपमा आउन सकेका छैनन्। महिला सहभागिता, सशक्तिकरण तथा विभिन्न कार्यक्रमहरु पछिल्लो समयमा हुँदै आए पनि समान सहभागिता र लैङ्गिक समता भने कायम हुन सकेको देखिँदैन। यसको कारण समाजमा व्याप्त असमान शक्ति सम्बन्घ, पितृसत्तात्मक सोच तथा सामाजिक संरचना आदी रहेका छन् जसको फलस्वरुप महिलाहरु आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, राजनैतिक, शैक्षिकरुपमा अझै पनि तुलनात्मकरुपमा पछाडी परेको देखिन्छ।

विकासमा महिलाहरुको समानुपातिक र सक्रिय सहभागिता सुनिश्चत गर्न उनीहरुको आर्थिक र सामाजिक जीवनस्तर अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ अभियानका रुपमा आ.व.२०३८/०३९ देखि ५ जिल्लाबाट सुरु भएको महिला विकास कार्यक्रम हाल नेपालको ७५ जिल्लामा विस्तार भएको छ। महिला विकास कार्यक्रम महिला विकास र सशक्तिकरणको लागि एउटा महत्त्वपुर्ण प्रयास हो। ग्रामीण विपन्न महिलाहरुलाई समूह, समिति, संस्थामा संगठित गराई जनचेतना अभिवृद्धि, क्षमता विकास गरी सामाजिक तथा आर्थिकरुपमा सशक्त बनाउन,सामाजिक विभेद र लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध जागरुकता बढाउन यस कार्यक्रमले प्रमुख भूमिका निर्वाह गर्दै आईरहेको छ।

महिला हक, अधिकार र शसक्तिकरणका लागि विभिन्न गैर सरकारी संघ संस्था तथा सरकारी निकायहरुबाट कामहरू शसक्त रूपमा भईरहेको छ। अझ नेपालको संविधानमा २०७२ मा महिला सम्बन्धि हक समेत सुनिश्चित गरिएको छ। नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३ को धारा ३८ ले देहाय बमोजिमको महिलाको हक सुनिश्चित गरेको छ।

- ✓ प्रत्येक महिलालाई लैंगिक भेदभाव विना समान वंशीय हक हुनेछ।
- ✓ प्रत्येक महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी हक हुनेछ।

- ✓ महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गरिने छैन। त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र पीडितलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ।
- ✓ राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुनेछ।
- ✓ महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने हक हुनेछ।
- ✓ सम्पत्ति तथा पारिवारिक मामिलामा दम्पतीको समान हक हुनेछ।

विशेषगरी गर्भवती महिलाहरुको नि:शुल्क वा न्यूनतम् शुल्कमा स्वास्थ्य परिक्षण गर्न तथा महिलाहरुमा देखिने स्तन क्यान्सर र पाठेघर क्यान्सरको अग्रीम पहिचान र न्यूनिकरणका लागि विशेष पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ। जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय एवं अन्य सम्बद्ध स्वास्थ्य संस्थाहरुसँग समन्वय गरी मातृशिशु स्वास्थ्य तथा क्षयरोग नियन्त्रणका क्षेत्रमा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मीहरुका लागि स्थायित्व, वृत्तिविकास तथा पुनर्ताजगि जस्ता कार्यक्रम ल्याई महिलाहरुका लागि लघु उद्यम व्यवसाय तालिम प्रदान गरी उद्यम व्यवसाय मार्फत आर्थिक रुपमा सबल बनाउनु पर्ने देखिन्छ। आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा साँस्कृतिक सशक्तिकरण गर्दै नगर विकासमा महिलाहरुको समान सहभागिता गराउन अझैपनि थप प्रोत्साहन गर्नुपर्ने देखिन्छ। सामाजिक क्षेत्रमा उदाहरणीय कार्य गर्ने आमा समूह, टोल विकास संस्था, महिला समन्वय समिति तथा महिला सम्बन्धी संघसंस्थालाई संस्थागत विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रम संचालन गर्न प्रोत्साहन गर्नु पर्दछ। महिला तथा बालबालिकाका लागि सामुदायिक कार्यप्रक्रियालाई वडाहरुमा विस्तार गर्ने तथा सामाजिक परिचालन प्रवर्द्धन कार्यलाई निरन्तरता दिई लक्षित समूहतर्फ सबै समूह र वर्गको सहभागिता हुने कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरि समावेशी अवधारणा अनुरुप स्थानीय शासन र विकासमा महिलाको संलग्नता वृद्धि गर्न विभिन्न क्षमता विकासका कार्यक्रमहरु ल्याउनुपर्ने देखिन्छ।

७.६.२ बालबालिका सम्बन्धी विवरण

अन्तराष्ट्रिय स्तरमा १८ वर्षभन्दा मुनिका बालबालिकालाई बालक/बालिका भनिन्छ भने नेपालको बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०४८ ले १६ वर्षभन्दा मुनिका सम्पूर्ण मानिसहरुलाई बालबालिका हुन् भनेर परिभाषित गरेको छ। बालबालिका भविष्यका कर्णधार हुन्। बालबालिका साझा भविष्य हुन र उनीहरूको स्वतन्त्रता, अधिकार, संरक्षण, विकास र जीवनस्तर सुधारको लागि सामूहिक प्रतिवद्धता र साझा प्रयास आवश्यक छ भन्ने कुरा महसुस गरी संयुक्त राष्ट्र संघले सन् सन् १९८९ नोभेम्बरमा बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि पारित गरे पछि हरेक वर्ष नोभेम्बर २० का दिन अन्तराष्ट्रिय बाल दिवस मनाइन्छ। जसरी एउटा फालिएको काठलाई खोपेर वा कुँदेर राम्रो आकृति बनाउन सकिन्छ, त्यसरी नै बालबालिकाहरुलाई पनि अधिकाररुपी

हतियारले एक कर्मठ र सबल नागरिकमा परिणत गर्न सकिन्छ। नेपालमा बालबालिकाको हकहितको लागि थुप्रै कुराहरु समावेश गरिएको छ। अझ गतवर्ष जारी गरिएको नेपालको संविधान २०७२ ले झनै बालबालिकासम्बन्धी थुप्रै हक अधिकारहरु समेटेको छ। नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३ को धारा ३९ देहाय बमोजिमको बालबालिकाको हकको व्यवस्था गरेको छ।

१. प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामकरण र जन्मदर्ताको हक हुनेछ।
२. प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकूद, मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक हुनेछ।
३. प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकास तथा बाल सहभागिताको हक हुनेछ।
४. कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइने छैन।
५. कुनै पनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन।
६. कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न पाइने छैन।
७. कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन।
८. प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक हुनेछ।
९. असहाय, अनाथ, अपांगता भएका, द्वन्द्वपीडित, विस्थापित एवं जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुनेछ।
१०. उपधारा (४), (५), (६) र (७) विपरीतका कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछन् र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ।

यो सँगै बालबालिकाहरुको अधिकारसम्बन्धी महासन्धिमा ५० औं देशहरु मध्ये नेपालपनि एक हस्ताक्षर कर्ता हो। संविधानमा बालबालिका सम्बन्धी हकको सुनिश्चिता र विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संघ संस्थाको प्रयासको बावजुत घरेलु कामदारको रुपमा खटिएका बालबालिकाहरु, उद्योग तथा कलकारखानामा कडा श्रममा खटिएका बालबालिकाहरु, शिक्षा बाट बञ्चित रहेका बालबालिकाहरु, बाँच्न पाउने नैसर्गिक अधिकार संविधानमा सुनिश्चत भएर पनि जन्मन नपाई जन्मने अधिकार खोसिएका बालबालिकाहरु र बाल अधिकारको उपयोगबाट टाढा रहेका बालबालिकाहरुको उदाहरणहरु समाजमा हामी सामु छर्लङ्ग नै छन्। यसरी समाजमा हुने गरेका बाल श्रम तथा बाल अधिकार बाट बंञ्चित बालबालिकाहरुको लागि अझै सरकार, नागरिक समाज सचेत रहन जरुरी छ।

७.६.३ बालश्रमको अवस्था

बालबालिकालाई सामाजिक वा आर्थिक लाभका लागि श्रममा संलग्न गराउनु बालश्रम हो। नेपालमा कानूनले बालबालिकाको उमेरका आधारमा स्वीकार्य र अस्वीकार्य कामहरू तोकेको छ। १३ वर्ष उमेर नपुगेका बालबालिकाहरूलाई श्रमिकका रुपमा काममा लगाउन हुदैन भने १४ वर्षदेखि १५ वर्षसम्मकालाई खासखास क्षेत्रको हलुका र विशेष सुविधाका काममा लगाउन पाइन्छ। कुनै पनि बालबालिकालाई जोखिमपुर्ण काममा लगाउन पाइदैन। तथापी सुरक्षित वातावरणमा नयाँ-नयाँ कुरा सिक्ने, जान्ने, पढ्ने, बुझ्ने उमेरमा नेपालका धेरै बालबालिकाहरु बालश्रमिकका रुपमा काम गर्न बाध्य छन्। आफ्ना बालापनलाई कडा श्रमसँग साटिरहेका छन्। काम गर्नु पर्नाले शिक्षाबाट बञ्चित हुनु देखि शोषण र दुर्व्यवहारबाट धेरै बालबालिका पिडित भएका छन्। नेपालमा बालश्रमका बारेमा विभिन्न विषयगत क्षेत्रहरूमा साना-ठुला अध्ययन भए तापनि आवधिक, एकिकृत, आधिकारिक तथ्याङ्क तथा जानकारीको भने अभाव छ। बालश्रम नेपाली बालबालिकाको एक दु:खद यथार्थ हो।

बालबालिकालाई श्रममा लगाइनु बालअधिकार विपरित कार्य हो। यसैगरी नेपालले राज्य पक्षका रुपमा अनुमोदन गरिसकेको संयुक्त राष्ट्रसंघका बाल अधिकार सम्बन्धि महासन्धि, १९८९, अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनको रोजगारीको न्यूनतम उमेर सम्बन्धी महासन्धी नं १३८ तथा निकृष्ट प्रकारको बालश्रम सम्बन्धी महासन्धी नं. १८२ तथा सिफारिश नं १९० ले पनि राज्यलाई बालश्रमविरुद्ध थप उत्तरदायित्व बहन गर्न प्रेरित गरेको छ।

नौबहिनी गाउँपालिकालाई बालमैत्री गाउँपालिकाको रुपमा विकसित गर्नका लागि सबै वडाहरुमा वडा बालक्लब गठन गरी बालमैत्री स्थानीय शासन पूर्ण रुपमा लागु गर्ने उद्देश्यले बालबालिका लक्षित कार्यक्रममा तोकिएको १० प्रतिशत बजेट बढाएर १५ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य राखिएको छ। गाउँपालिका क्षेत्रमा निकृष्ठ प्रकारको बाल श्रमको अन्त्य गर्न बालश्रम नराखेको कबुल गर्नेलाई मात्र गाउँपालिकाबाट सेवा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाउने प्रावधान राख्नुका साथै १ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरुलाई नियमित खोपको सुनिश्चित गरी पूर्ण खोपयुक्त गाउँपालिकाको रुपमा पनि अगाडी बढाउने उद्देश्य राखिएको छ।

७.६.४ बालक्लब

बालबालिकाहरू संगठित भई आफुसँग सरोकार राख्ने विषयमा छलफल गर्न, प्रतिनिधित्व गर्न र आफ्नै क्षमता विकास, सचेतना लगायत बाल अधिकारको संरक्षण प्रबर्द्धनमा विविध क्रियाकलाप गर्न नेपालमा बाल-समूह, बाल क्लव, बालअधिकार मञ्च आदिका रुपमा बालबालिकाहरु क्रियाशिल रहेका छन्। बालक्लब, बाल-सहभागिताको एक शसक्त माध्यम बनेको छ। जसलाई बालबालिकासँग सम्बन्धित थुप्रै नितिगत दस्तावेजहरुमा पनि उल्लेख गरिएको छ। बालबालिकाहरूलाई समुहमा आबद्ध गराउन र उनीहरूसँग सरोकार राख्ने विषयमा मत व्यक्त गर्नका लागि विभिन्न स्तरका निती तथा योजना निर्माणदेखि कार्यान्वयन र अनुगमनसम्म बालक्लबको प्रतिनिधत्वलाई मान्यता दिइएको छ।

व्यक्तिगतरुपमा गाउँपालिकामा बालबालिकाको सहभागिता, सक्रियता र नेतृत्वमा गठन गरिएका बालक्लबहरूले बाल अधिकारसम्बन्धी चेतनामुलक कार्यहरू गरिरहेको छन्। बालक्लबहरूले संचालन गरेका कार्यक्रमहरूमा (१) जन्मदर्ता प्रचारात्मक अभियान, (२) विद्यालय भर्ना अभियान, (३) बालश्रम न्यूनीकरण कार्यक्रम, (४) बालसहभागिता अभिवृद्धि कार्यक्रम, (५) बालबालिकालाई प्रदान गरिने खोप प्रचार कार्यक्रम, (६) निशुल्क शिक्षा प्रचारात्मक र प्रबर्द्धनात्मक कार्यक्रम, (७) भयरहित वातावरणमा शिक्षा पाउने अधिकारबारे प्रचारप्रसार, (८) वातावरणीय सुधार कार्यक्रम, (९) अभिभावक चेतनाशिक्षा कार्यक्रम र (१०) बालविवाह उन्मुलन सम्बन्धी प्रचारात्मक कार्यक्रम प्रमुख रहेका छन्।

तालिका नं. ६१ : गाउँपालिकामा रहेका बालक्लबहरुको विवरण

क.सं	क्लबको नाम	ठेगाना	दलित			जनजाति			अन्य			कुल जम्मा		
			बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा	बालक	बालिका	जम्मा
१	लुप्लुङ	लुप्लुङ मा.वि लुप्लुङ	१		१				८	३	११	९	३	१२
२	प्रगतिशिल	खबाङ ४		१	१	३	६	९	४	७	११	७	१४	२१
जम्मा			१	१	२	३	६	९	१२	१०	२२	१६	१७	३३

स्रोत : जिल्ला समन्वय समिती, प्यूठान २०७४

७.७ अपाङ्गताको विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार नौबहिनी गाउँपालिकामा अपाङ्गताको अवस्थालाई हेर्दा अपाङ्गता भएको जनसंख्या ३.२५प्रतिशत (९८६ जना) रहेको छ। जसमा शारिरिक अपाङ्गता भएका ४५२ (४५.८४ प्रतिशत), दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता भएका १०७ (१०.८५ प्रतिशत),श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता भएका १८२ जना (१८.४६ प्रतिशत), दृष्टि, श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता भएका १४ जना (१.४२ प्रतिशत) भने स्वर बोलाई सम्बन्धी समस्या भएका ९१ जना (९.२३ प्रतिशत) देखिन्छन् र बौद्धिक अपाङ्गता भएका २६ जना (२.६४ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। साथै मानसिक अपाङ्गता ५८ जना (५.८८ प्रतिशत) र बहु अपाङ्गता ५६ (५.६८ प्रतिशत) रहेका छन्। खासगरी व्यक्तिहरूमा अपाङ्गता हुने कारण आयोडिनयुक्त नुनको प्रयोगको कमी, ग्रामीण क्षेत्रमा मुख नधुने समस्याका कारण उत्पन्न Trachoma रोग, दुर्घटना, जन्मजात, प्राकृतिक प्रकोप, कुपोषण, स्वास्थ्य उपचार नपाएर, द्वन्द्व वा युद्ध वा विस्फोटक पदार्थको प्रयोग आदि देखिएका छन्। जसलाई घटाउन प्रतिरोधात्मक र उपचारात्मक दुवै कार्यहरू गरिनुपर्दछ। नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा बालबालिकाहरूको हक हित र अधिकारको संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन र विकास गर्न १९ वटा क्षेत्रलाई समेटी अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ र अपाङ्गतासम्बन्धी कार्ययोजना, २०६३ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। त्यसै गरी २०६६ पुस १२ गते नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी, २००६ लाई अनुमोदन

गरेको छ। २०६८ सालको जनगणना अनुसार नेपालमा कुल जनसंख्याको १.९४ प्रतिशत (५,१२,३२१ जना) जनसंख्यामा कुनै न कुनै प्रकारको अपाङ्गता देखिएको छ। जसमध्ये शारिरीक अपाङ्गता ३६.३ प्रतिशत, दृष्टिबिहीन १८.५ प्रतिशत, मानसिक अपाङ्गता ६ प्रतिशत, बौद्धिक अपाङ्गगता २.९ प्रतिशत, बहु-अपाङ्गतामा ७.५ प्रतिशत रहेको छ। सरकारले अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण निर्देशिकासमेत जारी गरी वितरण गरिरहेको छ। अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण गर्नका लागि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अपाङ्गताका आधारमा शारिरीक अपाङ्गता, दृष्टिविहीन र न्यून दृष्टियुक्त, स्वरबोलाइ सम्बन्धी अपाङ्गता, सुस्त श्रवण र बहिरा, श्रवण दृष्टिविहिनता, मानसिक अपाङ्गता बौद्धिक अपाङ्गता, बहु-अपाङ्गता गरी सात किसिमले र गाम्भीर्यताका आधारमा तह क (रातो रङको परिचयपत्र), तह ख (नीलो रङको परिचयपत्र), तह ग पहेलो रङको परिचयपत्र र तह घ (सेतो रङको परिचयपत्र) गरी चार तहमा विभक्त गरी परिचय पत्र वितरण गर्ने कार्य सुरु गरिएको छ। हालसम्म यो समुदायको सामाजिक आर्थिक अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन केही सामान्य आयमुलक र सिपमुलक तालिमहरू सञ्चालन गरिएता पनि यिनीहरूको आत्मविश्वासलाई बढाउन र समुदायबाट हुने गरेको उपेक्षाबाट मुक्त राख्न स्थानीय स्रोत साधान र निकायहरूमा यो समुदायको पहूँच पुऱ्याउन विभिन्न कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने देखिन्छ।

तालिका नं. ६२ : अपाङ्गताको विवरण

लिङ्ग	शारिरीक अपाङ्गता	दृष्टी सम्बन्धी अपाङ्गता	श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता	श्रवण, दृष्टिविहीन अपाङ्गता	स्वरबोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता	मानसिक अपाङ्गता	बौद्धिक अपाङ्गता	बहु अपाङ्गता	जम्मा
पुरुष	२४८	४८	९८	९	४८	३७	१३	२९	५३०
महिला	२०४	५९	८४	५	४३	२१	१३	२७	४५६
जम्मा	**४५२**	**१०७**	**१८२**	**१४**	**९१**	**५८**	**२६**	**५६**	**९८६**
प्रतिशत	**४५.८४**	**१०.८५**	**१८.४६**	**१.४२**	**९.२३**	**५.८८**	**२.६४**	**५.६८**	**१००.००**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

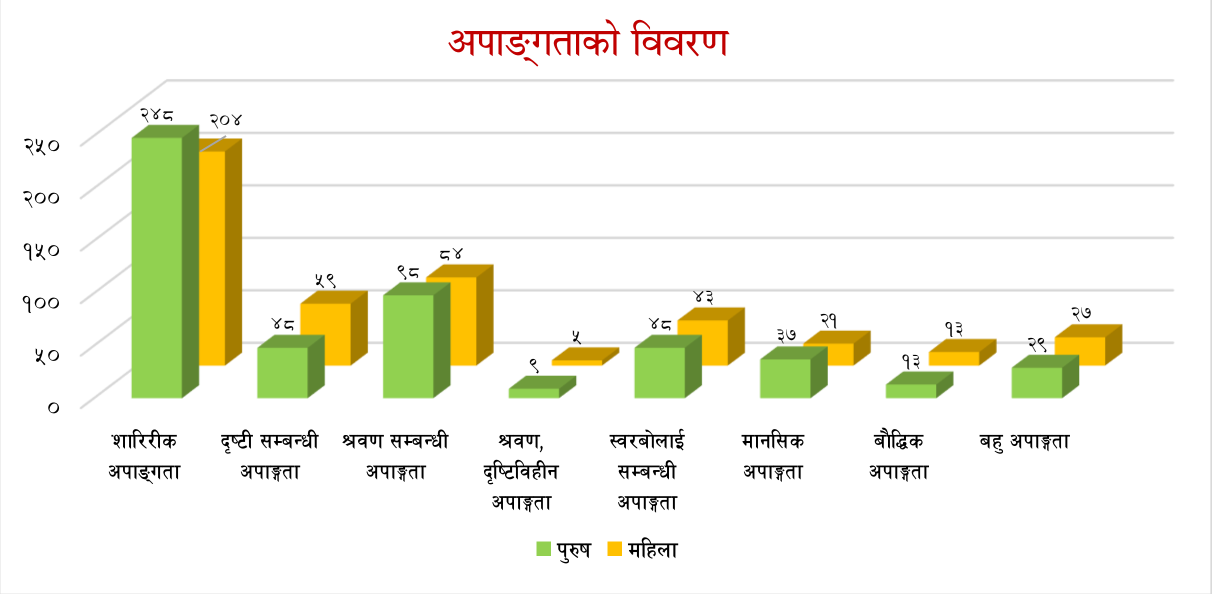

७.८ सामाजिक सुरक्षा भत्ता

गाउँपालिकामा २०७१ सालभरि सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउनेहरुको संख्या तालिकामा तालिकामा प्रस्तुत गरीएको छ। भत्ता पाउनेहरुमा जेष्ठ नागरिक ७४४ जना, दलित जेष्ठ नागरिक ४९४ जना, असहाय ४९४ जना, एकल/विधवा महिला २७७ जना, अपाङ्ग (पूर्ण र आंशिक) ६४ जना र तथा ५ वर्ष मुनिका दलित बालबालिका ९४६ जना रहेका छन्। यस सम्बन्धी थप जानकारी तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ६३ : सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाएका व्यक्तिहरुको विवरण

क्र.सं.	साविक को गा.वि.स.	जेष्ठ नागरिक	असहाय विधुवा		दलित जेष्ठ		एकल महिला	जम्मा	पूर्ण अपांग	आंशिक अपांग	लोपोन्मुख	दलित बालबालिका
			७० वर्ष माथि	७० मुनी	७० वर्ष माथि	७० मुनी						
१	डाम्री	१४७	०	३७	०	७८	६२	३२४	१३	९	०	२७१
२	खवाङ	१३९	०	४६	४७	७०	८०	३८२	०	२	०	११९
३	लिघा	११२	०	५२	०	१९	३०	२१३	५	९	०	६८
४	लुङ	८६	३२	१११	१८	४१	४३	३३१	६	१०	०	९७
५	फोप्ली	१५९	२५	११३	५३	९१	२८	४६९	५	२	०	२५८
६	स्याउलिवाङ	१०१	७८	०	२८	४९	३४	२९०	३	०	०	१३३
		७४४	१३५	३५९	१४६	३४८	२७७	२००९	३२	३२	०	९४६

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान, २०७३

७.९ खानेपानी तथा सरसफाई

७.९.१ परिवारले प्रयोग गर्ने पिउने पानीको मुख्य श्रोतको विवरण

तालिका नं. ६४ : परिवारले प्रयोग गर्ने पानीको मुख्य श्रोत

धारा/पाइप	ट्युबवेल/हाते पम्प	ढाकिएको इनार/कुवा	खुला इनार/कुवा	मूल धारा	नदी/खोला	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
४६१४	३	९	६९३	२३९	२२६	१२	१३	५,८०९
७९.४३	०.०५	०.१५	११.९३	४.११	३.८९	०.२१	०.२२	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

नौबहिनी गाउँपालिकाको सबैभन्दा बढी धारा/पाइप प्रयोग गरेको पाइएको छ। गाउँपालिकामा धारा/पाइप प्रयोगगर्ने घरधुरी संख्या ४,६१४ (७९.४३ प्रतिशत), खुला इनार तथा कुवाको प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या ६९३ (११.९३प्रतिशत), तेस्रोमा मूल धाराको प्रयोग गर्ने घरधुरी २३९ (४.११ प्रतिशत) रहेको छ।

गाउँपालिकामा खानेपानीको आपूर्तिको लागि विभिन्न श्रोतको प्रयोग गरेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

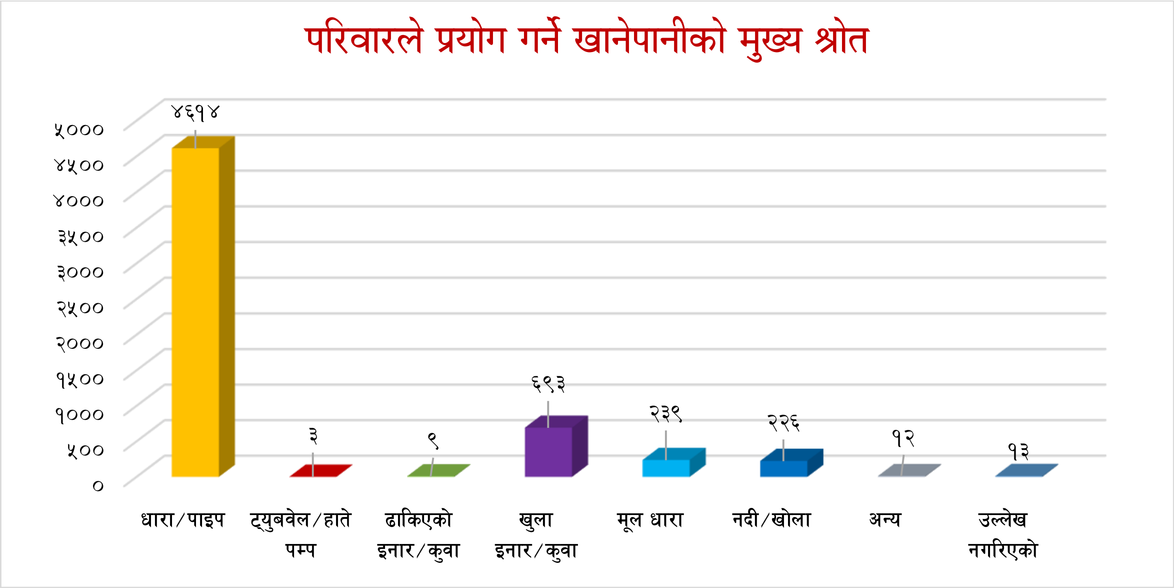

७.९.२ खानेपानीको विवरण

तालिका नं. ६५ : खानेपानीको विवरण

वडा	धारा/ पाइप	ट्युबवेल/ हाते पम्प	ढाकिएको इनार/कुवा	खुला इनार/कुवा	मूल धारा	नदी/खोला	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	५४२	१	०	८	८३	०	०	२	६३६
२	३६४	१	१	८८	१०	११७	०	७	५८८
३	२७८	१	२	१७०	१३	५७	२	२	५२५
४	४८८	०	४	१०२	२२	५	१	०	६२२
५	५३९	०	१	२६२	५८	२२	०	०	८८२
६	९९२	०	१	०	१८	४	४	०	१,०१९
७	५२०	०	०	५६	४	१२	५	०	५९७
८	८९१	०	०	७	३१	९	०	२	९४०
जम्मा	४,६१४	३	९	६९३	२३९	२२६	१२	१३	५,८०९
प्रतिशत	७९.४३	०.०५	०.१५	११.९३	४.११	३.८९	०.२१	०.२२	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूका घरधुरीहरुले प्रयोग गर्ने खानेपानीको विभिन्न श्रोतको विवरण तालिकामा देखाइएको छ। जसमा खानेपानीको मुख्य स्रोतको सबै वडाहरुमा सबैभन्दा बढी धारा तथा पाइपको प्रयोग गरेको देखिन्छ। दोस्रो ठूलो स्रोतको रुपमा खुला इनार तथा कुवाको प्रयोग गरेको देखिएको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ

७.९.३ शौचालयको विवरण

तालिका नं. ६६ : शौचालयको प्रकार

	फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल)	फ्लस भएको (सेप्टिक ट्याङ्क)	साधारण	चर्पी नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
जम्मा	५३	१,९५३	२,१६१	१,६२९	१३	५,८०९
प्रतिशत	०.९१	३३.६२	३७.२०	२८.०४	०.२२	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा नौबहिनी गाउँपालिकाको घरपरिवारले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकारलाई उल्लेख गरिएको छ। सबैभन्दा धेरै साधारण प्रयोग गर्नेको परिवार २,१६१ (३७.२० प्रतिशत) रहेको छ। दोस्रोमा फ्लस भएको (सेप्टि ट्याङ्की) आधुनिक शौचालयको प्रयोग गर्नेको संख्या १,९५३ (३३.६२ प्रतिशत) र फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल) शौचालयको प्रयोग गर्ने परिवारको संख्या ५३ (०.९१ प्रतिशत) देखिएको छ। यसैगरी धेरैजसो घरमा शौचालय नभएको पनि पाइएको छ जुन जम्मा घरपरिवार संख्याको २८.०४ प्रतिशत आर्थात १,६२९ घरपरिवार शौचालय विहिन रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

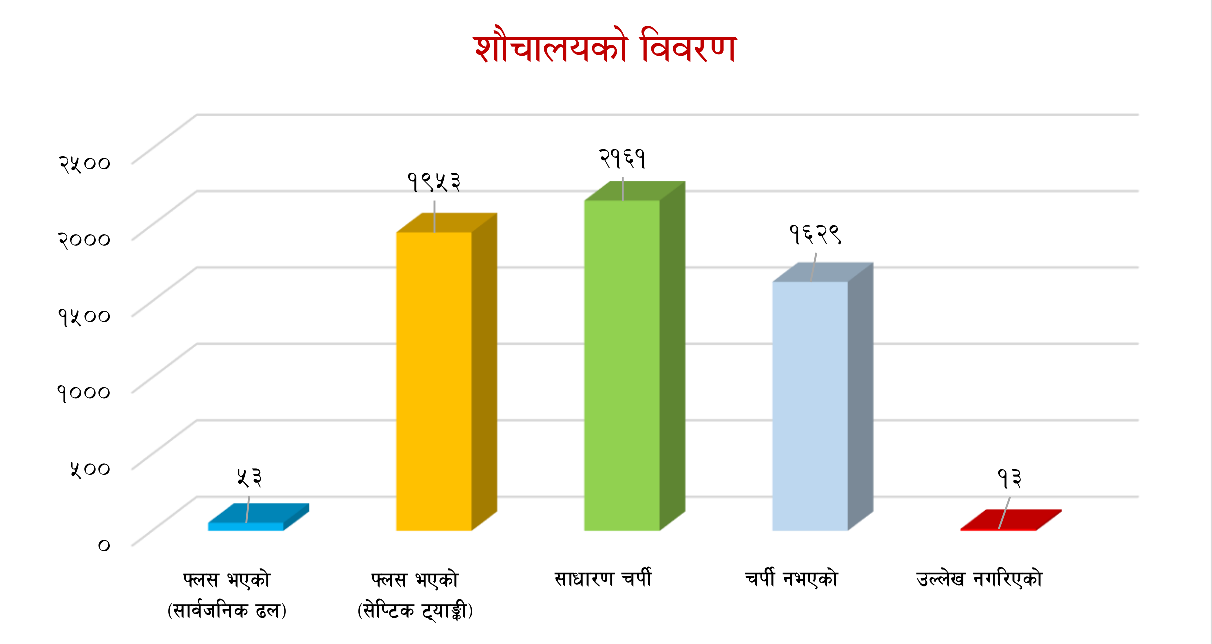

७.९.४ खुल्ला दिशा मुक्त क्षेत्र

देशका कतिपय भागहरुमा खुला रुपमा दिशा पिसाब गर्ने प्रवृति रहेको छ। यो स्वास्थ्यका हिसाबले हानिकारक छ। देशका सम्पुर्ण क्षेत्रहरुमा खुल्ला दिशा मुक्त क्षेत्र घोषणा हुने क्रममा रहेका छन्। वि.सं. २०६८ को तथ्याङ्कले नौबहिनी गाउँपालिकामा शौचालय नभएका परिवार संख्या देखाएको भएपनि प्यूठान जिल्ला नै खुल्ला दिशा मुक्त क्षेत्र घोषणा भएको हुँदा यस गाउँपालिकामा सबै घरधुरीहरुमा शौचालय निर्माण भएको बुझ्न सकिन्छ।

७.९.५ वडागत शौचालयको संख्याको विवरण

तालिका नं. ६७ : वडागत शौचालयसंख्याको विवरण

वडा नं.	फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल)	फ्लस भएको (सेप्टिक ट्याङ्क)	साधारण	चर्पी नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	७	१५७	१९६	२७४	२	६३६
२	२	२१९	३६०	०	७	५८८
३	२	१६९	२८७	६५	२	५२५
४	८	३६३	१३०	१२१	०	६२२
५	१	१८२	३२१	३७८	०	८८२
६	२८	४९४	४२७	७०	०	१,०१९
७	२	२१६	२५१	१२८	०	५९७
८	३	१५३	१८९	५९३	२	९४०
जम्मा	५३	१,९५३	२,१६१	१,६२९	१३	५,८०९
प्रतिशत	०.९१२४	३३.६२	३७.२	२८.०४	०.२२४	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार गाउँपालिकाका प्रत्येक वडाका प्रत्येक घरधुरीमा भएको शौचालयको अवस्थालाई अध्ययन गर्दा वडा नं.२, ५ र ६मा सबैभन्दा बढी साधारण शौचालयको प्रयोग गरेको पाईयो वडा नं. २ बाहेक बाँकी सबै वडाहरुमा शौचालय प्रयोग नगर्नेको परिवार संख्या बढी रहेको देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

७.१० फोहोर मैला व्यवस्थापन

पहाडी ग्रामिण वस्तीहरुमा बाक्लो बस्ती र मानविय कृयाकलाप समेत कम हुने भएकोले शहरमा जस्तो फोहोर व्यवस्थापनको समस्या गाउँमा रहेको हुँदैन। तथापी मानव बस्ती रहेका इलाकाहरुमा गाउँ टोल सरसफाईलाई त्यति प्राथमिकता दिएको पाईदैन। यसले दर्रा यदाकादा दुषित पानी र सरसफाईको कमीले हुने संक्रामक रोग जस्तो (आउँ र झाडापखाला) लाग्ने गर्दछ। तसर्थ त्यसको निदानको लागि गाउँस्तरमा व्यक्तिगत र सामुदायिक सरसफाइमा जागरण फैलाउनु पर्ने देखिन्छ। यस तथ्य नौबहिनी गाउँपालिकामा समेत लागू हुन्छ।

खण्ड ८ : वन तथा वातावरण

८.१ प्राकृतिक वन तथा वनस्पती

५ नं प्रदेशको पहाडी जिल्ला प्यूठानमा अवस्थित नौबहिनी गाउँपालिका वन वातावरण र जैविक विविधताको दृष्टिकोणले अद्यापी सम्पन्न गाउँपालिकाको श्रेणीमा पर्दछ। गाउँपालिकामा जैविक विविधताको अवस्था तथा स्थिती पत्ता लगाउन गाउँपालिकाको जैविक विविधता बारे लेखिएका लेख, रचनाहरुको अध्ययन गर्नुको साथै स्थलगत निरिक्षण अवलोकन एवम् वन सम्बन्धी जानकारी राख्ने सम्बन्धीत क्षेत्रका ग्रामिण समुदायका स्थानीय बुढा-पाका, गोठालाहरुसंग जानकारी लिनका लागि तत्कालिन रेञ्ज पोष्ट स्तरमा टोली बनाई गाउँपालिकामा जैविक विविधताको अवस्थाको अध्ययन एवम् जानकारी लिईएको थियो। अध्ययन एवम् प्राप्त जानकारी अनुसार यस गाउँपालिकामा उष्ण Tropical देखि समशितोष्ण Temperate Climate मा हुने विभिन्न वनस्पति र वन्यजन्तु Flora / Fauna हरु पाईएका छन्। नौबहिनी गाउँपालिका लाई श्रीखण्ड (सेतो चन्दन) को गाउँपालिका भनेर पनि चिनिन्छ। सेतो चन्दनको गाउँपालिका भनेर चिनिने भएता पनि यो प्रजाती यहाको स्थानिय प्रजाति भने होईन।

यस नौबहिनी गाउँपलिकाको कुल क्षेत्रफल २१३.४१वर्ग कि.मि. मध्ये ५६.४६ प्रतिशत वन क्षेत्रको रुपमा रहि आएको छ। जुन राष्ट्रिय वन र सामुदायिक वन क्षेत्रको रुपमा रहेको छ। नौबहिनी गाउँपालिकामा पाइने प्रमुख बनस्पतीका प्रजातिहरूमा साल, श्रीखण्ड, अस्ना, सल्ला प्रजाती, चिउरी, सिमल, चाँप, टुनी, खयर, ओखर, सतिसाल, अर्जुन, रातो सिरिस, भिमल, गिठा, लालि गुरांस, काउलो, अमला, सुगन्धकोकिला, दालचिनी, बर, सुगन्धवाल, पाषणबेद, टिमुर, चिराईतो, कुरिलो यसै गरी घिस्रने जन्तुहरूमा धामन, तिरीच, घोरगराईच, करेट, हरियो काना, सुगा सर्प, दुई मुखे, पानी सर्प, डोम जातका सर्प, गोहोरा, सुन गोहोरो, कछुवा, टोक्ने रुख भ्यागुता पाईएका छन्। यी सरिसृपहरु मध्ये तिरीज, सुगा सर्प, सुनगोहोरो, कछुवा आदि र चराचुरुङ्गीहरूमा राज धनेश, मयूर, कालो तित्रा, सिम तित्रा, लुईंचे, खैरो धनेश,सुगा, कण्ठे सुगा, मदन सुगा/टुईके सुगा, जुँगे सुगा, कालो गिद्ध, डंगर गिद्ध, लामो ठुँडे गिद्ध, सिलसिले, कटुस टाउके मौरी चरी, जङ्गली लाटोकोसेरो, खैरो हाँस, सानो माटोकोरे, भुद्रुङ, चिल, जिङ्गर काँडे बाज, कण्ठे बाज, घुकुती ढुकुर, सानो बौडाई, ठूलो लहाँचे, छिर्के लहाँचे, कोईली, हुट्टी ट्याउँ, कालो ढाडे लाहाँचे, भद्रे, सानो जलेवा, सानो बकुला, लालसर, कालो भूँडीफोर, चिभे, तोप चरा, कोकले, जुरेली/बुलबुल, गाजले चरी, धोबी चरा, श्यामा, रानी चरी, छिरबिरे माटो कोरे, कालिज, निलकण्ठ, बट्टाई, कुथ्रुके, ठूलो चमेरो, भँगेरी बाज, थोप्ले लाटोकोसेरो, बकुला, मलेवा आदि प्रजातिका स्थानीय र आप्रवासी चराचुरुङ्गीहरु पाइन्छन्।

८.२ जैविक विविधता सम्वन्धी विवरण

नौबहिनी गाउँपालिकाको पर्यावरणीय सन्तुलनका लागि पारिस्थितिक जैविक प्रणालीलाई सन्तुलितरुपबाट कायम राख्न वन, बनस्पती तथा प्राणीहरू बिचको स्थापित सम्बन्धलाई दिगोरुपमा कायम राख्न सजगता अपनाउनुपर्ने देखिन्छ। दिगो विकासका निम्ती पूर्वाधार विकासको क्रममा हुने विनासलाई न्यूनीकरण गर्न नितान्त आवश्यक छ। वातावरणीय असन्तुलनले वनस्पती वा प्राणीहरूको क्रमिक ह्रास र विनास हुँदै अन्तत: लोप हुने अवस्था हुन सक्छ। विषम हावापानीमा विभिन्न जात जातिका प्राणी र बनस्पती रहेको यस गाउँपालिकामा वन संरक्षण र सम्बर्द्धनको कार्यमा स्थानीय बासिन्दाहरूको सहभागिता अपरिहार्य हुन पुगेको छ। यिनै कुराहरूलाई मध्यनजर गरी २०४९ सालमा स्थानीय बासिन्दाहरूलाई आफ्नो दैनिक उपभोग्य वन पैदावारको उपलब्धता गराउने उद्देश्य राखी सामुदायिक वन दर्ता गर्ने कार्यको थालनी भएको पाइन्छ।

मानव जीवनको लागि जैविक विविधताको संरक्षण अपरिहार्य छ। दैनिक जिवनको लागि आवश्यक काठ, दाउरा, घाँसको लागि मात्र नभई पारिस्थितिक तथा जैविक प्रणालीको सन्तुलनको लागि समेत जैविक विविधताको महत्त्वलाई दृष्टिगत गरी हाल यस गाउँपालिकामा सामुदायिक वन जस्ता अवधारणाहरूलाई व्यवहारमा लागु गरिएको छ। यसै सन्दर्भमा वन वरिपरी बढिरहेको जनसंख्या, चोरी निकासी र आगामी दिनहरूमा उक्त वन क्षेत्रले मागेको आधारमा आपुर्ति गर्न नसक्ने वन पैदावारको हैसियतलाई विचार गर्दा यस क्षेत्रको जैविक विविधता व्यवस्थापन कार्य चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ। हाल सामुदायिक वनहरू वन संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा सदुपयोगमा सहभागि भइरहेका छन्।

यस गाउँपालिकामा उपोष्ण र समशितोष्ण प्रदेशीय जलवायु भएको कारण यस क्षेत्रमा पाइने प्रमुख बनस्पतीका प्रजातिहरूमा, साल, सिसौं, सिमल, जामुन, कदम, खयर, करम, पिठारी, छतिवन, वोहरी, खमारी, वोटधँगेरो, बकाईनो, इप्पील, टिक, वर, पीपल, बेल, अमला, निम, पलाँस, आँप, डुम्री, कटहर, लिची, नरिवल, सुपारी, वयर, काँशीअमला, कैंदल, राजवृक्ष, अशोक, चेरी, समी, मसला, वडहर, अम्बा, केरा, कागती, भोगटे, सरिफा, दारिम, तित्री, फडिर, असारे, साज, सादन, कुम्भी, हर्रो-बर्रो, हल्लुडे, सिरीस, तारी, कुसुम, क्यामुना, दबदबे, टुनी, सान्दन, कर्मा, मालती, पाचपाते, सतिसाल, हल्लुडे, वनसुन्तला, कुम्भी, नेवारो, अशोक, सपेटा। यसै गरी घिस्रने जन्तुहरूमा गोमन, गनग्वाली, हरहरे, करेत, सिरिसे, धामन, हरेउ, ढोडिया, सुनगोहोरो, छेपारो, भित्ती, सर्प, गड्यौला, जुका, अन्य किटपतङ्ग आदि र चराचुरुङ्गीहरूमा कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, गौथली, काग, भँगेरा, मयुर, हुटिट्याउँ, हुचिल, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, रुपी, गिद्ध, धनेश, कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, हाँस, परेवा, कुखुरा, तित्रा, धोबी चरो, हाडफोरुवा, कर्‍याङकुरुङ, भद्राई, सारस आदि प्रजातिका स्थानीय र आप्रवासी चराचुरुङ्गीहरु पाइन्छन्।

जैविक विविधता अन्तर्गत पर्ने स्थानीय कला संस्कृतिहरूको विविधतालाई जगेर्ना गर्दै धार्मिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पर्यटकिय दृष्टिकोणले महत्त्वपुर्ण ठानिएका विभिन्न स्थानहरु जस्तै, नौबहिनी, झुलेनीमन्दिर, झिमरुक नदी, मालारानी गुफा आदीको समेत संरक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ।

८.३ लघु वन पैदावार

गाउँपालिकाको वन क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका जडिबुटी तथा गैह्रकाष्ठ वन पैदावारहरू पाइन्छन्। यस गाउँपालिकामा मुख्य रुपमा पाइने गैह्रकाष्ठ वन पैदावारहरुमा श्रीखण्ड, अल्लो, बाबियो, सुगन्धवाल, सुगन्धकोकिला, अमला, लोक्ता, अम्रिसो, लहरा, बाँस, पावन बोका, टिमुर, तेजपात, रिठ्ठा, खोटो, कुरिलो, टिमुर, चिराईतो, राजवृक्ष, धसिँग्रे आदि मुख्य हुन्।

८.४ गाउँपालिकामा पाईने वन्यजन्तु

(क) वन्यजन्तु

नौबहिनी गाउँपालिकारहेको प्रमुख वन्यजन्तुहरुमा भालु, चितुवा, चित्तल, दुम्सी, बँदेल, खिरखिरे, सालक, बनढाडे, जरायो, मृग, घोरल, लङ्गुर, बाँदर, बनमुसा, स्याल, बन बिरालो, रतुवा, खरायो, मलसाप्रो, ढेडु आदि छन।

(ख) चराचुरुङ्गी

यस गाउँपालिकामा पाईने चराचुरुङ्गीहरुमा कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, गौथली, काग, भँगेरा, मयुर, हुटिट्याउँ, हुचिल, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, रुपी, चखेवा, पिरौटा, भुँडिफोर, चिवे, गिद्ध, धनेश, कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, हाँस, परेवा, कुखुरा, तित्रा, धोबी चरो, हाडफोरुवा, कर्‍याङकुरुङ, भद्राई, लामपुच्छ्रे, राजक छेग्रा, सारस आदि प्रमुख छन्।

(ग) घिस्रने जिवजन्तुहरू

यस गाउँपालिकामा पाइने घिस्रने जिवजन्तुहरूमा भित्ती, गनग्वाली, हरहरे, सिरिसे, धामन, वैरिकरेट, हरेउ, ढोडिया, सुनगोहोरो, अनेक प्रकारका सर्प तथा छेपारो, भातेमहुरा, गड्यौला, जुका, अन्य किटपतङ्ग आदि प्रमुख छन्।

(घ) कीरा फट्याङ्ग्राहरु

मौरी, खागो, पुत्को, कठेउरी, गोब्रेकीरा, जुका, बिच्छी, खजुरो, झुसिलो, बारुलो, उडुस, अरिंगाल, शङ्खेकीरा, बच्छ्युँ, माकुरा, अरिमोठे, डाँस, पतेरो, साङ्लो, लामखुट्टे सयौं प्रकारका किरा फट्याङ्गाहरु आदि।

(ङ) फूलका प्रजातिहरु

सयपत्री, गोदावरी, मखमली, बाह्रमासे, गुलाव, लालुपाते, घन्टीफूल, तिउर, बाबरी, भालेफूल, पारिजात, लाहुरे चुवा, पलास, मसुन्डा आदि गाउँपालिकामा पाईने फुलका प्रजातिहरु हुन्।

८.५ वनजंगल

नौबहिनी गाउँपालिका समुन्द्र सतहबाट ८७४ मिटरको उचाईदेखि शुरु भएर ३,६०६ मीटरसम्म गएर अन्त्य भएको छ। यो गाउँपालिकामा प्रशस्त मात्रामा वन क्षेत्र हुनुको साथै वन क्षेत्रभित्र जैविक विविधता पनि प्रशस्त रहेको छ। गाउँपालिका बाहिरका अन्य गाउँपालिका तथा जिल्लाहरुमा करिव करिव लोप हुने अवस्थामा पुगेको प्राकृतिक रुपमा सिसौ र खयर जस्ता महत्त्वपूर्ण प्रजाति पाईने नदी तटीय वन रहेको छ। यो विशिष्ट वातावरणीय अवस्थासँग यहाँ बग्ने खोला नालाको अभिन्न सम्बन्ध रहेको छ।

वन क्षेत्रमा भौगोलिक विविधता भएको कारण यहाँ पाइने वनको किसिम र प्रजातिमा पनि विविधता पाइन्छ। उष्ण र सम-शितोष्ण प्रदेशीय भएको यस गाउँपालिकाको वन क्षेत्रमा थुप्रै प्रजातिका मिश्रित वन पाइन्छ। हावापानी, भौगोलिक अवस्थिति तथा प्रजातिको आधारमा यस गाउँपालिकामा विभिन्न किसिमका वनहरु जस्तै खयर, सिसौं देखि चिरपाईन (खोटे सल्लो), मिश्रित वन र झाडी बुट्यान रहेका छन्।

८.५.१ सामुदायिक वन

स्थानीय बासिन्दालाई वन संरक्षण र उपयोगमा सहभागि बनाउने नेपाल सरकारको निती अनुसार यस गाउँपालिकामा जिल्ला वन कार्यालय मार्फत सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह गठन गरी वन हस्तान्तरण गर्ने काम पनि भइरहेको छ। वन ऐन, २०४९ तथा वन नियमावली, २०५१ ले व्यवस्था गरे बमोजिम सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा व्यवस्थापनको सम्पूर्ण जवाफदेही सम्बन्धित वन उपभोक्ता समूहहरु नै हुन्छ। यो कार्यक्रम शुरुमा लागू हुँदा यसको उद्देश्य नाङ्गा डाँडा पाखाहरुमा हरियाली बढाउने र सर्वसाधारण जनतालाई, काठ, दाउरा र डालेघाँस लगायत वन पैदावारको आधारभुत आवश्यकता परिपुर्ति गर्ने रहेको थियो, तर अहिले यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्यमा विपन्न परिवारहरुको गरिवी निवारण, जीविकोपार्जन, जैविक विविधताको संरक्षण, दिगो वन व्यवस्थापन, सुशासन, समावेसीकरण, लैङ्गिक समानता, विशेष गरि महिला, दलित तथा जनजातिको सहभागिता जस्ता नयाँ नयाँ सवालहरु समेत समावेश भएकोले यस कार्यक्रमले गरिवी न्युनिकरणमा समेत सहयोग पुऱ्याउन सक्ने विश्वास गरिएको छ। जिल्ला वन कार्यालयको प्राविधिक सहयोगमा समूहको स्वीकृत विधान तथा वन कार्ययोजना बमोजिम उपभोक्ता समूहको क्रियाकलापहरु संचालन तथा सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्वर्द्धन, व्यवस्थापन तथा वन पैदावारको सदुपयोग हुने गरेको छ।

विगतको समयमा थोरै जनसंख्याको तुलनामा प्रशस्त वन क्षेत्र भएकोले पनि वन संरक्षणभन्दा उपयोगमा मात्र जोड दिएको पाइन्छ तर गएको केही वर्षदेखि वन क्षेत्र वरिपरिका जनतामा नयाँ जागरण देखिएको छ। बढ्दो अतिक्रमण, लुकिचोरी हुने कटानी, चरिचरन, आगलागी आदिको कारण र भैरहेको वन विनासले चुरेको अवस्था अत्यन्त संवेदनशील भएको छ। त्यसैले गर्दा चुरे क्षेत्रका बस्तीहरुमा वन संरक्षण समिति तथा वन उपभोक्ता समितिहरू गठन गरी वन संरक्षणका लागि स्थानीय प्रयास शुरु हुन थालेको छ। एकातिर

महाभारत क्षेत्र नजिक बस्ने बासिन्दाहरूमा वन संरक्षणको प्रयास शुरु हुँदैछ भने अर्कोतर्फ वनक्षेत्रबाट टाढाका गाउँलेहरूको लागि सर्वसुलभ तरिकाबाट वन उपयोग व्यवस्थित हुन नसक्दा वनबाट काठदाउरा लुकिछिपी चोरी निकासी हुने क्रम पनि यथावत छ। विगतका वर्षहरूको तुलनामा जनताको सहभागिताको परिणाम स्वरुप महाभारत क्षेत्र लगायत सघन अवस्थामा रहेका कतिपय वनक्षेत्रहरू पुन: प्राकृतिक अवस्थामा रुपान्तरित हुन पुगेका छन्। सामुदायिक वनहरूमा विद्यमान संरक्षण र आफ्नो सामुदायिक वन प्रतिको लगावको परिणाम स्वरुप उजाड र मरुभूमीकरणतर्फ उन्मुख हुँदै खोला र खहरेहरूले ग्रसित भएका वनक्षेत्रहरू आज प्राकृतिक रुपमा संरक्षित भएका छन्। सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरूसँग प्राविधिक ज्ञान र वनको उत्पादकत्व बढाउन आवश्यक पर्ने प्रविधिको अभाव खड्किएको छ। तसर्थ वन व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सामुदायिक वनहरूलाई स्रोत, साधन र प्रविधियुक्त जनशक्तिको उपलब्ध हुनु जरुरी छ। उपभोक्ताहरूमा रहेका परम्परागत वन संरक्षण विधिहरूका अतिरिक्त नयाँ विधि र कार्यशैलीहरूको विकास गराउन जरुरी देखिन्छ। दक्षता अभिवृद्धिका निमित्त सामुदायिक वन उपभोक्ताहरूलाई तालिम, गोष्ठी, सेमिनार र अवलोकन भ्रमणका अवसरहरू प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ।

बौद्धिक सम्पदा अधिकार (Patent right) का विषयमा र WTO सम्बन्धी अवधारणाहरूका विषयमा समुदायलाई आवश्यक जानकारी गराउनु र अनुशिक्षण दिनुपर्ने देखिन्छ। गाउँपालिका र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको सहभागितामा सामुदायिक वनभित्र गैरकाष्ठ वनपैदावरको उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्न र विभिन्न तालिम गोष्ठी अध्ययन भ्रमणहरू गरिदै आएका छन्। यसले स्थानीय स्तरबाट वन व्यवस्थापनका सम्पूर्ण पक्षहरूलाई अघि बढाउन र वनक्षेत्रको उत्पादन बढाउन थप मद्दत मिल्ने देखिन्छ। सामुदायिक वनहरूको सुदृढीकरणका निमित्त जिल्ला वन कार्यालयको जनशक्ति मात्रले सम्भव नदेखिएकाले उक्त कार्यका निमित्त वनसँग आवद्ध विभिन्न गैससहरूलाई गाउँपालिकामा परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

माथि उल्लेखित तथ्यहरूको आधारमा हालसम्म गाउँपालिकाले काठ दाउराको विक्री वितरणबाट आय गरेको देखिएता पनि वनहरूको परम्परागत उत्पादनमा ह्रास र परम्परागत प्राकृतिक स्रोतको दोहनले गर्दा भावी दिनहरूमा सुख्खा, ढलापडाको संकलनको स्थिति यही रहला भन्न सकिन्न। सामुदायिक वनहरूको क्रमिक हस्तान्तरण र वन संरक्षणका प्रभावकारी उपायहरूको अवलम्बनले प्राकृतिक पुनरुत्पादन क्रमश: बढ्दै जाने देखिन्छ। वनहरूबाट काठ र दाउराको परम्परागत उत्पादन लिने प्रवृत्तिमा परिवर्तन गर्दै जनतालाई गैरकाष्ठ पैदावारको उत्पादनतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने र वन्यजन्तुहरूको व्यवसायिक पालन लगायतका गतिविधिहरूबाट आय स्रोतहरूमा वृद्धि गर्न जनसहभागितामा विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ।

वन विकास गुरुयोजना, २०४६ ले प्राथमिकतामा राखेको सामुदायिक वन विकास कार्यक्रममा यो गाउँपालिकाले अग्रणी भूमिका खेलेको छ। गाउँपालिकामा वनहरुको संख्या धेरै भएपनि ती सबैलाई उपभोक्तालाई

हस्तान्तरण गरिसकिएको छैन । वन विकास गुरुयोजना, २०४६ ले प्राथमिकतामा राखेको सामुदायिक वन विकास कार्यक्रममा यो गाउँपालिकाले अग्रणी भूमिका खेलेको छ ।

तालिका नं. ६८ : सा.व.उ.स.को विवरण

जम्मा सा.व.को संख्या	हस्तान्तरित क्षेत्रफल (हे.)	घरधुरी संख्या	लाभान्वित जनसंख्या
३४	४१९६.०८	६०४७	३५,०२०

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, प्यूठान

वन विकास गुरुयोजना, २०४६ ले प्राथमिकतामा राखेको सामुदायिक वन विकास कार्यक्रममा यो गाउँपालिकाले अग्रणी भूमिका खेलेको छ । नौबहिनी गाउँपालिकामा २०७१ सम्ममा जम्मा ३४ वटा सामुदायिक वनहरु उपभोक्तालाई हस्तान्तरण गरिएको छ । हस्तान्तरित सामुदायिक वनले यस गाउँपालिकामा ४१९६.०८ हे. क्षेत्रफल ओगटेको छ भने ६०४७ घरधुरी अर्थात् ३५,०२०जनसंख्या लाभान्वित भएका छन् ।

८.५.२ कवुलियती वन समूहको विवरण

तालिका नं. ६९ : कवुलियती वन समूहको विवरण

सि.नं.	स्थान	समूह संख्या	क्षेत्रफल	घरधुरी	संख्या
१	खवाङ	९	६३.०७	९५	६७०

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, प्यूठान

८.६ निजी आवादीमा रहेका रुख विरुवाहरुको अवस्था

हाल यस गाउँपालिकाका वन उपभोक्ताको निजी आवादीमा वृक्षारोपण गरिएका रुख प्रजातिहरुमा सिसौ, बकाईनो, निम, कुटमिरो, किम्बु, इपिलइपिल, बडहर, टीक, खनियोको वाहुल्यता रहेको छ भने फलफुल जातका प्रजातिहरुमा अम्वा, कटहर, अमरा, मेवा, केरा, आँप आदी पर्दछन । वनमा पाईने रुख प्रजातिहरु साल, खहर असना, कर्मा, सिमल, हर्रो, वर्रो, पीठारी, कदम, जामुन समेत आवादी क्षेत्रमा रहेको पाइन्छ ।

८.७ वनपैदावरको माग र आपूर्ति

नौबहिनी गाउँपालिकाबाट उत्पादन भएका वन पैदावारको बिक्री वितरण उपभोगको स्थितिलाई हेर्दा यहाँको उत्पादन यस गाउँपालिकाको आपूर्तिलाई पुऱ्याई जिल्लाभित्रकै अन्य गाउँपालिका तथा नगरपालिका क्षेत्र तथा अन्य जिल्लामा पनि जाने गरेको छ ।

गाउँपालिकामा वन पैदावार आपूर्ति समितिको संचालन नभएबाट स्थानीय जनताका काठ दाउरा सम्बन्धि माग पुरा हुन नसकी जनगुनासो आई रहेको सन्दर्भमा आ.व. ०६६/०६७ देखि गाउँपालिकामा वन पैदावार आपूर्ति समितिको संचालन गर्ने सोच लिईएको भएता पनि खासै काम हुन सकेको थिएन । तर आ.व. २०६८/०६९ देखी स्थानीय उपभोक्ताहरुको माग र आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी जिल्ला वन पैदावार आपूर्ति

समितिलाई पुन: संचालनमा ल्याई काठ दाउरा बिक्री वितरण गर्ने कार्यको थालनी गरिएको छ। यसको लागि आपूर्ति समितिले सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहसँग समेत काठ दाउरा खरिद गरि स्थानीय जनताहरुलाई बिक्री वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाएको छ। यस गाउँपालिकामा काठ/दाउरा खपत मुख्य वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरुमा हुने गर्दछ। वनजंगलको नजिकका परिवारले बढी काठ/दाउरा खपत गर्दछन्, भने वनबाट टाढा रहने परिवारले धेरै कम परिमाणमा काठ/दाउरा खपत गर्ने गरेको पाइन्छ।

८.८ जडिबुटी सम्बन्धी विवरण

यस गाउँपालिकाको वन क्षेत्रमा पाइने जडिबुटीहरूमा पिपला, चानमडुवा, रुदिलो, तितेपाती, असुरो, चावो, गुर्जो, आँक, वलुभ्कार, कुरीलो, घोडताप्रे, खिर्रो, हाडजोर, धुसुरे, भोगटे, पानी अमला, अर्चल, गुजरगाँनो, दुवो, आइटीनभ्कार, तुलसी, पारीजात, टोटलो, घ्युँकुमारी, निम, बोभ्को, वाकलपाते, सुतानी लहरो, हाडेलसुन, उन्डूँ, अपमार्ग, सयपत्री फूल, पाँचपाते, चरिअमिलो, मरहट्टे, वावरी सुइचोभ्कार, कदम/संजिवन, हलेदो, टिङ्चुरभ्कार, सिउँडी, चरचरेलहरो, वेल, अमला, मथेभ्कार, बर, पिपल, अम्बा, राजवृक्ष, क्यामुन, हर्रो, बर्रो, सुनलहरो, चिप्ले वहरो, तरवारे, धोवी, सिमली, रुद्रघण्टी, पाँचऔले, हड्चुरआदि आदि जडिबुटीहरू संकलन तथा बिक्री हुने प्रसस्त सम्भावना रहेको देखिन्छ।

८.९ वन संरक्षणका लागि चाल्नु पर्ने कदम

राष्ट्रिय, सामुदायिक र संरक्षित वनहरूलाई सघनीकरण गर्दै तिनीहरू भित्र गैरकाष्ठ पैदावार र बहुमुल्य जडिबुटीहरूको उत्पादन गर्नु नितान्त आवश्यक छ। राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय बजारको विश्लेषण गरी गैरकाष्ठ पैदावारमा आधारित जडिबुटी प्रशोधन उद्योगको स्थापना तथा सञ्चालनतर्फ सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थाहरूको संलग्नता आवश्यक देखिन्छ। गाउँपालिकामा जनसंख्याको चाप बढ्दै गएको र उन्नत जातका पशुहरूको तुलनामा स्थानीय अनुत्पादक पशुहरूको संख्या पनि उच्च रहेको देखिन्छ। यी अनुत्पादक पशुहरूको अनियन्त्रित चरिचरनको कारण राष्ट्रिय र संरक्षित वन क्षेत्रहरू अत्यधिक प्रभावित भएका छन् प्राकृतिक रुपबाट पुनरुत्पादन हुने गरेको पोथ्रा पोथ्रीहरू अनियन्त्रित चरिचरनले विनाश भइरहेका छन्। प्राकृतिक स्रोत र साधनहरूको दिगो उपयोगबाट नै मानव समाजको समुन्नत भविष्यको परिकल्पना गर्न सकिन्छ। जनताको सहभागिता र संलग्नतामा वन संरक्षणलाई सामुदायिक वन कार्यक्रम, कबुलियती वन कार्यक्रम र कृषि वन कार्यक्रम सञ्चालन गरी गरिब, असहाय, अपाङ्ग र महिला समुदायलाई हस्तान्तरण गर्नुपर्ने देखिन्छ। वनको हैसियतमा समेत सुधार ल्याउन सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबाट हुन सक्ने सकारात्मक कार्यक्रमहरूलाई पहिचान गरी सहभागितात्मक सामुदायिक वन विकास कार्यक्रम अघि बढाउनु अत्यावश्यक देखिन्छ।

- ✓ घरायासी तथा अन्य इन्धनको रुपमा प्रयोग हुने काठ वा वन पैदावारको विकल्पमा अन्य वैकल्पिक उर्जाको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने
- ✓ वन पैदावारो अवैध संकलन , अत्यधिक चरिचरन, मिचाहा प्रवृति र डढेलो नियन्त्रण गर्ने
- ✓ पर्या पर्यटन प्रवर्द्धनको विकासको लागि राष्टि्य वनमा तोकिएका प्रजातिका बन्य जन्तु तथा विरुवाको संरक्षण, प्रजनन् र उपयोग गर्ने
- ✓ दिगो वन व्यवस्थापनको निति अवलम्बन
- ✓ जेविक विविधता , सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र जलवायु परिवर्तनको विषयमा एकिकृत कार्यक्रम संचालन गर्ने

८.१० खनिज

भू-गर्भ बनावट अनुसार प्यूठान जिल्लामा तामा, चुन ढुङ्गा, कोईला, सुन, मार्वल, स्लेट जस्ता खनिज पदार्थको प्रशस्त सम्भावना रहे तापनि अध्ययन अनुसन्धानको कमीले यस जिल्लामा कुन कुन खानी, कहाँ र के-कति मात्रामा पाईन्छन् त्यसको एकीन गर्न गाह्रो रहेको छ। अरङ्ग खोला तथा स्याउलीवाङ्गमा सुन खानीको खोज कार्य भएको छ। भने यस नौबहिनी गाउँपालिकामा भएका खनिज पदार्थहरुको पनि खोजी कार्य हुन नसकेको कारण कुन खनिज कति मात्रमा यहाँ पाइन्छ भन्न सक्ने अवस्था भने छैन।

खण्ड ९ : विकास सूचकाङ्क र गरिवीको स्थिति

९.१ मानव विकास सूचकाङ्कको विवरण (HDI)

मानव विकास सूचकले तीनवटा कुरालाई आधार बनाएको छ। जसमा आम्दानी, शिक्षा र सापेक्षित आयु छन्। यी तिनवटै परिसूचकलाई समावेश गरी मानव विकासको सूचक निर्धारण गरिएको छ। हरेक देश/ठाउका जनताको स्वास्थ्य स्थिति, शैक्षिक अवस्था, तथा जीवन स्तरको अवस्था मापन गरी स्तर निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघको विकास कार्यक्रम (UNDP) ले विकास गरेको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा प्रतिव्यक्ति आयका सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्क नै मानव विकास सूचकाङ्क हो। UNDP नेपालले हालै नेपालका सबै जिल्लाहरूको मानव विकास सूचकाङ्कको मान समेटिएको नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४ सार्वजनिक गरेको छ। यो प्रतिवेदन अनुसार प्यूठान जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.४१३ (नेपालको ०.४९०) रहेको छ। अर्थात् प्यूठान जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क नेपालको राष्ट्रिय औषत भन्दा कम देखिन्छ। मानव विकास सूचकाङ्कको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थान ओगट्न सफल काठमाण्डौं जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.६३२ रहेको छ भने दोस्रो स्थानमा ललितपुर मानव विकास सूचक ०.६०१ रहेको छ । पुच्छारमा रहेको बाजुरा जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्कक ०.३६४ रहेको छ। मानव विकास सूचकाङ्कका अवयव सूचकहरू हेर्ने हो भने प्यूठान जिल्लाको हरेक व्यक्ति बाँच्ने अपेक्षित औषत आयु (Life expectancy) ६४.३३ वर्ष र यसको सूचक ०.६५५, प्रौढ साक्षरता दर (Adult literacy) ५८.०१ प्रतिशत र यसको सूचक ०.५८०, शिक्षा आर्जनमा खर्चेको औषत समय (Mean years of schooling) २.९१ वर्ष र यसको सूचक ०.१९४ तथा प्रतिव्यक्ति आय (Per capita income) ६८१ अमेरिकी डलर र यसको सूचक ०.३२० रहेको देखिन्छ।

तालिका नं. ७० : मानव विकास सूचकको विवरण (HDI)

क्षेत्र	स्वास्थ्य		शिक्षा				आम्दानी		मानव विकास सूचक
	सापेक्षित आयु		प्रौढ साक्षरता		विद्यालय जाने मध्यम वर्ष		प्रतिव्यक्ति आम्दानी (क्रय शक्ति)		ज्यामितीय मध्यक
	मान	सूचक	मान	सूचक	मान	सूचक	मान	सूचक	
नेपाल	६८.८०	०.७३०	५९.५७	०.५९६	३.९०	०.२६०	११६०	०.४०९	०.४९०
प्यूठान	६४.३३	०.६५५	५८.०१	०.५८०	२.९१	०.१९४	६८१	०.३२०	०.४१३

स्रोत: नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४

९.२ मानव गरिवी सूचकाङ्क (Human Poverty Index)

अपेक्षित औषत आयु ४० वर्ष वा सो भन्दा कम भएको जनसंख्याको प्रतिशत, प्रौढ निरक्षरता, सुरक्षित खानेपानी नपुगेको जनसंख्याको प्रतिशत तथा कुपोषित ५ वर्ष भन्दा मुनिका बालबालिकाहरूको प्रतिशत जस्ता सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्कको रुपमा विकास गरिने मानव गरिवी सूचकाङ्कको स्थिति हेर्दा प्यूठान जिल्ला मानव विकास सूचकाङ्कको स्थिति सबैभन्दा राम्रो अवस्थामा रहेको देखिन्छ। प्यूठान जिल्लाको मानव गरिवी सूचकाङ्क मान ३२.१९ (नेपालको ३१.१२) रहेको छ। यो सूचकाङ्कको मान जति कम भयो त्यति राम्रो मानिन्छ किनभने यो सूचकाङ्क नकारात्मक सूचकहरूको प्रयोग गरी निकालिन्छ। जस्तै: प्रौढ निरक्षरता दर। मानव गरिवी सूचकाङ्कको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थानमा हुम्ला जिल्लाको मानव गरिवी सूचकाङ्क ४९.२६ रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको कास्की जिल्लाको मानव गरिवी सूचकाङ्कक १६.५० रहेको छ। मानव गरिवी सूचकाङ्कका अवयव सूचकहरूमा प्यूठान जिल्लाको प्रौढ निरक्षरता दर (Adult illiteracy rate) ४१.९९ प्रतिशत, ४० वर्ष सम्म पनि बाँच्न सक्ने अपेक्षा नगरिएको जनसंख्या (Percentage of people not expected to survive to age 40) ११.६१ प्रतिशत सुरक्षित खानेपानी नपुगेको जनसंख्या (Percentage without safe water) २०.८७ प्रतिशत तथा ५ वर्ष मुनिका कुपोषणबाट प्रभावित बालबालिकाको संख्या (Percentage of children under age five who are malnourished) ४८.४० प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

(स्रोत : नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४, UNDP, NEPAL)

९.३ मानव विकास र गरिवी

नेपालमा गरिवीको लघुक्षेत्र अनुमान, २०६८ अनुसार प्यूठान जिल्ला न्यून समृद्धिस्तर भएका जिल्लाहरूको श्रेणीमा पर्दछ। ७५ जिल्लाहरू मध्ये यो जिल्ला ५३ औं स्थानमा रहेको छ र गरिवीको दर ८.६८ प्रतिशत रहेको छ। जिल्लामा गरिवीको रेखामुनी रहेको संख्या ७२,७९१ रहेको देखिन्छ। गरिवीको दरको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थान ओगट्न सफल कास्की जिल्लाको गरिवीको दर ४ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको बाजुरा जिल्लाको गरिवीको दर ६४.१ प्रतिशत रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ७१ : प्यूठान जिल्लाको गरिवीको दरको विवरण

गरिवीको स्थान	गरिवीको दर (प्रतिशत)	गरिवीको विषमता (प्रतिशत)	गरिवीको गहनता (प्रतिशत)	गरिवहरूको संख्या
५३	३२.१९ (८.६८)	७.८८(२.९)	२.७८ (१.२३)	७२,७९१

श्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०६८

तालिका नं. ७२ : गाउँपालिकाको गरिवी दरको विवरण

सि.नं.	स्थानहरु	गरिवी दर	गरिवको संख्या	औष प्रतिव्यक्ति आय उपभोग
१	डाम्री, स्याउलीवाङ, लिघा	४९.४८	५८८१	२२,३९६
२	लुङ, खवाङ	३३.९२	३६०१	२६,८८७
३	फोप्ली	४८.५	३७५७	२२,०८२

श्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान, २०७१

९.४ गरिवी न्यूनीकरण

सहरी गरिवी न्यूनीकरणका लागि स्वरोजगार सृजना गर्ने, उद्यमशीलताको खोजी तथा प्रवर्द्धन गर्ने एवम् विभिन्न सिपमूलक तथा क्षमता अभिवृद्धि हुने क्रियाकलापद्वारा विशेषत ग्रामीण प्रकृतिका वडाहरुमा रोजगारी सृजना गर्नेतर्फ कार्यक्रम केन्द्रित गरी नयाँ थप भएका वडाहरुमा विभिन्न शिपमूलक तालिम सञ्चालन गरी जीविकोपार्जनका कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

९.५ समग्र विकास स्थिति

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार ३०,२९२ जनताको बसोबास भएको गाउँपालिकामा खास गरी सामाजिक रुपले पछिपरेका र आर्थिक रुपले विपन्न अवस्थामा रहेका गरिवीको रेखामुनि परेका जनताको जीवनस्तरलाई कसरी माथि उठाउने र सामाजिक भेदभाव रहित एवम् आर्थिक रुपले सम-समुन्नत गाउँपालिकाको निर्माण कसरी गर्ने भन्ने चुनौतीलाई समयसापेक्ष रुपमा समाधान गर्न विगत देखि वर्तमानसम्म गरिएका मानवीय प्रयासहरू र तिनबाट प्राप्त प्रतिफलको आधारमा जीवनस्तरमा भएको रुपान्तरणलाई नै अहिलेसम्मको मानवीय विकासको रुपमा लिन सकिन्छ। यसरी हेर्दा गाउँपालिकाबासीहरूको मानवविकास सूचकाङ्क, लैंगिक समता सूचकाङ्क, जनताको बाँच्ने औषत आयु, औषत ग्राहस्थ उत्पादन, औषत साक्षरतादर र औषत आम्दानी जस्ता विभिन्न आयामहरूलाई दृष्टिगत गर्नु आवश्यक हुन जान्छ। संक्षेपमा गाउँपालिकाको मानवीय विकासको स्थितिलाई हेर्दा जनताको यातायात सेवामा पहुँच अझै पनि बाह्रै महिना भरपर्दो गरी पुऱ्याउन सकिएको छैन। यसै गरी स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा खास गरी आदिवासी जनसमुदायको बसोबास र बाहुल्य रहेको भौगोलिक क्षेत्रमा थप सेवा प्रदान गर्नुपर्ने आवश्यकता विद्यमान छ। स्वास्थ्य केन्द्र र स्वास्थ्य चौकी स्थापित भए बमोजिम आवश्यक दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूको प्रर्याप्तता नहुँदा जनताको स्वास्थ्य सेवा पाउने स्थितिमा गुणात्मक परिवर्तन आएको देखिँदैन। केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको तथ्याङ्कअनुसार गाउँपालिकामा खानेपानीको आपूर्तिको लागि विभिन्न श्रोतको प्रयोग गरेको देखिन्छ। जसमा धारा तथा पाइप प्रयोग गर्ने घरधुरीको संख्या सबैभन्दा बढी ७९.४३ प्रतिशत देखिन्छ भने दोस्रो ठूलो स्रोतको रुपमा खुला इनार तथा कुवा प्रयोग गर्नेको संख्या ११.९३ प्रतिशत देखिन्छ। त्यस्तै, मूल धारा प्रयोग गर्ने ४.११ प्रतिशत, नदी/खोला प्रयोग गर्ने ३.८९ प्रतिशत देखिन्छ ।

सामाजिक एवम् मानव विकासको एक महत्त्वपूर्ण आयामको रुपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा यो गाउँपालिकाले धेरै विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाको साक्षरता दर ५४.७८ प्रतिशत (नेपालको ६५.९४ प्रतिशत) रहेको छ। लैंगिक हिसाबले यो गाउँपालिका पनि अन्यत्र झैं केही विभेद रहेको पाइन्छ। जस्तै: यस गाउँपालिकाको पुरुषको साक्षरता दर ६८.२९ प्रतिशतको तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ४४.२७ प्रतिशत मात्र रहेको छ। पुरुष र महिलाको साक्षरता दरमा लगभग २४.०२ प्रतिशतको फरक देखिन्छ। सबैभन्दा अग्रस्थानमा रहेको काठमाण्डौ जिल्लाको साक्षरता दर ८६.२५ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको रौतहट जिल्लाको साक्षरता दर ४१.६९ प्रतिशत रहेको छ।

शिक्षा तर्फ र प्राथमिक शिक्षालाई सबै गाउँपालिका बासीहरुको प्राथमिक अधिकारको रुपमा अझै पनि व्यवहारिक रुपमा स्थापित गर्न सकिएको छैन र अद्यावधिक स्कुल जाने उमेरका केही बालबालिकाहरुले स्कुल भर्ना भई पढ्न पाइरहेका छैनन्। पहिलो कुरा त स्थापित स्कुलहरुमा समेत कक्षाकोठाहरुको कमी हुनु र शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कमी रहनु स्वयंमा विडम्बनापूर्ण स्थिति छ भने अर्को तिर माध्यामिक शिक्षा पुरा गरेका युवाहरुको समेत रोजगारीको प्रत्याभुति हुन सकेको छैन। माध्यमिकस्तरको शिक्षालाई व्यावसायिक नबनाएसम्म हाल शिक्षा देखिएको निराशाजनक स्थितिको अन्त्य हुने सम्भावना पनि देखिँदैन।

स्थानीय तहको निर्वाचन २०७४ सालमा निर्वाचित नौबहिनी गाउँपालिकाका जनप्रतिनिधिहरु

सि.नं.	नाम	पद	वडा
१	शिवराज रिजाल	अध्यक्ष	
२	घन बहादुर बुढा मगर	उपाध्यक्ष	
३	शेर बहादुर सेन ठकुरी	वडा अध्यक्ष	१
४	गोपीराम घर्ति मगर	वडा अध्यक्ष	२
५	कमल बहादुर घर्तिमगर	वडा अध्यक्ष	३
६	पहल सिह घर्ती मगर	वडा अध्यक्ष	४
७	अन बहादुर घर्ती मगर	वडा अध्यक्ष	५
८	माधव सिंह के .सी	वडा अध्यक्ष	६
९	डिलमान मान राना	वडा अध्यक्ष	७
१०	ओवे कामी	वडा अध्यक्ष	८
११	देविका वुढा मगर	महिला सदस्य	१
१२	सरिता थापा मगर	महिला सदस्य	२
१३	निमा गिरी	महिला सदस्य	३
१४	लाली गिरी	महिला सदस्य	४
१५	केसमला जि.सी.	महिला सदस्य	५
१६	सरस्वता भुषाल	महिला सदस्य	६
१७	चन्द्रा सुवेदी	महिला सदस्य	७
१८	दोमन्ता बोहरा मगर	महिला सदस्य	८
१९	दलसरा सुनार	दलित महिला सदस्य	१
२०	निर्मला देवी दमाई	दलित महिला सदस्य	२
२१	सुमित्रा सुनार	दलित महिला सदस्य	३
२२	केसरी सुनार	दलित महिला सदस्य	४
२३	निमसरा सुनार	दलित महिला सदस्य	५
२४	दमन्ति कामी	दलित महिला सदस्य	६
२५	राधा दमाई	दलित महिला सदस्य	७
२६	तारा वि.क.	दलित महिला सदस्य	८
२७	पुने बुढा मगर	सदस्य	१
२८	निमे घर्ति मगर	सदस्य	१
२९	भगत बिष्ट	सदस्य	२

३०	दोर्ण बहादुर थापा मगर	सदस्य	२
३१	तुल बहादुर बुढा	सदस्य	३
३२	प्रेम बहादुर झाक्री मगर	सदस्य	३
३३	भक्त बहादुर छन्तेल	सदस्य	४
३४	याम बहादुर पुन मगर	सदस्य	४
३५	डिले गिरी	सदस्य	५
३६	चित्र बहादुर रोका	सदस्य	५
३७	राम बहादुर के. सी.	सदस्य	६
३८	सेर वहादुर के.सी	सदस्य	६
३९	दिपक घर्ती क्षेत्री	सदस्य	७
४०	ज्ञानु राना मगर	सदस्य	७
४१	भिम कुमार पुन मगर	सदस्य	८
४२	माधव प्रसाद भण्डारी	सदस्य	८

प्रस्तावित गाउँपालिकामा समावेश हुने गाविस को अचल सम्पत्ति विवरण (गाविस, नपा, कृषि, पशु, स्वास्थ्य, हुलाक, रेन्जपोष्ट आदि कार्यालयको एकमुष्ठ)

क.सं.	अचल सम्पत्ति	ईकाई (वटा, विगाहा, रोपनी, कठ्ठा आदि)	स्वामित्व रहेका साविक गाविस	कैफियत
१	भवन	५ वटा भवन	स्याउलिवाङ,खवाङ, डाम्री, लुङ, लिघा	
२	जमिन	२–९–३–२ कुल जम्मा		
३	गाडी			
४	मोटरसाईकल	६ थान		
५	अन्य मेशिनरी	१ थान	फोप्ली	(ल्यापटप)
६	अन्य			